

**ERZURUM’DA KADINLA İLGİLİ
HALK İNANIŞLARI**

Saliha GÜNEY AÇAR

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Kemal POLAT
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Saliha GÜNEY AÇAR

ERZURUM'DA KADINLA İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Kemal POLAT**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

30/01/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " **Erzurum'da Kadınla İlgili Halk İnanışları** " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

30.01.2015

Saliha Güney Açar
Saliha GÜNEY AÇAR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Kemal POLAT danışmanlığında, Saliha GÜNEY AÇAR tarafından hazırlanan bu çalışma 30/01/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kemal POLAT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Funda KARA

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Akif ARSLAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE METODU	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
B. Araştırmada İzlenen Metod	1
II. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	2
A. Örf.....	3
B. Âdet.....	4
C. Gelenek	6
D. Görenek	7
E. Teamül	8
F. Anane	8
G. Moda.....	9
H. Töre.....	9
I. Hurafe.....	10
J. Bid’at	14
K. Halk İnancı	16

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ, TARİHİ VE SOSYAL YAPISI

1.1. ERZURUM’UN COĞRAFİ KONUMU VE İKLİMİ.....	27
1.2. ARAŞTIRMA ALANININ TARİHİ DÖNEMLERİ	28
1.3. ARAŞTIRMA ALANININ SOSYAL YAPISI	34
1.3.1. Sosyal Yapıyı Etkileyen Olaylar	34
1.3.2. Sosyal Yapıda Görülen Değişimler	36
1.3.3. Bugünkü Aile Yapısı	38
1.3.4. Sosyal Hayatla İlgili Bazı Uygulamalar	39
1.3.4.1. Selamlaşma	40

1.3.4.2. Yardımlaşma.....	41
1.3.4.3. Kadın- Erkek İlişkileri	41
1.3.4.4. Akraba İlişkileri	42
1.3.4.5. Ailede Yaşlıların Yeri.....	43
1.3.4.6. Mahalle-Sokak-Site-Komşuluk İlişkileri.....	43
1.3.4.7. Erzurum’da Komşuluğun Yaşayan Uygulamaları.....	45
1.3.4.8. Hemşehrilik ve Dadaşlık Olgusu	46
1.3.4.9. Erzurum’da Misafirperverlik	47

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM’DA KADINLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

2.1. DOĞUMLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR	51
2.1.1. Doğum Öncesi.....	52
2.1.1.1. Hamile Kalma.....	53
2.1.1.2. Hamilelikten Korunma	54
2.1.1.3. Düşük Yapma	55
2.1.1.4. Aşırma.....	57
2.1.1.5. Cinsiyet Tayini	59
2.1.1.6. Hamile Kadının Dikkat Etmesi Gereken Hususlar.....	61
2.1.1.7. Gebelik Belirtileri	63
2.1.2. Doğum.....	64
2.1.2.1. Doğum Hazırlığı	64
2.1.2.2. Doğumun Kolay Olması İçin Yapılanlar.....	65
2.1.2.3. Çocuğun Eşi ve Görevi.....	66
2.1.3. Doğum Sonrası.....	68
2.1.3.1. Lohusa Ziyareti.....	68
2.1.3.2. Kırk Basması	69
2.1.3.3. Kırklama	71
2.1.3.4. Albasması	72
2.2. EVLİLİK İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR.....	75
2.2.1. Görücü Gitme	76
2.2.2. Söz Kesme	77
2.2.3. Nişan.....	78

2.2.4. Düğün Sözü	80
2.2.5. Saçı ve Çeyiz	81
2.2.6. Gelin Hamamı	82
2.2.7. Kına Gecesi	82
2.2.8. Gelin Alma ve Düğün.....	84
2.2.9. Çeyiz Dağıtımı	86
2.2.10. Yoklama ve Gözaydını	87
2.2.11. Ayak Dönümü	87
2.2.12. Diğer Evlenme Türleri.....	87
2.2.13. Gelin Kaynana İlişkileri	93
2.3. ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR	95
2.3.1. Belirtileri	96
2.3.2. Kaçınmalar	97
2.3.3. Ölüm Esnası	98
2.3.4. Ölüm Sonrası.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİ BAĞLAMINDA KADINLA İLGİLİ DİĞER İNANIŞ VE UYGULAMALAR

3.1. HALK HEKİMLİĞİ.....	102
3.2. BEZ VE ÇAPUT BAĞLAMA	109
3.3. MUM YAKMA.....	111
3.4. MUSKA BOYLAMA.....	111
3.5. CİN – PERİ.....	113
3.6. BÜYÜ	115
3.7. NAZAR	118
3.8. CADI	122
3.9. ALKARISI.....	123
3.10. UMay – FADİME ANA	125
3.11. HİDİRELLEZ	128
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA	137
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ERZURUM’ DA KADINLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR****Saliha GÜNEY AÇAR****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal POLAT****2015, 152 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Kemal POLAT****Doç. Dr. Funda KARA****Doç. Dr. Akif ARSLAN**

Dünü ve bugünü ile büyük bir şehir olan Erzurum, asırlarca birçok hayat safhasına tanıklık etmiştir. Bulunduğu konum itibariyle ticaret ve kültür merkezi olan Erzurum, tarih boyunca bazı milletlerin saldırısına uğramış ve her dönemin kültürel örneklerinden birçoğunu günümüze taşımıştır. Tezde, Erzurum ve yakın çevresinde yaşanan tarihi dönemler ve kültürel değişimler dikkate alınarak Erzurum’da kadınla ilgili geçmişte yaşanan veya halen devam ettirilen halk inanışlarına yer verilmiştir.

Çalışmamızın giriş bölümünde halk inanışlarının ortaya çıkıp yaygınlaşmasında etkili olan bazı kavramlara yer verilmiştir. Bir bölgenin coğrafi özellikleri, tarihi, sosyal hayatı, o bölgede yaşayan insanların günlük hayatları üzerinde etkili olduğundan, araştırmamızın birinci bölümünde bu konular üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, insan hayatının geçiş dönemleri olan doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere yörede özellikle kadına yönelik çeşitli âdet, gelenek, görenek, inanış ve uygulamalar belirtilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, halk hayatında etkili olan geçiş dönemleri dışında kalan pratik ve uygulamalara yer verilmiştir. Araştırmamızın genelinde kadınlar etrafında oluşan ve günümüze kadar süregelen halk inanışları ve kaynakları derlenip, Dinler Tarihi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bilgiler incelendiğinde geçiş dönemlerinde kadın etrafında kümelenen birçok inanış ve uygulama olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum’da Kadın, Halk Hayatı, İnanış ve Uygulama.

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****FOLK BELIEFS AND APPLICATIONS ABOUT WOMEN IN ERZURUM****Saliha GÜNEY AÇAR****Advisor: Prof. Dr. Kemal POLAT****2015, Page 152****Jury: Prof. Dr. Kemal POLAT****Assoc. Prof. Dr. Funda KARA****Assoc. Prof. Dr. Akif ARSLAN**

Being a big city from past to present, Erzurum witnessed several life periods for centuries. Also, because it’s the center of commerce and culture, it was attacked by some folks throughout history and carried many cultural examples of each period to present. In this thesis, Erzurum’s folk beliefs about women are given considering the historical periods and cultural changes both in Erzurum and around cities.

In the introduction part of the thesis, some concepts are given, which are effective in rising and spreading of folk beliefs. Because of the effect of a region’s geographical features, history and social life on daily lives of the people living in that area, we focused on these issues in the first part of our research. In the second part; transition periods such as birth-marriage-death, various traditions, customs, beliefs and applications about women are tried to be specified. In the third part of the thesis, some practices and applications except transition periods are provided. Throughout our research, folk beliefs and resources, formed around women and lasting to the present, are compiled and evaluated in terms of History of Religions.

In summary, it’s obvious that there have been so many beliefs and practices about women in the transition period.

Key Words: Women in Erzurum, Public Life, Beliefs and Applications.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DİBD	: Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan(lar)
HBH	: Halk Bilgisi Haberleri
Mad.	: Madde
MFD	: Milli Folklor Dergisi
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFKB	: Türk Folklor Kongresi Bildirileri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üni.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayın

ÖNSÖZ

Türk topluluklarının dini hayatlarında halk inanışları önemli bir yere sahiptir. Halk, geleneksel dini yaşantısına Türk kültürünün yanında etkileşimde bulunduğu diğer kültür ve medeniyetlere ait inanışları da yerleştirmiş ve bunu İslam inanç sistemi içerisinde devam ettirmiştir. Halkın kendine has eğilimleri (hissi ve duygusal olmaları vb.), mitsel ve sembolik düşünce tarzı, sorunları gündelik hayatın içinde pratik olarak çözmek istemeleri ve giderilemeyen bir takım psikolojik ve toplumsal ihtiyaçların varlığı, halk inanışlarını, halkın gündelik hayatında vazgeçilmez kılmaktadır. Bu inanış ve uygulamalar, halkın yaşam tarzı ve kültürü ile bütünleşerek kalıcılıklarını sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda halkın içinde bulunduğu bu durum farklı inanış ve uygulamaları bir arada görmemize sebebiyet vermektedir. Araştırma alanımız olan Erzurum halkı arasında da geleneksel dini yaşantının içerisinde birtakım mitsel büyüsel uygulamalara, eski Türk kültürüne, başka din ve kültürlere ait inanış ve uygulamalara da rastlandığı gözlenmiştir.

Araştırmamızda zengin bir tarih ve kültür potansiyeline sahip Erzurum ilindeki kadınlar arasında sürdürülen inanış ve uygulamaları tespit edip irdelemeye çalışıldı. Hayatın geçiş dönemlerinde yoğunlaşan bu inanış ve uygulamaların hangi sebeplerle ortaya çıktıkları ve başlangıç noktaları tespit edilmeye çalışıldı. Çeşitli psikolojik, sosyolojik ve folklorik sebeplerle ortaya çıktığı görülen halk inanışlarının Erzurum kadınları arasındaki yeri ve önemi mümkün olduğu kadar yorumlanmaya çalışıldı.

Tezin giriş bölümünde araştırmamızın kavramsal çerçevesini oluşturan örf-âdet, gelenek, görenek, anane, töre, hurafe, bid'at, halk inanışı gibi başlıklar tek tek incelenip benzer ve farklı yönlerine değinilmiş; halk inanışlarının ortaya çıkmasında etkili olan sebepler de belirtilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde; araştırma alanının coğrafi özellikleri, tarihi, sosyal yapısı hakkında bilgi verilerek sosyal yapıyı etkileyen olaylar, sosyal yapıda görülen değişimler ve bugünkü aile yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; insan hayatının geçiş dönemleri olan doğum, evlenme ve ölüm olaylarında kadınla ilgili halk inanışlarına yer verilmiştir. Bu dönemlerin her biri kendi içinde alt başlıklar halinde değerlendirilmiş, dine ve büyüye dayalı birçok uygulama ve inanışa yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; halk hekimliğı bağlamında kadınla ilgili diğerk inanış ve uygulamalara değinilmiştir. Hayatın çeşitli safhalarında karşımıza çıkan ve çoğunlukla kadınların başvurduğu ya da inandığı halk hekimliğı, alkarısı, bez bağlama, büyü, cadı, cin-peri, mum yakma, muska-boylama, nazar, Umay-Fadime Ana İnancı, Hıdırellez gibi inanış ve pratikler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmayı bana öneren ve araştırmanın oluşması aşamasında bilgi ve tecrübesini benimle paylaşan, büyük bir sabırla yardımlarını benden esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Kemal POLAT'a; çalışma esnasında tanıştığım ve konunun ilerlemesinde etkisi olan bütün kadınlara; hayatımdaki en değerli kadın anneme şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışma süresince büyük bir fedakârlıkla destek ve yardımlarını esirgemeyen eşim Yasin AÇAR'a canı gönülden teşekkür ediyorum.

Erzurum – 2015

Saliha GÜNEY AÇAR

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE METODU

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Türk halk inanışları incelendiğinde, geçmişten günümüze birçok bilim dalı, insanı; kadın ve erkek fenomeni şeklinde ayrıntılı olarak incelemiştir. Bunun yanı sıra her toplumun kendi coğrafi, sosyo-kültürel etkileri neticesinde, kadın ve erkek algısında farklılıklar ortaya çıkmış, özellikle kadınla ilgili çok sayıda inanış oluşmuştur.

Türk halk inanışlarında kadın ile ilgili algılamaların erkeklerden fazla olması belki kadının doğurgan olması, insanlığın kaderinin ona bağlı görülmesi gibi sebeplere bağlanabilir. Yaşayan örf-âdet, gelenek, anane, töre, toplumların kültürlerini oluşturma ve geçmişe yönelik bir köprü olması hasebiyle tezde Erzurum ve çevresinde hala sürdürülegelen kadın ile ilgili halk inanışları tespit edilmeye çalışıldı. Başta geçiş dönemleri olan doğum - evlenme - ölüm olmak üzere yörede kadına yönelik çeşitli âdet, gelenek, görenek, inanış ve uygulamalar üzerinde durulmuştur. Araştırmamızın amacı; Erzurum ve çevresinde doğum, evlenme ve ölüm kapsamında kadının etrafında oluşan ve günümüze kadar sürüp gelen halk inanışlarını tespit etmek ve Dinler Tarihi açısından ele alıp değerlendirmektir. Ayrıca bu inanışların kaynağını tespit edip yapılan pratikleri yorumlamaya ve bu fenomenlerin insanların hayat tarzlarına etkilerini ortaya koymaya çalışmaktır.

B. Araştırmada İzlenen Metod

Tez, Erzurum ve çevresinde kadını konu alan halk inanışlarından yola çıkılarak yapılan bir araştırmayı kapsamaktadır. Bu çalışma bir alan araştırması olup, alan araştırmasında kullanılan metotlar bu çalışmada da kullanılmaya çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinden sonra halk inanışları ile alakalı genel kaynaklar incelenip gerekli görülen yerler kayıt altına alınmıştır. Yapılan bu çalışmanın ardından görüşme-söyleşi yapılacak kişiler belirlenmiş ve bu kişilerle görüşme tekniğine başvurulmuştur. Belirlenen kişilere doğum, evlenme ve ölüm esnasında kadınlar arasında uygulanan halk inanışları hakkında çeşitli sorular yöneltilip elde edilen bilgiler

not defterimize kaydedildi. Objektifliği arttırmak için çalışmamızı çok sayıda kişi üzerinde değerlendirdik. Bazen de birbirlerine hatırlatma hususunda yardımcı olabilmeleri adına grup söyleşilerine başvurulmuştur. Yapılan bu çalışmalar ihtiyatla değerlendirilip, kayıt altına alınmıştır.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu' ya göre, "Halk inanışlarının tespit edilmesi ilmi bir araştırmada atılacak ilk adımdır. Bunların ayrı ayrı derlenip toplanması, gereken malzemelerin temini ikinci adımdır. Bütün bunlardan sonra din fenomenolojisi, mukayeseli mitoloji ve Dinler Tarihi açısından tahlil ve değerlendirilmesinin yapılması ise nihai adımdır."¹ Çalışmamızda bu adımları bir araya getirerek bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Bunu yaparken de Erzurum ve çevresinde günümüze kadar yapılagelen kadın ile ilgili halk inanışlarının doğru anlaşılması için; bu halk inanışlarının kökleri, insanlar üzerindeki etkileri, dini içerikli olup olmadıkları ve içerdikleri mana yorumlanmaya çalışıldı.

II. ARAşTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Halk, sadece bir insan grubu olmaktan öte, bir kültür taşıyıcısıdır. Sözü edilen kültür ise; oyunuyla, müziğiyle, gelenek ve greneğiyle toplumun tüm kesimlerinde var olan bir kimlik ve bu kimlikte nesilden nesile aktarılan ortak yaşantıdır. Bu ortak yaşantı halk bilimi çerçevesinde incelenir.² Halk biliminin sınırlarını örf-âdet, gelenek, görenek, anane, tre, halk inanışı yani toplumsal yaşam oluşturmaktadır.

Toplumsal hayatın; fertler, gruplar ve cemaatler arasındaki ilişkilerinin düzenli bir şekilde sürdürülmesini sağlayan bazı kalıplaşmış davranışları, beklentileri, kuralları, kanunları ve yasakları vardır. Bu tür davranış ve beklentiler "sosyal normlar" kavramı içinde kümelenmektedir. Fertler, gruplar, cemaatler arasındaki düzenleyici bu sistemin özünü oluşturan sosyal normlar, sosyal alışkanlıklardan, örf-âdet, gelenek, görenek, inanç, tre ve kanunlara kadar genişleyen bir tabloyu içine almaktadır.

Bu temel kavramların ortak ve belirgin özelliği yaptırımlarının olmasıdır. Yaptırımlar, sosyal denetimi sağlamak ve sosyal normların etkinliğini ayakta tutabilmek

¹ Hikmet Tanyu, "Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının çeşit ve Mahiyeti zerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, c. XXIII, Ankara 1978, 125.

² Mehmet Yardımcı, "Halk Bilimi", Erişim Tarihi: 28.09.2013, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/mehmet_yardimci_halkbilimi.pdf

için; fertlerin, grupların, cemaatlerin yani toplum üzerinde zorlayıcı, denetleyici, kınayıcı ya da özendirici veya ödüllendirici baskılar yaparlar.³

Sosyal normlar, çalışma alanımız olan Erzurum ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu temel kavramlar sadece bu bölgede değil ülkemizin pek çok bölgesinde de farklı uygulamalar şeklinde kendini göstermektedir.

Bazı inanışlarda İslamiyet öncesi inançların etkileri görülür. Ağacın kutsal sayılması, ölen kişinin mezarında ışık yakılması gibi Erzurum ve çevresinde sürdürülen bu inanışlar yöre halkının İslamiyet öncesi dinlerin etkisinde kaldığını göstermektedir.⁴

A. Örf

Bu kelime dilimize Arapçadan geçmiş olup sözlük karşılığı olarak “şariat ve kanunca olmayıp, yerine ve zamanına göre değişen hüküm ve gelenek”⁵, “kanun olmadığı halde halk tarafından alışkanlık olarak uyulan, bulunulan yere ve hallerin icabına göre teşekkül eden, akla aykırı olmayan, dince kötü karşılanmayan davranış”⁶, “âdet, hüküm, gelenek”⁷ anlamlarına gelmektedir.

“Örfler, çoğu zaman toplumun katı beklentileri olarak nitelenen birtakım örnek tutum ve davranışlardır. Aynı zamanda toplumun temel taşı durumundadırlar. Toplumsal yapının durumuna göre, giderek özel bir hukuk sistemine ya da o sistemdeki bir yasa maddesine gerekçe olurlar. Bu bakımdan örf ile yasa arasında sıkı bir ilişki vardır. Geri kalmış toplumlarda örfler, yasaların görevini üstlenirler. Hatta bazı durumlarda herhangi bir olayla ilgili olarak yasada bir hüküm bulunmaz ise yargıç söz konusu olayın niteliğine uygun düşen bir örfe dayanarak karar verebilir. Bu karar da bir yasa gibi geçerli ve bağlayıcıdır.”⁸ Bu sebeple örf için yazılı olmayan hukuk kurallarıdır da diyebiliriz.

Geleneksel toplumlarda kuşaktan kuşağa aktarılan bazı bilgiler ve davranışlar vardır. Bunlar aktarıldıkları esnada sistemleşerek bağlayıcı kurallara dönüşürler ve

³ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 121.

⁴ Lütfi Sezen, *Erzurum Şehir Folkloru*, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, 7.

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara 1971, 663.

⁶ M. Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Coşkun Ofset, İstanbul 1987, 885.

⁷ M. Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara 1971, 663.

⁸ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 123-124.

toplumsal yaşamın düzenlenmesinde etkili olurlar.⁹ Bu sebeple; fertler, gruplar, cemaatler yani toplum üzerindeki etkilerinden ve bazen de kanun hükmünde sayılmalarından yola çıkılarak bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kanun hazırlanacak ise o toplumda yaygın bir şekilde uygulanan örf ve âdetler göz önünde bulundurulmalıdır.

B. Âdet

Arapça kökenli olan Âdet kelimesi Türkçede aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır. “*Alışılmış şey, olagelmiş görenek*”¹⁰, “*usûl, tabiat, alışkanlık*”¹¹, “*herkes tarafından uyula gelen kural, görenek ya da töre*”¹², “*belirli bir toplum için yapılması gereken davranış biçimi*”.¹³

Âdetler de örfler gibi toplumsal yaşamda ilişkilerin düzenlenmesinde ve kuralların uygulanmasında etkilidir,¹⁴ fakat yaptırım gücü örfе göre daha esnek ve gevşektir.

Âdet kelimesinin birçok tanımı vardır. Örneğin; “*Belirli ve alışlagelmiş ölçüler içinde uygulanan; bir topluluğun kültüründen beklenen ya da ondan güç alan, ona dayandırılan tutum ve davranış tarzı*”¹⁵, “*belirli bir toplum için yapılması gereken davranış tipi*”¹⁶, “*bir toplumun istediği ve çoğu kez gelenek aracılığı ile belirlediği ve saptadığı davranış ve işlem tarzı*”¹⁷, “*bir toplumun yapmaya ve uymaya alışageldiği ve toplum tarafından yapılması gerekli görülen davranış kalıbı*”¹⁸ gibi...

Tanımlardan hareketle “âdet” kelimesinin alışlagelmiş bazı davranışların zamanla kalıplaşması olduğu söylenebilir. Âdetler çeşitli kökenlerden kaynaklanmış ve biçimlenmişlerdir. Bunlar içerisinde geçmiş zamanların yaşama biçimleri, dünya görüşleri, ilginç rastlantı ve olaylar önemli bir yer tutarlar.¹⁹

⁹ Ayşe Başçetinçelik, *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Altın Koza Yayınları, 2009, 29.

¹⁰ Özön, 9.

¹¹ Devellioğlu, 11.

¹² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E Bakanlığı Yayını, Ankara 1971, 13.

¹⁴ Başçetinçelik, 31.

¹⁵ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 124.

¹⁶ Ülken, 13.

¹⁷ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 124.

¹⁸ Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, 13.

¹⁹ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 125.

Âdet, bizlere atalarımızdan miras kalan davranış kalıplarıdır. Fakat bunların İslam dinine uygun olanları olduğu gibi olmayanları da mevcuttur.²⁰

Tarihi açıdan değerlendirecek; Hz. Peygamber (sav) örf ve âdetlerden bazılarını başlangıçta yasaklamamış fakat sonradan kaldırmış; bazılarını da hiç yasaklamamış, eskiden uygulandığı gibi bırakıp İslam hukukuna sokmuştur ve bu uygulamalar günümüze kadar devam edip gelmiştir.²¹ İslam dinine uygun olan âdetler terbiye yolu ile intikal ederler. Örf nasça kabul edilen kaidelerdendir. Öyleyse kabul gören âdetler örf'e dâhil edildikleri halde reddedilenler örfün dışında kalırlar.²²

Kimi zaman âdet kelimesi örf kelimesi ile eş anlamlı kullanılsa da âdetin örf olabilmesi için yaptırım gücünün olması gerekir. Halkın benimsediği âdetlere doğru veya yanlış şeklinde hüküm verildiğinde bunlar örf halini alır. Örnek olarak, camiye girerken ayakkabıları çıkarmak, yaşlılara ismi ile hitap etmemek, gereken hürmeti göstermek ve onların elini öpmek birer örf iken yemek yeme tarzı ve çeşitleri ise birer âdettir. Askere giden bir genci törenle uğurlamak, ekmeğe “nimet” gözüyle bakıldığı için onu yüksek bir yere koymak, yolcunun arkasından su dökmek de birer âdettir.²³ Âdetler, tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedir. Toplumsal yaşamın düzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasında âdetler etkili olmaktadır. Örneğin, “karşılama ve uğurlamalar”, “yemek ve sofraya düzenleri”, “geçiş dönemleri ile ilgili kutlama ve kutsamalar”, “kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri”, “cinsler, yaş grupları, meslek mensupları arasındaki ilişkilerin biçimleri”, “selamlaşma, hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar”, “bayramlar, merasimler, önemli günlerle ilgili davranış biçimleri”, “yas alma”, “baş sağlığı dileme” gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tutumlar âdetlerin alanına girer.²⁴

Âdetler çeşitli köklerden kaynaklanmış ve biçimlenmişlerdir.²⁵ Dini inanışlardan, milli geleneklerden, tarihi olaylardan ortaya çıkmakla birlikte iklim ve çevre şartlarından da ortaya çıkmış olabilir. Hatta komşu yabancı milletlerden geçip

²⁰ Sezen, 8.

²¹ Muhammet Hamidullah, “İslam Hukukunda Örf ve Âdet”, (Çev: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Yıl:1, sy.2, (Temmuz-Aralık-2008), 158.

²² Sezen, 8.

²³ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji(Toplum Bilimi)*, Der Yayınları, İstanbul 1993, 27.

²⁴ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 125.

²⁵ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 125.

benimsenmiş olması da mümkündür.²⁶ Bunun dışında bir toplumda toplumun bütününe ilgilendiren âdetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin, mezheplerin, etnik grupların vb. kendilerine özgü âdetleri de vardır. Âdetlerin pratikteki uygulanışını ve giderek gelenekleşmesini sağlayan, bu konuda bilinçli ya da bilinçsiz görev alan dinsel liderler, dernek yöneticileri, oyun grubu başkanları vardır.

Ayrıca âdetlerin bazıları durağan ve sürekli iken bazıları da zamanla değişebilen niteliktedir.²⁷ Halk arasında sürekli olan örf-âdetlerin büyük bir kısmı, doğrudan doğruya dinden ve kanundan gelen emirler kadar hâkim ve kuvvetli olurlar.²⁸

Örf ve âdetler sosyal bir olgu olarak gerektikçe başvurulmuş bir malzeme ve delil kaynağı olmuştur. Toplumsal değerlerin değişmesi ve gelişmesi örf ve âdetlere sıkı sıkıya bağlıdır. Bilhassa hukuk, ahlak, din ve sanatsal değerleri, sosyolojik açıdan incelemek söz konusu olduğu zaman, örf ve âdetlerin önemi ortaya çıkar. Her örf ve âdet yeni nesiller için hazır halde bulunur. Eğer bir âdet, uzun zaman nesiller boyunca kesintiye uğramadan devam ederse ancak o zaman geçerli ve muteber olur. Her geçerli âdetin özünde bir devamlılık söz konusudur. Bir âdetin eksikliği kadar kesintisiz olarak devamı da şarttır. İslam fıkıh âlimleri, örf ve âdeti, hukukun temellerinden biri saydıkları için, üzerinde dikkatle durmuşlardır.²⁹ İslam hukukunun hükümleri ortaya konulurken kendisinden istifade edilen kaynaklardan biri olan örf ve âdetlere uygun hareket etmek insan tabiatının kaçınılmaz gereklerindendir.³⁰

C. Gelenek

Sosyal normların önemli ve en güçlü bir bölümünü de gelenekler oluştururlar. Türkçe “gel-” fiilinden üretilen gelenek sözcüğü anane ile aynı tutulmaktadır. Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasları, alışkanlıklar, bilgiler, beceriler, davranışlar vb. gelenekler içinde yer alırlar.³¹

²⁶ *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, I, 133.

²⁷ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 125.

²⁸ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, 51.

²⁹ Sezen, 12-13.

³⁰ Hamidullah, 153.

³¹ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 126.

Gelenek, çoğu zaman örf-âdetin anlamını taşır. Bunlar birbirlerini tamamlarlar, ancak örf-âdetin gelenekten farkı vardır. Örf-âdetin anlamı dar olup, sadece gündelik hayata ve aile hayatına veya bunlar arasındaki muameleye aittir.³² Bir geleneğin örf ve âdet kuralına gelebilmesi için şu üç koşulun bir arada gerçekleşmesi gerekir: süreklilik, genel inanç ve hukuksal yaptırım.³³ Geleneklerde tıpkı âdetler gibi sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılırlar. Ancak toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde âdetlerden daha güçlü olarak önemli rol oynarlar. Nitelikleri bakımından genellikle tutucu olan geleneklerin bilim ve sanat üzerindeki etkisi daha az iken; aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi daha fazladır.³⁴

Bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasları, alışkanlıklar, bilgiler, beceriler, davranışlar vb. gelenekler içinde yer alırlar.³⁵ Köstekleyici ve gelişmeyi önleyici gelenekler olduğu gibi, destekleyici, dayanışmayı ve yardımlaşmayı düzenleyici gelenekler de vardır. Özellikle büyük kentlerin ve yerleşim yerlerinin dışında yaşayanlar arasında, çoğu zaman resmi yardımdan yoksun oldukları için gerek fertlerin gerekse grupların karşılaştığı bunalımlı durumlarda, olaylarda geleneklerin ön gördüğü yapılmasını ve uygulanmasını istediği davranış biçimleri uygulanır. Örneğin bir cenazenin defni için gerekli işlem ve yardımlar, akrabalar, komşular tarafından geleneklere uygun bir biçimde yerine getirilir.³⁶

D. Görenek

Görenek kelimesi Türkçe “gör-” fiil kökünden türemiştir. “Eskilerden görülerek yapılan, deneme sonunda hâsıl olan alışkanlık”³⁷, “bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı”³⁸, “alışılmış âdet”³⁹ anlamlarında kullanılmaktadır.

Göreneğin örfe, âdete, geleneğe göre yaptırım gücü⁴⁰ ve karşı çıkıldığı zaman direnme gücü çok zayıftır. Görenekler, günlük yaşantımızın gerekli gördüğü ilişkilerin

³² Polat, 54.

³³ Başçetinçelik, 30.

³⁴ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 126.

³⁵ Sezen, 9.

³⁶ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 126-127.

³⁷ Doğan *Büyük Türkçe Sözlük*, 404.

³⁸ *Türkçe Sözlük*, TDK, 562.

³⁹ Sezen, 10.

düzenlenmesinde bireyler arasındaki sürtüşmeleri azaltmakta ve toplumsal ilişkilerin kolaylaşmasında belirleyici rol oynamaktadırlar. Komşu veya hasta ziyaretlerinde, alış verişte, ortak taşıtlara inip binmede, tanışma ve tanıştırılmalarda nasıl davranılacağını belirleyerek ilişkilerin düzenli gitmesine yardımcı olurlar. Görenekler, uygun yenilikler eklenerek süreklilik kazandıkları gibi, bir süre sonra ortadan da kalkabilirler. Ama bir kez yerleşip de geniş kitlelerce benimsenince olağan ve doğal kabul edilirler. Daha uzun ömürlü olurlar, anlam ve önemlerine göre kimi zaman birkaç kuşak sürebilirler. Örflere, âdetlere, geleneklere göre yaptırımları daha gevşek, ama modaya bakarak daha uzun süreli ve dayanıklıdır. Görenekler ülkeden ülkeye değiştiği gibi, bir ülkenin çeşitli yörelerine ve sınıflarına göre de farklılık gösterebilirler.⁴¹

E. Teamül

Teamül kelimesi Arapça “amel” kelimesinden türemiştir. Sözlükte şu anlamlara gelmektedir: “yapılageliş”⁴², “iş”, “muamele”, “bir işin oluşu”, “bir yerde insanlar arasında olagelen muamele”⁴³, “öteden beri olagelen muamele”⁴⁴, “emsal”, “numune”, “evvelce vaki olmuş ve tekrar vuku bulması hak veya âdet olan şey”, “yapılagelmiş”⁴⁵. Teamül’ün çoğulu teamülat’tır. Bu sözcükten yapılan bir birleşik isim olan teamül-i kadim ise “eskiden beri yapılagelen muamele ve davranış”⁴⁶; “eskiden beri yapılageldiği için kanun gibi sağlamlaşan bir usul”⁴⁷ anlamlarına gelmektedir.

F. Anane

Arapça kökenli olan Anane kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Sözlük karşılığı olarak şu anlamlara gelmektedir:

1.Gelenek riayeti⁴⁸ 2.Hadis ve buna benzer yolda din buyruklarının (filandan filandan diye) kimlerden geldiğini sıralama 3. Bir söylentiye inceden inceye araştırıp

⁴⁰ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 127; Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 98.

⁴¹ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 127.

⁴² Türkçe Sözlük, 772.

⁴³ Özen, 761.

⁴⁴ Develioğlu, 1250.

⁴⁵ Sezen, 13.

⁴⁶ Özen, 761.

⁴⁷ Develioğlu, 1250.

⁴⁸ Develioğlu, 42.

anlama 4. Gelenek⁴⁹ 5. Kuşaktan kuşağa ağızdan ya da göreneklerle aktarılan geleneksel inançlar⁵⁰

Teamül ve anane sözcükleri örf, âdet ve geleneklerle eş anlamlı sayıldıklarından sadece sözlük karşılıkları ile yetinilmiştir.

G. Moda

Moda, âdet ve göreneğe göre daha kısa süren ve daha çabuk değişen taklit yolu ile yayılıp bir süre için yapılan geçici âdettir.⁵¹ Temelinde değişiklik ve özgünlük dürtüsü yatar. Çabuk yayılması, var olana ters düşmesi, insanın değişik gereksinimlerinden kaynaklanması, ticari amaçlarla desteklenmesi cins ve yaş grupları ile toplumun farklı sınıflarına göre ayrımlar göstermesi belli başlı özelliklerindendir.⁵²

Modayı ortaya çıkaran başlıca etken, insanın yeni bir tarz, biçim ortaya koyma isteğidir. İnsan, hayatın tek, düzenli ve zor akışından kurtulmak için biçim değişiklikleri arar. Modadaki yenilikler, faydalanma amacı taşımaktan ziyade, sırf değişiklik için yapılan yeniliklerdir.⁵³

Sinema, tiyatro, televizyon, basın, reklam şirketleri, ticari kurumlar ve teknoloji, modayı etkileyen unsurların başında gelmektedir. Moda, kendini en çok giyim-kuşam ve süslenmede göstermekle beraber; dilde, düşüncede, hareket tarzında, plastik sanatlarda, adda, müzikte, edebiyatta, günlük ve törensel yaşamın bazı kesitlerinde de zaman zaman etkili olmaktadır.⁵⁴

H. Töre

Töre; gelenek, görenek, örf-âdet, anane, teamül gibi normatif kavramları içine alan kapsamlı bir sözcüktür. Kelimenin aslı Türkçedir ve “türe”den gelmektedir. “Örf âdet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa ve ayin anlamlarını karşılamaktadır.”⁵⁵, “Bir toplulukta yerleşmiş halde bulunan davranış şekillerinin bütünü, âdet, ahlak, bir

⁴⁹ Özen, 44.

⁵⁰ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975, 44.

⁵¹ Ülken, 209.

⁵² Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 128.

⁵³ Sezen, 12.

⁵⁴ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 129.

⁵⁵ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 128.

topluluğun çeşitli olayları karşılayan kaideleri, kanuni nizam”⁵⁶ anlamlarına gelmektedir.

Töre, bir toplumda, bir grupta, bir yöre halkında bireylerin uymakla yükümlü oldukları veya uymaya zorlandıkları davranış kalıplarını ve tutumların tümünü içine alır. Töre kavramı kendini geleneksel kesimde ve kırsal alanda daha etkin gösterir. Öyle ki, töreleri zedeleyen ya da törelere aykırı sayılan davranışlar çoğu kere affedilmez ve yasaların yargılamasına da zaman bırakmadan, bu tür tutumlar için toplumca belirlenmiş cezalar uygulanır. Zaman zaman ölüm cezasından toplumun dışına atılmaya kadar uzayan müeyyideler, töre yaptırımları içerisinde yer alır. Törenin yasakladığı davranış biçimleri içerisinde; “Evlilik dışı cinsel ilişkiler, bağlı bulunan gruba veya örgüte ihanet etme, aile büyüklerine çirkin bir şekilde karşı çıkma, birinin yardımına sığınan bir kişiyi ele verme gibi davranışlar sıralanabilir.”⁵⁷

Geleneksel toplumlarda kardeş hayat tarzının gereklerini yerine getirmek ve içerisinde bulunan sürecin sürekliliğini sağlamak için “töre” ye uymak gereklidir.⁵⁸

I. Hurafe

Sözlükte “bulunmak, güz mevsimine girmek ve meyveleri devşirmek” anlamlarına gelen “hurafe” kelimesinin terim anlamı şu şekildedir: “yalanlarla süslenerek, hoş gösterilen, aldatıcı söz”⁵⁹, “akla ve gerçeğe aykırı düşen aldatıcı söz”. Masal, efsane ve genel olarak gerçek dışı olduğu kabul edildiği halde, hoş giden rivayetlere de hurafe denilmektedir.⁶⁰

Hurafeler mantıki tabanı olmayan, gerçek hayatla bağdaşmayan sihir, büyü gibi inançlar için veya iyilik ve kötülük getirebileceğine inanılan kuvvetler için de kullanılmaktadırlar. Din dışı alanlarda görülmekle birlikte dini konularda daha yaygındırlar. Tarihte ve günümüzde Yahudiler ve Hristiyanlarda olduğu gibi Müslümanlar arasında da görülmektedirler. Önceki dinlere ait kültürlerden bazı unsurların Müslümanlar arasına taşınması, ulûhiyet, gayb, uğur-uğursuzluk ve ölümlerden

⁵⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1102.

⁵⁷ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 128.

⁵⁸ Sezen, 14.

⁵⁹ Ramazan Altıntaş, “İslam Anlayışında Bid’at ve Hurafenin Çerçevesi”, *Dini Araştırmalar*, 6(16), Mayıs-Ağustos, 2003, 119.

⁶⁰ M. Selim Arık, “Hurafe ve Batıl İnançlar Üzerine Bazı Düşünceler”, *Diyanet İlmi Dergi*, 42(2), 126.

yardım beklemek gibi belli başlı hurafelerin ortaya çıkmasına ve uygulanmasına yol açmıştır.⁶¹

Batıl inançlar ise hurafenin başka bir çeşididir. Çünkü batıl inançlar günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen aslında dinde yeri olmayan, dinin özüne ters düşen inanç ve davranış biçimidir.⁶²

Batıl inançlar ve hurafeler, çağımızın olumsuz anlamda gelişme gösteren değerlerindendir. Değişen ve gelişen dünya şartları gerçeğe ilgisi olmayan bu inançlara ilginin azalması gerektiğini gösterirken, medyumluk ve fal başta olmak üzere çeşitli amaçlarla çaput bağlamak, mum yakmak, kurşun döktürmek, çeşitli nesneleri uğursuz saymak gibi sayısız hurafenin coğrafi sınır ile kültürel seviye farkı tanımaksızın zamanımızda ilgi gördüğü ve insanları etkilediği görülmektedir. Hatta bunlardan bir kısmının meslek haline geldiği de bilinmektedir.⁶³

Bu tür uygulamalara başta inanç boşluğu ve sağlıklı din anlayışından yoksunluk olmak üzere bilgisizlik, taklit, taassup, dini temel kaynaklarından öğrenmeme, esrarengeze ve bilinmeyene karşı duyulan merak, manevi duyguları tatmin etme arzusu gibi çeşitli faktörler sebep olmaktadır.⁶⁴

Yabancı milletlerle ve kültürlerle kurulan yakın temas bazı hurafelerin Müslümanlar arasında yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca İslam dinini kabul eden bütün kavimler, atalarından kalan, Tanrıya ortak koşan eski dinlerinin birçok hurafesini yeni dinlerine sokmak istemişlerdir. Türk kavimleri de İslam dinini kabul ettikten sonra eski cahiliye döneminden kalma birçok geleneği devam ettirmişlerdir.⁶⁵

Evlerin kapılarına at nalı asılması, ölü evindeki aynaların örtülmesi, kötü ruhları savmak için ahşaptan bir nesneye vurulması, baykuşun ötüşünün ölüm habercisi olduğu, kara kedi görenlerin belaya maruz kalacağı, ölü ruhunun yeryüzüne dönmesini önlemek için cenaze sırasında siyah giyilmesi gerektiği⁶⁶ gibi birçok uygulama, Ortaçağ Avrupa'sına kadar uzanan ve günümüzde varlığını sürdüren hurafelere birer örnektir.

⁶¹ Ali Murat Yel, Yusuf Şevki Yavuz, "Hurafe", *DİA*, XVIII, 381-384.

⁶² Varlı, 16.

⁶³ İbrahim Sarıçam, "Hurafeler Karşısında Hz. Muhammed", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara 2003, 191.

⁶⁴ Arık, 127; Sarıçam, 191-192.

⁶⁵ Abdulkadir İnan, "Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşeleri", *DİBD*, Ankara 1961, 180.

⁶⁶ Ali Murat Yel, "Hurafe" mad. *DİA*, XVIII, 382.

Yıldızlardan ahkâm çıkarma, kahve, ok, bakla, iskambil kâğıdı, suya bakma gibi yöntemlerle yapılan falcılık İslam öncesi döneme ait uygulamalardır. Köpek ulumasını duymak, elden ele makas vermek, salı günü iş yapmak veya yolculuğa çıkmak, iki bayram arası nikâh yapmak, insan elbisesi üzerindeyken söküğünü dikmek uğursuzluk sayılmıştır. Bu uğursuzluktan korunmak için de at nalı, kurt dişi, leylek kemiği, inek veya koçboynuzunu taşımak veyahut evin dışına asmak gibi hurafelerin uğur getireceği düşünülmüştür.⁶⁷

Bir dileğin gerçekleşmesi için evliya saydıkları adamların türbelerine veya orada bulunan ağaçların dallarına çaput bağlamak veya türbelerde mum yakmak da bizlere Şamanizmden ve Hristiyanlıktan geçmiş olan birer hurafedir.⁶⁸

Hurafelerin çıkış sebeplerini ana hatlarıyla belirlemek mümkündür.

1. Dünyevi olanın dinileştirilmesidir. Bunun başında geleneklerin kutsallaştırılması gelir. Bilindiği gibi gelenekler bir süre sonra dinî bir nitelik kazanmaya başlarlar. Buna 13. yüzyılda yaşanan bir örnek verebiliriz. 13. yüzyıl Anadolu'sunda bir kıbal (kayış) lı olagelen ayakkabıyı iki kıballı yapan ayakkabıcı hakkında "bid'atçılık" ten soruşturma açılmıştır.⁶⁹ Yani dünyevî bir mesele dinileştirilmiştir.

Bir toplumda hurafelerin barınmaması için dinin geleneklere yol göstermesi gerekir. Şayet bunun aksi olursa gelenek dine yol göstermeye kalkarsa artık orası hurafe darphanesi ve üretim merkezi haline gelir.

2. Psikolojik Sebepler: İnsan içinde taşıyıp, büyüttüğü ve çözümünü bulamadığı bazı korkulardan korunmak için yeni yeni hurafeler icat eder ya da mevcutları inanç haline getirir. İnsan, asıl güven kaynağı olan Allah'la ilişkisini zayıflattığı zaman kendi dünyasında ürettiği varlıklardan korkmaya başlar. Hatta Allah'tan ister gibi istemeye başlar. Toplumların hayatında türbelerin kutsallaştırılması, ağaç kültü ve uğursuzluk gibi konular buna örnek gösterilebilir.

⁶⁷ Yel, 382.

⁶⁸ İnan, "Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşeleri", 180-181.

⁶⁹ Mustafa Aydın, "Dinin Dünyevileşme Sorunu ve Protestanlık", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, İstanbul 1993/2, s. 53.

3. İnsanın menfaatine düşkün olması: Bu durum özde negatif bir duygu değildir. Bu menfaat duygusu kötü yönde kullanıldığı zaman olumsuz durumlar söz konusu olur. Kişisel yarar ve bencillik duygusu, insana hayatının değişik gelişim safhalarına eşlik eder. İnsanlar belirli bir varlık üzerinde saygı ve ibadetini toplamakla kalmaz, görüş ve kişisel yararına göre neticesinde Allah'tan başkasına tanrısal nitelikler atfetmeye başlar.⁷⁰

4. Hurafeleri destekleyen bir başka sebep ise mitolojilerdir. Mitolojide hayal ürünü olaylar oluşturulmuşsa da bunlar toplumların düşünce, yaşam, inanç ve kültürel formlarından kopuk değildir. Mitler, toplumların şifahi yoldan kutsal ve tarihlerinin, masal, büyü, destan ve efsaneler gibi yöntemlerle nesilden nesile aktarımıdır. İnsanın eğilimleri yani dış dünyayı anlama ve yorumlama çabası miti ortaya çıkarmıştır.⁷¹

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de kıssaların yorumu yapılırken, ayrıntılı bilgi vermek için, Tevrat'tan ve Tevrat yorumlarından aktarılan yanlış bilgiler de hurafe nitelikli fikirleri canlı tutmada etkin rol oynamıştır. Bu tür yanlış yorumlara ise İsrailiyat adı verilir.⁷²

Hurafelerin dini ve ilmi bir dayanağı olmadığından insanlara menfaat sağlamadıkları gibi fert ve topluma birçok zararı da olmuştur. Toplumların hayatlarına yerleşen hurafelerin, meydana getirdikleri zarar ve olumsuzlukları şöyle sıralayabiliriz.

1. Topluma yansıyan çeşitli hurafeler, insanların tevhit inancından uzaklaşmalarında etkin rol oynarlar. Hurafelere kapılan bazı insanlar cehaletleri nedeniyle bazen şahıslara bazen de kabirlere, türbelere aşırı derece ilgi ve saygı gösterirler. Bu konuda aşırıya kaçmak kişiyi tevhit inancından uzaklaştıracağı gibi batıl düşüncelere de götürebilir.

2. Hurafeler, dine dayanmadıkları için kendilerine bağlanan insanları Kur'an'dan uzaklaştırmakta ve şeytanın telkinlerine yönlendirmekte, masal türü asılsız şeylere inanmalarına olanak sağlamaktadır.

⁷⁰ Altıntaş, 120-121.

⁷¹ Özlem Doğan, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, Doğu Batı Yayınları, İzmir 1995, 167.

⁷² Varlı, 24-25.

3. Hurafeler, ilim ve mantıkla bağdaşmayan asılsız masal türü şeyler olduğu için insanlar arasında fitne ve tefrikanın yayılmasında etkili olmaktadır.

4. Hurafeler, aynı zamanda ekonomik olarak da insanlara zarar verir. Muska ve tılsımlar için harcanan paralar, yaptırılan lüks mezar taşları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁷³

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanları sağlam bilgi kaynaklarından alıkoyan her türlü hurafe ve uygulamalar açık ve kesin bir şekilde reddedilmiş ve yasaklanmıştır. Hz. Peygamber de tüm faaliyetlerinde hurafelerle mücadele etmiştir. Mesela kehaneti ve kâhinlerin eylemlerini kesinlikle hoş görmemiş çeşitli telkinlerle gelecekte ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatı olan falcılığı yasaklamıştır.⁷⁴

Hurafelerle mücadelenin en etkili yolu, her yaş grubundan Müslümana yönelik sağlam, tatmin edici, Kur'an ve Sünnete dayalı bir din eğitimidir. Buna paralel olarak, halk arasında din adına iş yapan ve görüş beyan eden kimselerin de hurafelerden arınmış sağlam bir dini hayata sahip olmaları gerekir.⁷⁵

Toplumların dini yaşam tarzlarını konu edinen 'Dinler Tarihi' kitapları incelendiğinde, insanlar ne zaman tevhid inancından sapma göstermişlerse, hurafelerin de bütün insan hayatını doldurmaya başladığı görülmüştür.⁷⁶

Müslümanlara düşen tek şey Fatiha Suresi'nde de belirtildiği gibi yalnızca Allah'a ibadet etmek ve yalnız ondan yardım beklemektir. Sıkıntıya düşüldüğü zaman farklı arayışlar içine girmemek sadece Allah'a inanmak ve O'ndan yardım dilemektir.

J. Bid'at

Bid'at arapça bir kelime olup yenilik, icat, daha önce benzeri ve örneği bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey anlamlarına gelir.⁷⁷ Bid'at kavramı âlimler

⁷³ Nurettin Turgay, "Kur'an Çerçevesinde Hurafeler ve Korunma Yolları", *DÜİFD*, VIII(1), 29-30.

⁷⁴ Sarıçam, 192.

⁷⁵ Varlı, 27.

⁷⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 2002, 420-422

⁷⁷ Varlı, 15; Turgay, 24.

tarafından “sünnet” kavramının zıddı olarak ele alınmıştır.⁷⁸ Terim olarak bid’at Peygamber efendimizden sonra ortaya çıkan ve dini herhangi bir delile dayanmayan, dine bir ekleme veya ondan bir şeyler çıkarma niteliğinde olan her türlü görüş ve davranıştır. Başka bir ifade ile Kur’an ve sünnete uymayan her yeni amel ve inanca bid’at denir.⁷⁹ Bid’at sünnetin karşısı olup din koyucusunun açıkça ya da dolaylı olarak izni olmaksızın sahabeden sonra dinde ortaya çıkan eksiltme veya fazlalaştırmadır.⁸⁰ Yani Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan herşey bid’at kapsamı içine girmez. Bid’at dini olanla sınırlı olan şeylerle ilgilidir.

İmam Şafî kelimenin sınırını belirlemek için “bid’at”ı; ‘seyyie’(kötü) ve ‘hasene’(iyi) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu yeniliklerden bir kısmı, Kur’an’a ve sünnete aykırı olarak dine sokulanlardır. Bunlar sapıklık olarak vasıflandırılan bid’atlardır. İkinci kısım bid’atlar ise Kur’an ve sünnete aykırı düşmeyen, iyilik niyetiyle dine sokulan şeylerdir, bu çeşit yenilikler kötü değildir.⁸¹

Bu durumda dinin ruhuna ve genel prensiplerine aykırı olmayan ve ibadet rengine bürünmeyen örf ve âdetler bid’at sayılmazlar. Yani herhangi bir davranış dini yönü bulunmadıkça, iman ve ibadet sınırına, günah ve sevap çerçevesine sokulmadıkça bid’at olmaz.⁸² Kaldı ki, Hz. Peygamber ve onun ashabından sonra ortaya çıkan her yeni şeye bid’at diye reddetmek son ve ekmel din olan İslam’ın temel esprisiyle ve yaşanan hayat gerçeği ile de bağdaşmaz.⁸³ Örneğin yemekte çatal, bıçak ve masayı kullanmak, dişleri temizlemek için diş fırçası kullanmak, otomobile binmek, bilgisayar televizyon gibi teknolojik aletleri kullanmak bid’at değildir. Ölülerimizi hayırla anmak, onlara dua etmek sünnettir. Ama halk arasında kırkinci, elli ikinci geceleri düzenlemenin Kur’an ve sünnette hiçbir temeli yoktur. Bu sebeple yapılan bu işler bid’at kapsamına girmektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse, sadaka, zekât, sadaka-i fıtır ve her türlü infak faaliyeti dinin varlıklı Müslümanlara, ihtiyaç sahipleri için yüklediği dini bir sorumluluktur. Ama ölen birisi için devir yani ıskat-ı savm ve ıskat-ı salat gibi para ile

⁷⁸ Altıntaş, 113.

⁷⁹ Varlı, 15-16.

⁸⁰ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1981, 151.

⁸¹ Altıntaş, 115.

⁸² Varlı, 19.

⁸³ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at Adlandırmaları*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001, 62.

namaz ve oruç borcunu düşürme anlamına gelen uygulamalar bid'attır.⁸⁴ Örneklerden de anlaşılacağı gibi bid'at dünyevî olanla değil dinî olanla sınırlıdır.

Bid'at ile hurafe kavramları arasında ise farklılıklar vardır. Hurafe, dinde bulunmayan şeylerin varmış gibi gösterilmesi yönüyle “sonradan icat edilmiş şeyler” demek olan bid'ata benzemekte ise de ondan ayrıdır. Çünkü bid'atların her çeşidinin boş ve asılsız olduğu söylenemez. Yani dinle yakın bir ilişkisi vardır. İnsandaki gelişmeyi ve yenilenmeyi sağlayan bid'atlar da vardır. Bunlar dinde önceden bulunmasa da onun özüne ve amaçlarına ters düşmemektedir. Camilere minare yapılması ve teravih namazının cemaatle kılınması örnek olarak gösterilebilir. Hurafenin ise, aslı esası olmadığı gibi olumlu bir yönü de bulunmamaktadır.⁸⁵

K. Halk İnancı

Din; özünde beşer üstü âleme uzanan bir mahiyeti olmakla birlikte, insan tarafından yaşanan bir şey olmak itibarıyla de toplumsal bir olgudur.⁸⁶ Dinin tarihsel süreç içerisinde insanoğluyla birlikte varlığını sürdürdüğü bir başka ifadeyle insanın olduğu her zaman diliminde ve her yerde dinin de olduğu bir gerçektir.⁸⁷ Din insanlık için bir ihtiyaç ve toplumu ayakta tutan temel esasların başında gelir.

İnsanlık tarihi ile başlayan ve ona paralel gelişme gösteren din, tarihi devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de -insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak- varlığını göstermiştir. Din; yaşayan çevrenin, benimsenen kültürün, kabul edilen gelenek ve göreneklerin etkisi altındadır.⁸⁸ Bu sebeple çeşitli ülkelerde yaşayan insanların benimsedikleri inançlar bazen birbirlerine benzer olurken, bazen de birbirinden tamamen farklılık gösterebilmektedir.⁸⁹ Biz burada inancın tanımını yaparak inancın çeşitlerine temas edip esas konumuz olan “halk inancı” kavramını ele alacağız.

İnanç, sözlükte “kişice ya da toplumca, bir düşüncenin bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” anlamına gelir. Bu bakımdan inanç; din,

⁸⁴ Altıntaş, 117.

⁸⁵ İlyas Çelebi, “Hurafe”, *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 302.

⁸⁶ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, 11.

⁸⁷ Şinasi Gündüz, Giriş, (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, Ankara 2010, 17.

⁸⁸ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, M. Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, 21.

⁸⁹ Polat, 55.

politika, ahlak gibi düşüncelerin geniş bir bölümünü içine alır.⁹⁰ İnanç, bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla kazanılan düşünce varlığıdır. Onun edinilmesinde kişinin deneme yoluna girmesi ya da geçerliğini kendi yaşamasında geçen bir olayla tanınması gerekli değildir. İnanç denemeden, us kurallarını, mantık ilkelerini uygulamadan benimsenen, genel geçerliğini yalnız başkalarından aktarılan olaylara, söylentilere borçlu olan bir düşünce ürünüdür.⁹¹

İnanç kavramı, Fransızca ve Almanca'dan Türkçe'ye çevrilirken “batıl inanış”, “yanlış inanış”, “boş inanış”, “hurafe” deyimleri ile çevrilmiş olsa da bu deyimler bir yargı anlamı taşımakta ve bu bilim adamının tarafsız olması, ön yargılardan kaçınması gerektiği ilkesine ters düşmektedir.⁹² Bunun yanı sıra normatif olmayan ve hüküm vermekten kaçınan, deskriptif (niteleyici) bir özelliğe sahip olan din bilimlerinin metoduna da uygun düşmediğinden, Dinler Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi gibi bilim dallarında “hurafe”, “batıl inanç” deyimleri yerine bu tür inançları ifade etmek için “halk inancı” kavramı kullanılmaktadır.⁹³ Halk inançlarını ilmi ve geçerli dini esaslara göre incelemekten, ölçmeden batıl inanç, boş inanç veya hurafe olarak görmek doğru bir yargı sayılmaz. Bunların niçin ve neden boş inanç sayıldığının ispatı gerekir. Çünkü milattan önce ve sonra bu kavram geçerli dine ve ahlaka aykırı olan, onunla bağdaşmayan inançlar için kullanılmaktaydı. Dünyanın insanın yaratılışı, tabiat, yıldızlar, ay ve güneş vb. hakkındaki inanç ve görüşe aykırı görülenler boş inanç veya batıl inanç olarak görülmekteydi. Nitekim bugün batıl, boş inanç denilenler, eski toplumların kesin inançlarıdır. Boş veya Batıl inanç toplumun dini-manevi inançlarına göre değişmekle birlikte tarih boyunca geçerli akıl ve inançla iç içe olmuşlardır. Toplumlarda farklı düşünce, inanç ve vicdanlar mensup olup, ayrı bilgiyi, ayrı düşünceyi, ayrı inanç ve dini, ayrı vicdanı batıl, boş inanç olarak tanırlar veya onlardan bazı kalıntıları kendi bilgi, inanç ve vicdan yapıları içinde eritip benimserler. Bu tür inançlar hangi toplumda olursa olsun yaşamaya daima devam etmişlerdir.⁹⁴

⁹⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, 7.

⁹¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi (İnanç Söylence Bağlantısı)*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, 17.

⁹² Boratav, 7.

⁹³ Polat, 56.

⁹⁴ Tanyu, “Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma”, 125-126.

İnançların sürüp gitmesi için yazılı kaynaklara, belgelere ihtiyacı yoktur. İnançlar yalnız yaşam yoluyla, halk düşüncesinde yerleşme, yaşama uygulanma sonucu sürüp gider. İnançlar değişik toplumlardan oluşan insanlar tarafından özümstenip bir bütün oluştururlar. Bu sebeple bir inanışın, ortaya çıktığı zamanı bulmak mümkün değildir.⁹⁵

Bugün batıl inançlar, boş inançlar adı verilen ve önemsenmeyen bu hadiseler, ilkel insanların her şeyin sebebini ve sonucunu doğaya bağlamasının sonucudur.⁹⁶

Batıl inançların nerede başlayıp nerede bittiğini yani sınırlarını belirleyebilmek için anlam ve muhtevası üzerinde durmak gerekir.

Batıl İnanç Arapça sıfat olan batıl, “butlan” dan türetilmiştir. Butlan ise; “haksızlık”, “boş olma”, “hükümsüz olma” anlamlarına gelmektedir. Batıl ise, “boş”, “çürük”, “doğru ve gerçeğe karşıt” anlamlarını karşılamaktadır.⁹⁷ “Korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren; geleceği bilmek isteği ile bazı rastlantı ve benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendirilen; bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği, bir takım doğaüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalar” dır.⁹⁸ Boş inanç, “bilgi alanının dışında kalan ve gerçeğe bağlantısı bulunmayan tasarımla inanma”⁹⁹ yı ifade eder. Batıl, gerçeğe uymayan, doğruluğu ispat edilemeyen şeklinde tanımlanır. Batıl inanç, “umumiyetle hâkim olan geçerli dinle ilgisi olmayan, geçmiş batmış olan dini şekillerin kalıntılarından oluşan inançlardır.”¹⁰⁰ Başka bir tanıma göre ise; “dinde kesinlikle yeri olmayan, fakat günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen ve gerçekte din dışı olan, hatta dinin özüne ters düşen inanç ve davranış biçimi”¹⁰¹, “dinin emrettiği veya yasakladığı hususlarla ilgili bulunmayan, gerçeğe bağdaşması sağlanmayan şeylere inanmaya batıl inanç” denir.¹⁰²

Batıl inanç hurafenin başka bir çeşididir. Bu iki kavramda “gerçeğe ilgisi olmayan, uydurma inanç ve uygulamalar”¹⁰³, “mutad inanmanın gayesini ve hedefini

⁹⁵ Eyüboğlu, 32-33.

⁹⁶ Polat, 56.

⁹⁷ Özön, 74,114.

⁹⁸ Örnek, *Emoloji Sözlüğü*, 42; *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, 214.

⁹⁹ Polat, 57.

¹⁰⁰ Tanyu, *Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma*, 128.

¹⁰¹ Varlı, 16.

¹⁰² Polat, 57.

¹⁰³ Polat, 57.

aşan, bir sebebe dayanmayan, yanlış inanma”¹⁰⁴ anlamlarına gelir. İnançları hak ve batıl olarak ikiye ayırmak mümkündür. Hak, açık ve tutarlı bir şekilde ortaya konulmuş iken; batıl inançlarda açık olmama, mesnetsizlik veya zayıf delile dayanma ve tutarsızlık söz konusudur.¹⁰⁵ Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi bir inancın batıl, boş veya hurafe olup olmadığını kabul veya reddetme hususunda geçerli ve o yurttaki hâkim olan din ile çağdaş bilim, bilimin verileri ve selim akıl etkili olmaktadır.¹⁰⁶

Bu ölçütlerin yanı sıra batıl inanmaları hazırlayan bazı sebepler vardır. Bunlar; psikolojik anlar, eşyanın mahiyetini ve doğa kanunlarını bilmemek, geleceği öğrenme arzusu, korku, cin, peri, dev inancı ve batıl inanmalarla ilgili yazılar şeklinde sıralanabilir. Tüm bu etkenlerden hareketle, korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek arzusu ile tesadüfi benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği bir takım doğaüstü kuvvetlere inanan, kuşaktan kuşağa aktarılan yanlış ve boş inanmalara batıl inanç denilebilir.¹⁰⁷

Bazı dinler, batıl inanç denilenleri destekleyip benimsemiştir. Yaşayan ilkel dinler, Hinduizm, Budizm, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm hatta Hristiyanlık ve Yahudilikte de durum böyledir.¹⁰⁸ Örneğin on üç sayısının uğursuzluğu Hristiyanlığın dünyaya yaydığı bir inançtır. Çünkü İsa son yemeğini on üç kişi ile birlikte yemiştir. Ayna kırılmasının uğursuzluk getireceği, çocuğunun erkek olmasını isteyen annenin hamilelik sırasında her cuma bir erkek adını telaffuz etmesi, doğumun olacağı odaya kötü cinler girmesin diye yere dairelerin çizilmesi inançları da Yahudilikte yer alan inançlardır¹⁰⁹.

İnsanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberler, toplumlarında önce inancın düzeltilmesi faaliyetini başlatmış, bunun içinde şirk ve hurafelerle mücadele

¹⁰⁴ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, DTCF Yayınları, 174, 19.

¹⁰⁵ Polat, 57.

¹⁰⁶ Tanyu, *Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma*, 125.

¹⁰⁷ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 16-20.

¹⁰⁸ Polat, 57.

¹⁰⁹ İsa Yüceer, “İnanç Problemlerinden Yansımalar”, *Günümüz İnanç Problemi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu, 7-9 Eylül 2001*, Erzurum 2001, 127; Abdulkhakim Yüce, *Dinde Yabancılaşma ve Yozlaşma*, Feza Gazetecilik, İstanbul 2001, 82-83.

etmişlerdir.¹¹⁰ Peygamberler ve onların izinden giden gerçek din âlimleri batıl inanç ve hurafelerle ne kadar mücadele etseler de, her devirde ve her toplumda, yanlış ve batıla sapanlar daima olmuştur. Batıl inançlar her toplumda benzeyen ve ayrılan yönleri ile var olmuşlardır.¹¹¹

İslam öncesi din, inanç ve kültürlerin ana karakteristiklerinden biri olan, dinlerin hemen her safhasında göze çarpan, Dinler Tarihi'nin konusunu teşkil eden bu inançların menşei; Mısır, Babil, Mezopotamya, Çin, Yunan ve Roma'ya kadar uzanmaktadır. Eski inanç ve kültürlerle bütünleşmiş bir durum arz eden bu tür inançlar, İslam öncesi Arap toplumunda da yaygın olduğu için İslam tarafından yasaklanmıştır.¹¹²

İnsanlar özellikle din değiştirirken yeni dinin inanç esaslarını kabul etme yanında, eski dinin inançlarından bazılarını korumaktadır. Dinlerin yayılma faaliyetleri inançların da geniş alanlara yayılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca hicret ve savaşlar birçok inancın ilk çıktığı yerden farklı alanlarda ilgi duyulmasına sebep olmuştur.¹¹³

Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dini de farklı sosyal ve kültürel yapıları milletler arasında yayılıp etkilenmiş ve İslam dini tarafından reddedilen bazı unsurlar İslami bir kimliğe bürünerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹¹⁴

İnanç denilince genelde ilahi dinlerde sağlam bir nassa dayanan inanç esasları akla gelir. Oysa inanış veya halk inanışı derken insanların sonradan ortaya koydukları, kaynağı kesin olarak belli olmayan, dini bir dayanağı bulunmayan kabullenmelerdir.¹¹⁵ Bu sebeple “inanç” kelimesi yerine “inanış” kelimesinin kullanılması daha uygun olacaktır. “Halk inanışı” kavramı üzerinde durularak bu fark daha iyi anlaşılabilir.

Halk inanışı, halkın doğaüstü ya da doğadışı dünyaya ilişkin şeyleri gerçekmiş ya da doğruymuşçasına kabul etmesidir.¹¹⁶ Halk inanışları toplum tarafından kabul görmüş ilahi bir dinin bilinen ve uygulanan hükümleri dışında kalan, fakat toplum tarafından uygun bir şekilde yaşatılan ve gelecek nesillere aktarılan inanışlar bütünüdür.

¹¹⁰ İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, Nur Matbaası, Ankara 1972, 3.

¹¹¹ İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, 3; Kemalettin Erdi, *Yaşayan Hurafeler*, TDV Yayınları, Ankara 1999, s. 10.

¹¹² Polat, 58.

¹¹³ Polat, 58.

¹¹⁴ Varlı, 16.

¹¹⁵ Polat, 58.

¹¹⁶ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 125.

Gelişmişlik düzeyi hangi seviyede olursa olsun dünyanın bütün milletlerinde bu türden inanışların varlığını devam ettirdiği bilinmektedir.¹¹⁷

Halk inanışları bazen gelenekler ile nesilden nesile aktarılmış bazen de efsanevi, mitolojik, menkıbevi ve destani unsurlar arasında günümüze taşınmıştır.¹¹⁸ Halkın yaşanan gerçek dini hayatlarını yansıtmalarına rağmen temsil ettikleri dinden muhteva ve mahiyet itibari ile bir hayli farklıdır.¹¹⁹

Diğer bir tanımla halk inanışı, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı; yeni dininde hayat şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlardır.¹²⁰ Zira günümüzde, herhangi bir din ile genellikle organik bağı bulunmayan, inanç elementlerinin bir karışımını veya onlardan türetilmiş inançları ifade eden ve batı dillerinde hurafe anlamında kullanılan “superstition” kavramının aslı olan “superstitio” kelimesi eski halk inanışlarının yeni hâkim dinî anlayışın içinde varlıklarını sürdürmesi şeklinde tanımlanmakta, sihir anlamı ifade etmektedir.¹²¹

Halk inanışları, genel olarak incelendiği zaman millilik, bağlayıcılık, değişmezlik, müştereklik ve inanç kaynağının meçhuliyeti gibi birtakım özelliklere sahiptir.¹²² Halk inanışları halkın fikri, dini, bedii, ahlaki ve psikolojik her türlü telakkilerini yansıtır.¹²³ Bu inanışlar bir bütün olarak, halkın yaşamıyla, tarihiyle, özellikleri ile yakından ilgilidirler. Halkın türküsüne, düğününe, derneğine, bayramına inanç girmiş ve bütün çevresini inanışlar örmüş kuşatmıştır. Halk inanışları, halkın yaşamına karışmış, bütün eylemlerine, davranışlarına yön verici bir nitelik kazanmıştır.¹²⁴ Halk inanışları çoğu kez bilinmeyen bir zaman içinde, keyfiyeti kesin olarak bilinmeyen bir hadisenin ortaya çıkmasından sonra doğan bir inanç ögesidir. Belli bir zaman geçtikten sonra başlangıç anlamı unutulsa da toplum tarafından genel bir kabul görerek ortak inanış

¹¹⁷ Hamza Karaoğlu, “Kahramanmaraş Nurhak İlçesinde Yaşayan Halk İnançları”, *FÜİFD*, Sayı: 5, Elazığ 2000, 156.

¹¹⁸ Polat, 58.

¹¹⁹ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2007, 59.

¹²⁰ Boratav, 7.

¹²¹ Faruk Karaca, “Heterodox İnanç ve Davranışları Ölçeği Üzerine Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.15, Erzurum 2001, 146.

¹²² Ali Çelik, *İslam'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları Hicaz Bölgesi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 22-27.

¹²³ Polat, 60.

¹²⁴ Eyüpoğlu, *Anadolu İnançlar, Anadolu Mitolojisi (İnanç Söylence Bağlantısı)*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, 46.

şekline dönüşebilmektedir. Daha çok gelecek kaygısı ve çeşitli konulardaki çaresizliklerin desteklediği bu tür inanışların temel amacının geleceği bir şekilde yönlendirme ve kendi lehine çevirme olduğu söylenebilir. Bu inanışlar, dini dogmalara genelde tezat teşkil eder ve akılla izah edilmeleri zordur.¹²⁵

Prof. Dr. Hikmet Tanyu halk inanışlarını sekiz başlık altında toplamıştır.¹²⁶

- 1- Hiçbir zararı olmayan inanışlar.
- 2- Manevi telkinle hayatı anlamlandıran, çeşitlendiren inanışlar.
- 3- Faydası veya zararı olmayan inanışlar.
- 4- İslami temellere aykırı olmayan inanışlar.
- 5- İslami temelle uzlaşan ve kaynaşan inanışlar.
- 6- İslami temellere aykırı düşen inanışlar
- 7- İlmi verilerle çatışmayan inanışlar.
- 8- İlmi temellere aykırı olan inanışlar.

Halk inanışlarını başka bir tasnifi de şöyledir.¹²⁷

1- Telkin yolu ile ortaya çıkan inanışlar: Bu tür inanışlar felsefi düşüncelerin, ideolojilerin telkin ettiği, halkın bu şekilde kabullenmesini istediği inanışlardır.

2- Tebliğ yolu ile ortaya çıkan inanışlar: Bu yolla ortaya çıkan inanışlar, ilahi dinlerin peygamberleri tarafından halka tebliğ edilen ve onların buna inanmaları istenilen inanışlardır. Bunların halk inanışları içinde ele alınması, halkın inandıkları dinin esaslarını özümseyip hayatın ayrılmaz parçaları halinde görmeleri itibariyledir.

3- Anonim olarak ortaya çıkan inanışlar: Bu tür inanışlarda belli bir telkin ve propaganda vasıtası yoktur. Çoğu zaman meçhuliyet üzerine bina edilmişlerdir.

Halk inanışlarının benimsenip yayılmasında, toplumun üzerinde yaşadığı coğrafi şartların, geçmişten getirdikleri sosyal mirasın, grup tecrübesinin büyük etkisi olduğu söylenebilir.¹²⁸

Araştırmamızda önemli olan hususlardan biri de halk inanışlarının ortaya çıkış sebepleridir. İlgili çalışmalarda halk inanışlarının doğuş sebepleri ve kaynağı ile ilgili olarak genelde aşağıda belirtilen hususlar üzerinde durulmuştur. Günümüzde halk

¹²⁵ Karaca, 146, 148.

¹²⁶ Tanyu, *Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma*, 141.

¹²⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Ankara 1971, 143-145.

¹²⁸ Polat, 61.

arasındaki yaygın inanış ve uygulamaların ortaya çıkış ve yayılma sebeplerini anlamak için ilk önce tarihsel arka plana ve geçmişten getirilen sosyal mirasa bakmak gerekir. Nitekim toplumda var olan halk inanışları günümüze birtakım tarihsel kanallarla gelmiştir.¹²⁹

Gelenekçi insan topluluğu en eski devirlerin manevi kültür kalıntılarını ruhlarının derinliklerinde yaşayarak, zamanımıza kadar getirmiştir. Halk tabakalarının, eski dinlerinin tören ve geleneklerinden ayrılamadıklarını bütün dinlerde görmek mümkündür.¹³⁰ Türkler, dinlerini değiştirip İslam'ı kabul ettikleri zaman, kendi kültürlerinin unsur ve faaliyetlerini, gelenek görenek ve dini prensiplerinden edindikleri inanışların pek çoğunu muhafaza etmişler ve benimsedikleri yeni dinlerinde de sürdürmüşlerdir.¹³¹

Halk inanışlarının mevcudiyetinde bir başka etken ise psiko-sosyal faktörlerdir. Psiko-sosyal sebeplerin içerisine, duygusallık, toplumsal kanun ve sembolik düşünce tarzı gibi maddeleri eklemek mümkündür. Halk, mantıksal bir mekanizmadan ziyade duygusal bir mekanizma ile hareket eder. Bu sebeple halkın ilgi ve alakası, akılcılıktan ziyade duygusal ve gönle hitap eden şeylere yöneliktir.¹³² Çünkü insanlar yaşadıkları olaylara bir anlam yüklerler. Bu bir izah tarzı ve kendini ikna etme yöntemidir. Görünen olayların görünmeyen yönlerini bulma ve özellikle bunların cin, şeytan, Hızır, melek, veli, şeyh tarafından manen yürütüldüğü inancını geliştirmektedirler.¹³³ Ayrıca mevlit, türbe ziyareti, birtakım olağanüstü kıssa ve menkıbelerin halkın duygusal yönüne hitap etmesi sebebiyle toplumda sürekliliklerini korumuşlardır.

Halkın dini kültürü daha çok temel inanışlar ve ibadetler konusunda, sembollerde ve duygusal konularda yoğunlaşmıştır. Bu sebeple halkın nitelikli din eğitimi almış din bilginleri farklı bir dini kültüre sahip olması başka bir deyişle yeterli dini bilgi donanımına sahip olmaması halkı dıştan gelecek her türlü yabancı inanış ve uygulamaların etkisine açık hale getirmektedir. Bu sebeple halk arasında dinin temel

¹²⁹ Mustafa Arslan, "Halk Arasındaki Yaygın İnanışların Oluşumuna Etki Eden Tarihsel ve Psiko-Sosyal Faktörler", *Diyanet İlmî Dergi*, Eylül 2004, 40, 114.

¹³⁰ İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, 3.

¹³¹ Polat, 61.

¹³² Karaca, 145.

¹³³ Polat, 63.

ilke ve prensiplerine aykırı ya da onlarla tam uyuşmayan inanış ve uygulamalar görülebilmektedir.

Halkın genel özelliklerinden biri olan mitsel düşünce tarzı ile sembolik düşünce tarzı birlikte halk arasındaki inanış ve uygulamaların oluşmasında etkili olmaktadır. Semboller Mitos'un temel unsuru sayılıp halk inanış ve uygulamalarına kaynaklık ederler. Hızır ve hıdırellez mitolojisi etrafında oluşan şifa, bereket, kısmet vb. inanışlar, Hz. Ali etrafında; Hz. Ali'nin kesik başla hikâyesi, Anadolu'daki bazı kalelerde Hz. Ali'nin ayak izlerinin olduğu vb. inanışlar mevcuttur. Hz. Ali, Battal Gazi gibi tarihsel kişilikler ve karıştıkları olaylar zamanla mitsel bir nitelik kazanarak halk inanışlarının konusu haline gelmişlerdir.¹³⁴

Bu inanışlar totemik kalıntıları temsil edebildiği gibi bazen de daha önceki inançların bir şekil değiştirmesi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunlardan bir kısmı yeryüzündeki hareketleri gökteki yıldızlara bağlayan ve yıldızların insan hayatında çok önemli fonksiyonu olduğuna inanan Sabiilik'ten kalmış olabileceği gibi, halk inanışları içinde ruhçulukla “ölü ruhlarına” saygı ile ilgili de birçok kalıntı vardır. Bunlar da kök itibari ile Animizme kadar iner. Çünkü Animizm ruhçuluğa inanan ilkel bir dindir. Bu dine göre kâinat ruhlarla doludur. Bu ruhların ise bir kısmı iyi bir kısmı kötüdür. O halde kötülüklerin şerrinden korunmak, iyilerin de lütfuna mazhar olmak için ruhları memnun etmek gerekir.¹³⁵ Örneğin Animizmde ağaç kutsaldır ve ruhu vardır. Türklerde de ağaç kültü önemlidir. Yine ateş kültü de buna örnek olarak verilebilir.¹³⁶

Halk inanışlarının bir kısmı da ilkel dinlerden Natürizm'in yani tabiatçılığın izlerini taşır. Bu inanca göre tabiat kuvvetleri yüceltilmiş neticede aya, güneşe, rüzgâra tapınılmıştır. Bu inançlar kılık değiştirerek nesilden nesile aktarılmıştır.¹³⁷ Örneğin nazara ve kötü göze karşı kullanılan “mavi” nesne ile daha eski tarihlerdeki inançlarla temas kurulabilir. “Mavi renkli cisimleri” çağımız insanının seçmesi, onun muhtemelen

¹³⁴ Arslan, 114-117.

¹³⁵ Polat, 61.

¹³⁶ Türker Eroğlu, Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, No:1, 2005, 756.

¹³⁷ Polat, 62.

“gök renginden” faydalanmaya yöneldiğini gösterir. Bunun da kökeni insanlığın “gök Tanrıya” taptığı devirlere kadar inebilir.¹³⁸

Halk inanışları zaman sonra toplumun bünyesinde sosyal hayatı şekillendiren normlar haline gelmiştir.¹³⁹ Nitekim Erzurum yöresinde yaşayan insanlar da halk inanışlarını dini inançlarının yanında örf, âdet, gelenek, görenek, anane gibi kavramlarla sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak sürdürmektedirler.

Görüldüğü gibi bütün halk inanışlarının dini inançlardan doğduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı inanışların iktisadi hayattan, bazılarının da sosyal münasebetten kaynaklandığı bilinmektedir.¹⁴⁰

Halk inanışlarının bir diğer bağlantısı da hayat mücadelesi ve kötülüklerden korunma gibi korku ve can kaygısı içgüdüsüdür. İnsanların akılla kavrayamayacağı zor tabiat olayları ile birlikte, bazı korkunç yaratıklar, insanları oldukça güç durumlara düşürmüş ve bu kuvvetlere karşı koyup ondan korunmak için “tabu” tedbirleri konmuştur.¹⁴¹ Böylece tabiatüstü varlıkların mevcudiyeti ve bu durumdan korunma arzusu yasaklarla ilgili halk inanışlarını ortaya çıkarmıştır.

Bazı halk inanışları ise İslam’ın tesiri ile ortaya çıkmış inanışlardır. Fakat bu inanışlar İslami damgadan oldukça uzaklaşmış, kılık değiştirmiş ve hurafe şekline dönüşmüştür.¹⁴²

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi “halk inanışları”, gündelik yaşayışla, iktisadi ve ticari davranış şekilleriyle, hava tahmini, güzel sanatlar ve edebiyatla benzeri yüzlerce konuyu ihtiva eden zenginliğiyle, bunların yer yer manevi ve dini inançlarla ilgi göstermesiyle, elbette çok geniş bir alanı kaplamaktadır.¹⁴³ Halk inanışları iyisi kötüsü, doğrusu yanlışı, hurafe olanı olmayanı ile halkın öyle olduğuna inandığı, kültürünü o yönde geliştirdiği, inanışlardır. Mahiyet olarak halk inanışlarını bu şekilde açıklamak mümkündür. Tamamen dini olmayan ve dinin tamamen de dışında kalmayan halk inanışı, bu yönü bakımından dinin halka göre algılanmış ve hayata geçirilmiş

¹³⁸ Mehmet Aydın, “Konya’daki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, *SÜİFD*, 1985, 1, 28.

¹³⁹ Çelik, 21.

¹⁴⁰ Polat, 62.

¹⁴¹ Polat, 62.

¹⁴² Polat, 64; Mehmet Aydın, 18-35.

¹⁴³ Tanyu, *Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma*, 124.

biçimidir. Sürekli yenilenmekle birlikte, kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşır. Bu karakterleri ile halk inanışları elimizdeki yaşayan canlı malzemelerdir.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları IV*, 60.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANININ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ, TARİHİ VE SOSYAL YAPISI

1.1. ERZURUM’UN COĞRAFI KONUMU VE İKLİMİ

Dünü ve bugünü ile büyük bir şehir olan Erzurum, asırlar boyu süren hayat safhalarında nice sahneler yaşamıştır. “Burası yıllar yılı koca Şark’ın ticaret ve kültür merkezi olmuş, Batı’ya gidenlere konak olmuş, geçit vermiş, yol olmuştur.”

Erzurum, Fırat nehrinin başlangıcı olan Karasu’nun yukarı havzasında kendi adı ile anılan geniş Erzurum Ovası’nın güney Palandöken dizisinin Eğerli Dağ eteğinde ve deniz seviyesinden 1850-1980 m yükseklikte eğimli bir yüzeyde bulunmaktadır.

Kuzeyde Dumlulu, doğuda Kargapazarı, güneyde Palandöken, batıda Kop sıra dağları arasında bulunmaktadır. İl 39 ° - 55 ° kuzey enlemi, 41 ° - 46 ° doğu boylamı üzerinde bulunmakta olup kuzeyden Rize-Artvin batıdan Gümüşhane-Erzincan, güneyden Bingöl-Muş, doğudan Ağrı-Kars illeri ile çevrilmiştir. Erzurum’un alanı 25.066km¹⁴⁵ olup Türkiye İstatistik Kurumu adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre vilayet nüfusu 778.195, merkez nüfusu ise 509.474’tür.

Şehir Osmanlı döneminin önemli vilayetleri arasında yer almaktadır. Ayrıca gerek savaşlara maruz kalması ve gerekse arazi hareketleri sebebiyle önceki nüfus gün geçtikçe azalmıştır.¹⁴⁶ Şehir işlek bir yol kavşağı üzerinde bulunup, önünde uzanan ovayı kontrol altında bulundurduğu için tarih boyunca; ticari ve askeri bakımdan büyük önem taşımıştır. Ayrıca su kaynakları, müdafaaya uygun topoğrafik yapısı önemini artırmaktadır.¹⁴⁷

Erzurum karasal iklim tipine sahiptir. Kışlar uzun ve sert, yazları ise sıcak ve kısa geçer. (Erzurum il merkezinde 1929’dan bu yana yaklaşık yetmiş yılı bulan gözlem sonuçlarına göre) İlde en soğuk ay ortalaması, -8.6 °C, en sıcak ay ortalaması 19.6 °C, en düşük sıcaklık -35 °C, en yüksek sıcaklık ise 35 °C olarak ölçülmüştür. Yıllık yağış

¹⁴⁵ Zeki Başar, *Sıtkı Dursunoğlu Broşürü*, İst. Matbaası, Ankara 1953, Giriş.

¹⁴⁶ Ramazan Özey, “1897’de Erzurum”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(3), 143-144.

¹⁴⁷ Sezen, 33.

miktarı 50- 55cm civarında olup kışın kar halindedir. Kar örtüsünün yerde kalış süresi 114 gün kadardır. En yağışlı dönem ise ilkbahar ve yaz dönemleridir.

Prof. Dr. Hayati Doğanay'ın yaptığı bir araştırmaya göre; Erzurum meteoroloji gözlem merkezinin 42 yıllık gözlem sonuçlarından anlaşıldığına göre, Erzurum'da yıllık sıcaklık ortalaması 6 °C kadardır. Bu değer, Kars'ta 4.2 °C olduğu hatırlanırsa, Erzurum'un Kars'tan sonra Türkiye'nin en soğuk yöresi olduğu anlaşılr.¹⁴⁸

1.2. ARAŞTIRMA ALANININ TARİHİ DÖNEMLERİ

Kültürün oluşmasında çevrenin önemli bir etkisi vardır. Çünkü ülkeler ve toplumlar arasında kültür etkileşimi veya alışverişi olmuştur ve olmaktadır. Bazen başka bir toplumun kültürel özellikleri benimsenirken bazen de kendi kültürlerinin izleri o topluma bırakılabilir. Kültür etkileşimi bazen farkında olmadan tabii bir etkilenme ile olurken bazen de empoze şeklinde olabilir.¹⁴⁹ Örf-âdet ve inanışlarla ilgisi açısından araştırma alanının tarihi dönemlerine değinmek istiyoruz.

Türk kültür ve medeniyetinin harmanlandığı, özgün bir görünüm ve üsluba sahip yerlerden biri olmanın yanında, hem coğrafi mekân, hem kültür ve medeniyet hem de ticaret merkezi olarak önemli bir yer olan Erzurum¹⁵⁰, miladi 415-422 yıllarında bugünkü şehir merkezine 23 km mesafedeki Karaz köyünde, Bizans İmparatoru Teodosyus'un generallerinden Anadolis tarafından kurulmuştur.¹⁵¹ Şehir adını Erzen'in Selçuklular tarafından tahrip edilmesi sonucu Meyafarikin ile Siirt arasındaki Erzen'den ayırmak üzere Anadolu'ya aidiyetini belirtecek Rum kelimesi ilave edilerek, "Erzeni'r-Rum" denilmesinden çıkmıştır.¹⁵²

M. Fahrettin Kırzioğlu, "Kitab-ı Dede Korkut"ta, Erzurum bölgesinin "Karun Eli" olarak anıldığı ve bu kelimenin Karin (Garin) ile ilgili olabileceğini ileri sürer.¹⁵³ Erzurum kalesinin kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememiş olup bugün şehrin üç kat surundan yalnız iç kale ve dış surlara ait yıkılmamış birkaç duvar parçası ve surdan

¹⁴⁸ Hayati Doğanay, "Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri" *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, 264-277.

¹⁴⁹ Polat, 33.

¹⁵⁰ Ali Kafkasyalı, "Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.: 33, 98.

¹⁵¹ Sezen, 34.

¹⁵² Beşim Darkot, "Erzurum" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c.IV, İstanbul 1955, 341-342.

¹⁵³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, 34.

açılan kapıların adları kalmıştır.¹⁵⁴ Tarihin ilk çağlarında İskitlerin ve Hititlerin Ortaçağ'ın başında Hazar Türkleri'nin ve IX. yüzyıldan sonra Oğuz Türkleri'nin Erzurum ve civarında akın suretiyle bazen yerleşip kaldıkları bazen de yerlerini başka yabancı uluslara terk ettikleri kaynaklardan elde edilen bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Erzurum ve çevresi uzun süre Urartu hâkimiyetinde kaldıktan sonra M.Ö VII. yüzyılda Kafkaslardan gelen Kimmerler ve onu takip eden İskitlerin istilasına uğramıştır. Ardından M.Ö VI. yüzyılda Med hâkimiyetine girmiş ve akabinde M.Ö 331-325 yılları arasında İskender İmparatorluğu'na katılmıştır. Bu imparatorluğun parçalanmasından sonra çeşitli mücadelelere sahne olmuş ve farklı toplumlar tarafından idare edilmiştir. M.S I. Yüzyılda ise Roma İmparatorluğu'nun eline geçmiştir.¹⁵⁶ Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) egemenliği altında kalan Doğu Anadolu, Bizans-Sasani mücadelesine sahne olmuş ve çoğu zaman Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.¹⁵⁷

Erzurum Hz. Osman (344-646) zamanında 645 yılında Müslümanların eline geçmiştir. Böylece şehir ilk defa Arap hâkimiyetinde yeni bir çehreye sahip olmuştur.¹⁵⁸ Yalnız II. Justinionus zamanında Bizanslılar Müslümanların iç karışıklık ve mücadelelerinden faydalanarak Doğu Anadolu'yu tekrar ele geçirirler. Şehir 700 yılında Halife Abdülmelik'in oğlu Abdullah vasıtasıyla Müslümanların eline, 751 yılında tekrar Bizanslılara ve bir yıl sonra yeniden Ermeniyye Valisi Yezid tarafından zapt edilerek bölgeye Arap aileleri yerleştirilir.¹⁵⁹

Türkler, 1043 veya 1048 yılında Erzen-i Rum'u zapt ve tahrip ettiler.¹⁶⁰ Sultan Tuğrul Bey'in emri ile Bizans İmparatorluğu'nu istila eden İbrahim Yinal Bizans'ın doğu sınırını geçerek Erzen-i Rum'a kadar gelmiştir.¹⁶¹ Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile şehir yeniden Bizans'ın eline geçmiş 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bütünüyle Türk idaresi altına girmiştir. Sultan Alparslan, Erzurum ve ahalisini Ebu'l-

¹⁵⁴ Sezen, 34; Gürsoy Solmaz, "Orta Çağda Erzurum Kalesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.12, 232.

¹⁵⁵ A. Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, 36.

¹⁵⁶ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri(1535-1566)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 15-16.

¹⁵⁷ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992, 4; Sezen, *Erzurum Şehir Folkloru*, 35.

¹⁵⁸ Konukçu, 3.

¹⁵⁹ Halil İnalcık, "Erzurum" Mad., *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1955, IV, 347.

¹⁶⁰ Sezen, 36.

¹⁶¹ Gürsoy Solmaz, 233.

Kasım Saltuk’a ikta olarak vermiş ve burada Anadolu’daki ilk beylik olan Saltuklu Beyliği kurulmuştur. Şehre, Türk hâkimiyetine girdikten sonra Erzen, Erzen-i Rum ve Erzurum gibi adlar verilmiştir.¹⁶²

Erzurum, Saltuklu ve Anadolu Selçuklu hâkimiyetinden sonra 1243 Köseadağ Savaşı’ndan sonra Anadolu’ya akın yapan Moğol ordularının geçiş sahası olmuş ve bu esnada oldukça zarar görmüştür.¹⁶³ Bu durum halkın başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Şehir bir süre İlhanlılara bağlı kalmış, bu devletin parçalanmasından sonra Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin mücadele sahası içinde kalmış ve büyük bir tahribata uğramıştır. 1387 yılında ise bütün Anadolu ile birlikte Timur orduları tarafından istila edilmiştir. 1467 tarihinde Akkoyunlu topraklarına katılan Erzurum 1502’de Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından ele geçirilip tahrip edilmiştir.¹⁶⁴

Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinin ardından 1518-1519 tarihleri arasında Erzurum, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Şehir Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde harap ve boş bir halde olduğundan tımara verilmemiş padişah haslarına kaydedilmiştir.¹⁶⁵ Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1535 tarihinde Erzurum Beylerbeyliği kurulmuş ve şehir İran üzerinden yapılan seferlerde önemli bir askeri üs haline getirilmiştir.¹⁶⁶ Şehir bu tarihten sonra toparlanmaya başlamıştır. 1543 yılından sonra Gürcü ve İran tehlikelerine karşı beylerbeylerin Erzurum’da oturmaları emredilmiş ve şehrin nüfusunda ciddi bir artış olmaya başlamıştır.¹⁶⁷

XVII. asır ortalarında Erzurum’da bulunan Evliya Çelebi, şehrin iki kat demir kapılı (Gürcü ve Erzincan kapıları) kalesi içinde 1700 evin, dışında ise 70 İslam ve 7 Ermeni mahallesinin bulunduğunu bildirmekte ve şehrin ticari hayatı hakkında da önemli bilgiler vermektedir.¹⁶⁸ XIX. yüzyılda özellikle Karadeniz’in ticarete açılmasından sonra Erzurum üzerinden gelen doğunun malları Trabzon Limanı’na ulaşmaya başlamış ve bu olay şehrin ticari hayatına canlılık katmakla birlikte nüfusunda

¹⁶² Dündar Aydın, “Erzurum Şehrini Osmanlı Fethinin Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 101.

¹⁶³ Ogün Coşkun, “İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 245.

¹⁶⁴ Cevdet Küçük, “Erzurum Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, XI(1), 105.

¹⁶⁵ Dündar Aydın, *Erzurum Şehrini Osm. Fethinin Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri*, 105.

¹⁶⁶ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, 60.

¹⁶⁷ Dündar Aydın, *Erzurum Şehrini Osm. Fethinin Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri*, 110.

¹⁶⁸ Adsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler (Seyahatname 2, 209-214’den naklen), İstanbul 1971, 254-255.

da artış sağlamıştır. Yalnız Süveyş Kanalı açılıp Trabzon Limanı önemini kaybedince Erzurum'da durumdan olumsuz etkilenmiş ve nüfus neredeyse yarı yarıya azalmıştır.¹⁶⁹

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Erzurum Rus işgaline uğramış ve şehir Ruslar tarafından üç defa istila edilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında Erzurum ilk kez Rus işgaline uğramış ve halkın büyük bir kısmı şehirden göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁰ Yapılan Edirne Antlaşması ile şehri boşalttıkları esnada şehrin nüfusu 129.000'den 30.000'e kadar düşmüştür. Kendini toparlamayı başaran Erzurum'da nüfus, 1835 yılında tekrar 100.000'e ulaşmıştır.¹⁷¹

Rus orduları 1855 yılında Kırım Savaşı sırasında ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Erzurum önlerine kadar gelmişlerdir.¹⁷² Hatta 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında takviye kuvvet ile şehir Ruslar tarafından ele geçirilmiş ve 9 Kasım 1877'den 13 Temmuz 1878 tarihine kadar 8 ay 4 gün süre ile Rus işgalinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşında ise Enver Paşa'nın bazı tedbirsiz tutumları neticesinde şehir yeniden Rusların eline geçmiş ve 16 Şubat 1916'dan 12 Mart 1918'e kadar Rus işgaline uğramıştır. 1917 yılında Rusya'da çıkan ihtilal üzerine Rus kuvvetleri doğu illerimizden çekilmiş ve bölgenin hâkimiyetini Ermenilere bırakmışlardır. 800 yıl boyunca Türklerin himayesinde kalan Ermeniler yetkiyi ellerine alınca, Ermeni devleti kurma hayali ile Erzurum ve çevresinde büyük bir katliama girişirler. Ermeni çetelerinin Müslüman halka yaptıkları zulüm son haddine ulaşınca, Kazım Karabekir kumandasındaki Türk ordusu 12 Mart 1918'de Erzurum'u ardından da diğer doğu illerini geri alarak bölgeyi Ermeni işgalinden temizlemiş oldu.¹⁷³ Erzurum Türk kuvvetleri tarafından geri alındığı zaman, baştanbaşa harabe halinde bulunuyordu.¹⁷⁴

10 Mart 1919'da Ermeniler ve Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen devletlerin siyasi faaliyetlerini önlemek amacı ile merkezi İstanbul'da olan Vilayeti Şarkıye Müdafai Hukuki Milliye Cemiyeti'nin bir şubesi de Erzurum'da açıldı. 3 Mayıs 1919

¹⁶⁹ T. Baykara, "XIX. yüzyılda Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 25, Ekim 1969, 114-119.

¹⁷⁰ Uğur Akbulut, "Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı", *Yeni Türkiye Dergisi*, (44) 2000, 140-157, 145.

¹⁷¹ Sezen, 39.

¹⁷² İnalçık, 356.

¹⁷³ Sezen, 39.

¹⁷⁴ Beşim Darkot, 341-342.

yılında Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gelmesi ile cemiyetin çalışmaları hız kazandı ve yeni bir kongre hazırlığına başlandı.

23 Temmuz 1919 yılında açılan ve Mustafa Kemal'inde Erzurum delegesi olarak katıldığı ve başkanlık ettiği Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Kongrede alınan kararlar özetle şöyledir.

1. Milli sınırlar içinde vatan bir bütündür bölünemez
2. Manda ve himaye kabul edilemez
3. Osmanlı Devleti yurdu korumadığı takdirde muvakkat bir hükümet kurulacaktır.
4. Kuvayi Milliyeyi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır.
5. Göç etmek katiyen yasaktır.
6. Hristiyan unsurlarla siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai bünyemizi bozacak haklar verilemez
7. Şark vilayetleri herhangi bir saldırıya karşı müşterek korunacaktır.
8. İlmî, iktisadi ve dini teşkilat kurulacaktır.
9. Millet meclisinin derhal toplanması ve hükümet işlerinin Meclisin murakabesine konulması lazımdır.

Kongrede alınan bu kararlar ile Türk Milleti'nin bağımsızlık ve istiklali tüm dünyaya duyurulmuş ve Erzurum milli mücadele meşalesinin yakıldığı ilk şehir olmuştur.

20 Haziran 1920'de halka dağıtılan beyanname milli mücadele döneminde Erzurum'un rolünü ortaya koymaktadır.

Hürriyet ve bağımsızlık aşığı olan Erzurum 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kızları, gelinleri, oğulları, dedeleri ve nineleri ile aziziye tabyalarında düşmanla yaptıkları şanlı mücadelede, Kurtuluş Savaşı'nda 330 kişilik ordusuyla cepheden cepheye koşan devletin kendisine bağladığı maaşı kızılaya bağışlayan sonra fakir bir hayat süren bugün mezarı bile olmayan üsteğmen Kara Fatma, Nene Hatun, Topal Gülizar dadaş kahramanlıklarını ve bağımsızlığa olan düşkünlüklerini anlatan halk kahramanlarıdır.

Milli mücadele döneminde kurtuluş mücadelesinin başlatıldığı ve ilk önemli kongreye sahne olan şehir, o dönemde yaşadığı sıkıntılı günleri, çektiği acıları

Cumhuriyet devrinde onarmaya başlamış, yeniden eski canlı ve müreffeh günlerine kavuşmaya çalışmıştır. Şehirde yapılan tahribat yeniden ayağa kalkmayı güçleştirmiş olsa da 1939 yılında demiryolunun Erzurum'a ulaştırılması ile hız kazanmıştır.

Şehre 1936 yılında bir kız sanat okulu açılmış, 1938 yılında 30 ilkokul, sinema, yine aynı yıl Ilıca Nahiyesinde posta ve telgraf merkezleri açılmış, 14 derslikli bir ilkokul ve bir otel yapımı da planlanmıştır. Kültür alanında ise Doğu Anadolu canlandırmaya çalışılmış ve 8 Ağustos 1938'de Doğu Kültür Kongresi Erzurum'da açılmıştı.¹⁷⁵

1 Kasım 1937'de Mustafa Kemal Atatürk'ün doğu illerinin gelişimini hızlandırmak amacı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında doğu illerine bir üniversite açılmasını emir ve vasiyet eder. 17 Kasım 1958'de Atatürk Üniversitesi'nin açılması ile hem Atatürk'ün vasiyeti yerine getirilmiş olur. Hem de Erzurum bir üniversite şehri hüviyetine kavuşmuş olur.

11 Nisan 1966'da Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretime başlar ve bu bünyede açılan araştırma hastanesi Erzurum dışında pek çok doğu iline de hizmet verir.

1956 yılında üretime geçen Ilıca Şeker Fabrikası ve 1972 yılında üretime geçen Aşkale Çimento Fabrikası da Cumhuriyet döneminde şehrin kalkınması için yapılan yatırımlardır.

Bu gelişmelerin kalkınmak için yeterli olmadığını bilen Erzurum ileriye dönük yeni kalkınma stratejileri geliştirmektedir. 2011 üniversiteler arası yapılan kış olimpiyatlarının Erzurum'da yapılmış olması şehrin kalkınması için bir dönüm noktası olmuş şehrin tanınmasına ve kış turizmüne yeniden canlılık kazandırmıştır.

Termal turizm, organik tarım, modern hayvancılık, mikroteknoloji, eğitim ve ticaret Erzurum'un kalkınmadaki hedefleri arasındadır.

¹⁷⁵ Sait Aşgın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sy. 50, 250-270.

1.3. ARAŞTIRMA ALANININ SOSYAL YAPISI

1.3.1. Sosyal Yapıyı Etkileyen Olaylar

Tarih boyunca Erzurum şehri çok çeşitli medeniyetlerin hâkimiyetine sahne olmuştur.¹⁷⁶ Asya-Avrupa arasındaki geçiş noktalarından biri olması itibarı ile bulunduğu konum, tarihi, siyasi, ekonomik olaylardan etkilenmesine sebep olmuştur.¹⁷⁷ Tarihi bir süreç içinde birtakım savaşlar, el değiştirmeler, yıkımlar ve göçlerin uğrak yeri olmasının yanında “burası yıllar yılı koca Şark’ın ticaret ve kültür merkezi olmuş, batıya gidenlere konak olmuş, geçit vermiş, yol olmuştur.”¹⁷⁸

Teknolojik gelişmelerin, aileye, sosyal ilişkilere, üretim ilişkilerine etkisi bilinen bir gerçektir. Bizim toplumumuzda da batılılaşma sürecinde gösterilen çabalar, birtakım kültürel değişimlere, ticari ve teknolojik yeniliklere sebep olmuştur. XX. asrın başlarından itibaren görülmeye başlanan ekonomik gelişmeler beraberinde yeni kültürel oluşumları da getirmişlerdir. Ayrıca son yıllarda görülen kentleşme süreci beraberinde birtakım problemler getirmiş ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁷⁹

Modern teknolojinin gelişme hızı süratlidir. Bunun sonucu olarak bazı sosyal grup ve fertler bu gelişmeye ayak uyduramazlar. Bu durumda kültürel boşluk meydana gelir. Yani sosyal yapı kültürünün bir sahasında meydana gelen değişimlere, diğer sahadaki elementler ayak uyduramazlar.¹⁸⁰

Geçmişten günümüze Erzurum çevresinde meydana gelen depremler, halkı göçe sürüklemekle birlikte, bölgede hâkim olan yıllık sıcaklık ortalaması dolayısıyla yakıt harcamalarının artmasına ve şehir nüfusunun daha ılıman iklime sahip bölgelere göç etmesine sebep olmuştur. Şehirde yıllık sıcaklık ortalamaları ekonomik olarak inşaat sektörünü de olumsuz etkilemiş, kış aylarının uzun, yaz aylarının ise kısa sürmesi ile inşaat yapımı kısa sürmekte ve gelişme gösterememektedir. Bu durum mevsimlik çalışan inşaat işçilerinin de göç etmek zorunda bırakmıştır. Nitekim Erzurum’da karla örtülü günlerin sayısı 49 yıllık ortalamalara göre 113.6 gün civarındadır. Bu ortalamaya göre yılın %30’dan fazlasında şehir karla örtülüdür.

¹⁷⁶ Ogün Coşkun, “İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, sy.20, 248.

¹⁷⁷ Sezen, 43.

¹⁷⁸ Başar, *Sıtkı Dursunoğlu Broşürü*, Giriş.

¹⁷⁹ Sezen, 42.

¹⁸⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, 1000 Temel Eser Dizi, ME Basımevi, İstanbul 1969, 29.

Günümüze kadar yapılan nüfus sayımlarına göre Erzurum ilinde nüfus gelişimi Türkiye şehirleşme hareketi içinde özel bir yeri olduğunu gösterir. Yöre halkı bazı dönemlerde kendi isteğiyle veya mecburen göç etmiş olsa da yapılan demiryolu, şeker fabrikası, Atatürk Üniversitesi ve Teknik Üniversitesi, Araştırma ve Bölge Hastanesi şehrin kimi dönemlerde göç almasında etkili olmuştur. 1927-2000 yılları arasında yapılan nüfus sayımına göre Erzurum ilinin nüfus artış miktarı tablodaki gibidir.

Yıllar	Türkiye Toplam nüfusu	Erzurum İli Toplam Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus	Yıllık Artış (%)
1927	13.648.000	270.925	--	--
1935	16.158.000	385.387	114.462	5.2
1940	17.821.000	371.394	-13.993	-0.7
1945	18.790.000	395.876	24.482	1.3
1950	20.947.000	461.090	65.214	3.2
1955	24.065.000	519.976	58.886	2.5
1960	27.755.000	568.864	48.888	1.8
1965	31.391.000	628.001	59.137	2.1
1970	35.605.000	684.951	56.950	1.8
1975	40.348.000	746.666	61.715	1.8
1980	44.737.000	801.809	55.143	1.5
1985	50.664.000	856.175	54.366	1.4
1990	56.473.000	848.201	-7974	-0.2
2000	67.804.000	89.188	89.188	2.1

Kaynak: Ogün Coşkun İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi

Erzurum nüfusu 1927-2000 yılları arasında yaklaşık 3.5 katlık bir artış göstermiştir. 1935-1940 ile 1985-1990 yılları arasındaki düşüşlerin dışında, şehir nüfusu belirli devrelerde az ya da çok artış göstermektedir. 1960 yılına kadar nüfus artış hızı ortalama %2 civarında iken, 1990 yılına gelindiğinde %2'nin altında bir oran seyrettiği görülmektedir. Nüfus artış hızındaki bu düşüşün sebebi olarak doğum oranlarındaki azalmanın yanı sıra göç olaylarının da etkili olduğu muhakkaktır. Bu dönemde iş bulma ve daha iyi yaşam şartlarına sahip olma gibi nedenlerle yörede diğer dönemlere nazaran daha fazla bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. 1960-1990 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı -0.2'lere kadar gerilediği, 1985-1990 yılları arasında ise görülen en yavaş nüfus büyüme devresi olduğu gözlenmiştir. 1990-2000 devresi ise 1985-1990 devresi aksine %2.1'lik bir yıllık artış hızı ile nüfusta 89.188 kişilik bir artış olduğu görülmektedir. Bu özellikler itibarı ile devreyi 1945-1950 yılları arasındaki nüfus büyüme dönemine

benzetmek mümkündür. Türkiye genelinde ve Erzurum çevresinde yaşanan olumlu gelişmeler, Erzurum şehrinde eğitim, sağlık, kültür, turizm kapsamında yapılan çalışmalar ile bölge çekiciliği artmış ve son dönemlerde nüfus oranının artmasına yansımıştır.

Erzurum ilinde nüfusun gelişimi bir bütün olarak incelendiğinde, bölgenin ilkçağlardan beri önemli bir yerleşim ve birikim alanı olduğunu, düzenli yapılan nüfus sayımları neticesinde bazı dönemlerin ön plana çıktığı gözlenmektedir.¹⁸¹

1.3.2. Sosyal Yapıda Görülen Değişimler

Geçmişten günümüze her toplum sürekli az veya çok bir değişme ile karşı karşıyadır. Toplumdaki bir kısım değişimler çok hızlı ilerlerken, bir kısmı ise yavaş ve birikici bir tempoda seyreder. Değişimin derecesi zamana göre ve bir toplumdan diğerine farklılık gösterir. Nihayetinde değişim her insan topluluğunun esas karakteristiğidir ve zaman içerisinde değişim süreci ile karşı karşıyadır.¹⁸²

Tarih içerisinde yaşanan olaylar ve meydana gelen gelişmeler, Erzurum ilinin de Anadolu içerisinde tarihi ve ticaret bakımından kendine önemli bir yer bulmasında etkili olmuştur. Toplumların sosyal yapısını oluşturan aile ve aile içi ilişkiler, eğitim düzeyleri, ekonomi, nüfus, şehirleşme, dini olgular Erzurum ilinin de sosyal yapısının oluşmasında ve değişmesinde etkili olmuştur.

Erzurum yerleşme tarihi ve nüfus hareketliliği çok eski bir şehir olmasına rağmen ilin nüfusu hakkındaki bilgilere ilk olarak Osmanlı Devleti döneminde rastlandığı görülmektedir.¹⁸³

1827’de J. Brant Erzurum’un nüfusunu 130.000 olarak tahmin etmiştir. 1928’de şehir Rusların eline geçmiş ve büyük ölçüde tahrip edilmiştir. 1876 felaketi ve bazı isyanlar sosyal yapıda önemli tahribatlar meydana getirmiştir.¹⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı’nın üçüncü yılında, 1916’da üçüncü Rus istilas esnasında Ruslar şehri, kendilerine istila rehberliği yapmış olan Ermenilere bırakmışlardır. 1878-1914 arasında, 1828’den önceki nüfusu yeniden elde eden ve şehirleşmesini ilerletmiş

¹⁸¹ Ogün Coşkun, 247-249.

¹⁸² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 357-358.

¹⁸³ Coşkun, 247.

¹⁸⁴ Beşim Darkot, 341-342.

olan şehir 12 Mart 1918’de 8500 kadar nüfuslu bir harabeye dönmüştür. Erzurum’un daima bir harabeden, harp, istila, işgal ve depremlerden sonra ağır ağır kendini topladığı, şehrin tarihi üzerinde duranlarca bir iskân ve şehirleşme mucizesi olarak tasvir edilmektedir.¹⁸⁵

Sonraki yıllarda kooperatifler kurularak inşaat sektörü canlandırılmaya çalışılmıştır. Belediye Başkanlığı tarafından gecekondulaşmanın önüne geçebilmek için Yenişehir, Dadaşkent, Hilalkent yerleşim yerleri olarak hayata geçirilmiştir. Bu yerler şehrin daha planlı bir şekilde gelişmesine neden olmakla birlikte ev kiralının da artmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Şehir halkı hem yeni yerleşim yerlerine hem de değişen ve gelişen hayat standartlarına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Buna rağmen halkın şehirleşme sürecinde geleneksel kültürlerinden uzak kaldıkları ve giderek akrabalık, hemşerilik ve köken bağlarının zayıfladığı belirtilmektedir.¹⁸⁶

Erzurum halkı için çocuklarının okuması iyi bir iş sahibi olması önemlidir. Bu sebeple köyde veya şehirde yaşayan her aile imkânları doğrultusunda çocuklarını okutmaya çalışır.

Türkiye’de kadınlar sosyal yaşam alanında birçok bölgede etkili olurken, Erzurum’da yeterince etkili olamamıştır. Her ne kadar iş hayatına atılmış olsa da kadınlar, anne özellikle kayıvalide olduktan sonra söz sahibi olurlar.¹⁸⁷

Son yıllarda ülke genelinde haberleşme ve iletişim alanındaki gelişmelerden Erzurum’da etkilenmiştir. Televizyonsuz, telefonsuz ev yok gibidir.¹⁸⁸ Eskiden televizyonu olan tek tük evlerde toplanılır, günün programı seyredilirken günümüzde herkes kendi evinde televizyonunu izlemekte hatta misafir geldiğinde bile kapatılmamaktadır. Yine eskiden faytonlarla yapılan taşımacılık yerine minibüs, otobüs ve taksilere bırakmış hatta orta gelirli aileler bile özel araba sahibi olmuşlardır.¹⁸⁹

Son dönemde açılan ikinci üniversite ve 2011 kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapmış olsa da dünyada ve Türkiye’de görülen hızlı gelişmelerden Erzurum yeterince

¹⁸⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi”, *İktisadi Fakülteler Mecmuası*-3, 5.

¹⁸⁶ Sevil Öner, Hamza Koç, “Erzurum Kentleşme Sürecinde Kültürel Yapılanması”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29), 2002, 350.

¹⁸⁷ Sevil Öner, Hamza Koç, 349-350.

¹⁸⁸ Sezen, 46.

¹⁸⁹ Sezen, 46.

nasibini alabilmiş değildir. Artan nüfus, sürekli olarak iklim ve geçim olanakları daha uygun olan batı illerine göç etmektedir.

1.3.3. Bugünkü Aile Yapısı

Aile hayatta kurulan ilk sosyal birliktir ve bütün sosyal yapının çekirdeğini oluşturur. Yani aile toplumun temelidir. Aile, geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da önemli bir kurumdur. Fizik için atom, biyoloji için hücre neyi ifade ediyorsa toplumlar için de aile aynı anlamı ifade eder. Aile bir anlamda düzen demektir. Sosyal düzenin oluşmasında aile, birey ve toplum arasında köprü vazifesi görür. Genç nesiller, başkalarını dikkate alma, insanları sevmek, büyüklere saygı gibi değerleri ailede öğrenir. Bu değerlerin toplumda uygulanması ise toplumsal düzeni meydana getirir. Anne ve baba unsurları değişen toplumsal koşullara göre aileyi niteleyebilmektedir.¹⁹⁰

Örf ve âdetlerin düzenlediği izdivaç şekillerine göre kadın ve erkeğin vazifesi, namus, iffet ve ahlak anlayışı değişmektedir.¹⁹¹ Bazı ilkel kavimlerde, erkeğe aile içinde hiçbir hak ve hukuk tanınmamıştır. Hatta örf ve âdet, kocanın karısıyla yaşamasına bile müsaade etmemiş, ara sıra karısını kayınvalidesinin evinde ziyaret etmesine izin vermiştir. Egzogamia (dışarıdan kız alma) evlilik şeklinde evlenen kadın ve erkek kendi klanlarında otururlar. Ancak erkek karısının klanına gider. Kadının büyük erkek kardeşi klanın şefidir ve çocuklarda onun sorumluluğu altındadır. Buna karşılık, patriarkal aile sisteminde kadın, bütün haklarından mahrum bırakılmıştır. Evlenmeden önce kadından iffet, bekâret; evlendikten sonra da sadakat ve itaat istenir.¹⁹²

Türklerde baba motifi oldukça eskiye dayanır. Göktürk efsanelerinin hepsinde ilk atalar erkektir. Türklerde egzogamia evlenme şekli benimsense de ailede “dayı” yetkili değil, yetki babadan büyük oğula geçer.¹⁹³

İslamiyet’te de aile yapısı çok önemlidir. Kur’an-ı Kerim’de “Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerindeki hakları olduğu gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır, yalnız erkekler onlar üzerinde daha üstün bir dereceye sahiptir.” (Kur’an, 2/228)

¹⁹⁰ Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, Pagem Yayıncılık, Ankara 2005, 267-269.

¹⁹¹ Cahit Tanyol, *Örf ve Âdetler Sosyolojisi Bakımından Sanat ve Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960, 48.

¹⁹² Sezen, 47.

¹⁹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, ME Basımevi, İstanbul 1971, 21-29.

ayeti ile belirttiği eşlerin birbirleri üzerinde hak ve görevleri vardır. Kocanın görevi eşi ile iyi geçinmek ve onun nafakasını temin etmektir. Onu himaye edip, kendisine sadakatten ayrılmamaktır. Kadının görevi ise eşinin meşru isteklerini yerine getirmek, onun şeref ve namusunu korumak, kanaatkâr olmak, israftan kaçınmaktır. Ayrıca anne babanın çocuklarına karşı sorumlulukları olduğu gibi çocuklarında hem anne ve babaya hem de birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları vardır.

Anadolu'nun pek çok yöresinde olduğu gibi Erzurum'da da Türk-İslam sentezli bir aile yapısı görülmektedir. Yörede çekirdek aile yaygınlaşmış olsa da bu durum batı toplumlarında meydana gelen olumsuzluklardan etkilenmemiştir. Bu küçülme ve daralmalar yaşlı anne-babayı, sakat veya 18 yaş üstü çocukları dışarıda bırakmamakta aksine koruyucu bir görev üstlenmektedir.

Yöre halkının kadınlarının iş hayatına atılması ile çocuklar ve ev işleri ile ilgilenme olasılıkları azalmış ve bu durum komşuluk ilişkilerine de yansımıştır.

Teknolojik gelişmeler, haberleşme ve iletişim araçları da yörenin aile yapısını olumsuz etkilemiştir. Nitekim aileler televizyon başında vakit geçirmeyi, çocuklar bilgisayar veya telefon ile uğraşmayı eş, dost, akrabayı ziyaret etmeye tercih eder olmuşlardır.

Sosyal bütünleşmeye katkı sağlayan dini bayramlarda yapılan akraba ziyaretleri aileler arasındaki sosyal ilişkilere büyük canlılık kazandırmaktadır. Ayrıca kadınlar arasında yapılan ikramlı toplantılar veya yaygınlaşan doğum günü kutlamaları da sosyal hayata canlılık katan diğer etmenlerdir.

1.3.4. Sosyal Hayatla İlgili Bazı Uygulamalar

Bir şeyin yapısı, parçaları arasındaki nispeten sabit ilişkilerden oluşur. Sosyal hayat da bir toplumun üyeleri arasındaki nispeten sabit münasebetleri ifade eder. Toplum hayatındaki fertlerin tavır ve hareketlerini belirleyen bazı uygulama ve değerler mevcuttur. Bir toplumun büyük ölçüde kültürünü oluşturan bu değer ve inanmalar toplumsal hayatın önemli bir parçası olup toplum içerisinde sosyal düzenin tesisini sağlarlar. Onlar zamanla değişebilmekle birlikte, gerçekte bir toplum içerisinde büyük

bir sürekliliğe sahiptir.¹⁹⁴ Nitekim insanlar medeni olarak yaratılmış ve toplu bir halde yaşamak ihtiyacındadırlar.¹⁹⁵ Bunu sürdürebilmek ise toplumsal normlar ve değerlerle mümkündür.¹⁹⁶

1.3.4.1. Selamlaşma

Selamlaşma insani ve sosyal ilişkilerin bir yönü olup sevgi, saygı, dostluk ve değer verme tezahürü olarak karşımıza çıkar.¹⁹⁷ Peygamber Efendimiz bir hadislerinde “Aranızda muhabbetin artmasını istiyorsanız aranızda selamı yayın.” buyurarak selamlaşmanın fertler arasındaki muhabbeti artırdığını belirtmiştir. Selamlaşma Türk kültür hayatında da insanları birleştirip kaynaştıran en önemli bir davranış olarak kabul edilmiş, sözden önce selamın gelmesi ile selam vermeyenin sualine cevap verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Töremizde kelimadan önce selam kuralı önemli bir yer tutar.¹⁹⁸

İslam dini de selamlaşma üzerinde önemle durmuştur. “Selamün Aleyküm” ve “Aleyküm Selam” ifadeleri karşılıklı dua niteliğindedir. Ayrıca selam vermek sünnet, almak ise farzdır. Küçükler büyüklere, yürüyen durana, ayakta olan oturana, tek kişi topluluğa selam verir. Selama karşılık veremeyecek durumda olana ise selam vermek mekruhtur. Yemek yiyene, Kur’an okuyana, namaz kılana, hutbe dinleyene selam verilmemelidir.

Eskiden Erzurum halkı da selama çok önem verir ve insanlar tanıdık olsun veya olmasın karşılaştıkları herkese selam verirlermiş. Günümüzde bu şekilde selamlaşan insanlara tek tük rastlanmaktadır. Bu şekilde selamlaşmaya geleneğini sürdüren insanlar genelde orta yaşın üzerindeki bireylerdir. Günümüzde artık özellikle genç kesim yalnızca tanıdık eş, dost, arkadaş veya komşusuna selam vermektedir. Erzurum halkı misafiri karşılarırken de uğurlarken de “Hoş geldiniz” sözcüğü kullanılır ki bu sözcük Arapçada “rahat olun” anlamında kullanılan “Merhaba” kelimesinden gelir.

¹⁹⁴ Günay, 25-27.

¹⁹⁵ Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1991, 50.

¹⁹⁶ Bu bölümde, Elif Polat, Nurten Küçük, Dilek Bora, Mevlüde Bora, Sündüz Kaya, Hatice Yılmaz, Mevlüde Güney, Seher Yıldız, Neslihan Yıldız, Ayşe Korkmaz, Elfizar Atalay, Gamze Yerlikaya isimli kaynak kişilerden elde edilen bilgiler derlenmeye çalışılmıştır.

¹⁹⁷ Bilmen, c.2, 484.

¹⁹⁸ 21.Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz(Türk Töresi), Türk Kültürel Hizmet Vakfı, İstanbul 1991, 127.

Günümüzde iş hayatına katılan bayanlar arasında ve karşı cinsten olanlar arasında kullanılan diğer bir selamlaşma şekli de “Günaydın” kelimesidir.

1.3.4.2. Yardımlaşma

Toplumsal yapının oluşturulmasında ve toplum hayatının sürdürülmesinde yardımlaşma önemli dinamikler arasında yer alır. Birlikte yaşamamanın en kolay ve en güzel yolu birbirini sevmek ve yardımlaşmaktan geçer. Türk kültürü ve İslam kaidelerini güzel bir şekilde sentezleyen Türk insanı yardımlaşmanın önemini iyi değerlendirip en güzel şekilde ortaya koymuştur. Tarih boyunca kurulan vakıflar, yapılan su kemerleri, ihtiyaç sahipleri için cami avlularına bırakılan sadaka kutuları ve daha niceleri bu durumun en iyi örneğidir.

Erzurum halkında da yardımlaşma duygusu oldukça gelişmiştir. Yapılan yardımlar büyük bir titizlik ve hoşgörü içinde yapılır. Yaptıkları yardım için hiçbir zaman karşılık beklemez ve bu yardımları gizlice yapmaya çalışırlar.

1.3.4.3. Kadın- Erkek İlişkileri

Destanlarımızda eski Türk kadını ok atan, ata binen, savaşan, daima erkeğinin yanında bulunan namusuna son derece düşkün olan eş, arkadaş ve yardımcıdır. Töremiz “Yuvayı dişi kuş yapar” demiş, Peygamberimiz “Cennet anaların ayakları altındadır.” buyurmuş, Mevlana “Akıllı adam kadına mağlup olandır” anlayışını benimsemiştir.¹⁹⁹ Allah kadın ve erkeği bir bütün olarak, birbirinin tamamlayıcısı olarak yaratmış, birbirlerinde huzur bulmaları için aralarına sevgi ve merhamet koymuştur.

Erzurum’da kadın-erkek ilişkileri karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü temeli üzerine kurulur. Erkek hâkimiyeti altında görünse de aileleri asıl kadın yönetir. Aile içi ilişkileri şekillendirmek hususunda kadın, kayınvalide olduğu zaman daha fazla söz hakkına sahip olmak ister.

Erzurum’da oğlunu evlendirmek isteyen anneler, oğulları için kızların maharetli, akıllı, uyanık, çalışkan olanını bulmaya çalışırken damat adaylarında ise dik başlı olmayı, halim selim, yumuşak huylu olanı makbuldür.

¹⁹⁹ Sezen, 50.

Aile toplumun temelidir. Öyleyse aileyi oluşturan kadın ve erkek arasındaki ilişki sağlam temellere dayandırılmalıdır. Erzurum'daki genel eğilim de bu yöndedir.

1.3.4.4. Akraba İlişkileri

Müslümanlar arasında iyilik, ikram, yardımlaşma, iyi ve kötü günleri paylaşma, hasta ziyareti, bayramlaşma gibi sosyal ve ahlaki görevler akrabalar arasında da geçerli ve gereklidir. İslam dini akrabalar ile olan ilişkilere “sılayı rahim” başlığı altında özel bir önem vermiştir.²⁰⁰ Kur'an-ı Kerim'de Allah “Akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınız.”(Kur'an, 4/1) buyurmaktadır. Yine bir kutsi hadiste Allah Teâlâ, kim akrabalık ilişkisini yaşatırsa kendisinin de o kuluna ilgisini sürdüreceğini, fakat terk edenlerden de ilgisini keseceğini bildirmiştir.(Buhari, “Edep”,13) Hz. Peygamber de konu ile ilgili pek çok hadisinden birinde akraba ziyaretlerinin rızkı bollaştıracığını bildirmiştir.(Buhari, “Edep”, 12; Müslim, “Birr”, 20,21)

Kan ve evlilik yolu ile birbirlerine akraba olan bireyler bu kurumu eski dönemlerde daha canlı tutmakta idiler. Günümüzde aile yapıları küçülmüş ve akrabalık ilişkileri de zayıflamaya başlamıştır.

Erzurum şehrinde değişen hayat şartları akrabalar arasındaki muhabbeti, münasebeti zayıflatmaya sebep olmuştur. Sürekli çocuklarını sınava hazırlamaya çalışan ve onların ardı sıra onlarla birlikte koşturan aileler veya televizyon karşısında vakit geçiren gerçek olmayan olaylarla üzülebilen aileler akrabalarına vakit ayıramamakta, onların üzüntülerini ve sevinçlerini tam manası ile paylaşamamaktadır.

Erzurum'da akraba ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer sebep ise ekonomik koşullardır. Kendi memleketinde iş bulamayıp göç edenler, başka şehirlere ataması yapılan insanlar akrabaları ile sık sık görüşememektedirler.

Doğum, evlenme, ölüm olayları ile bayramlar, Ramazan ayında akrabalar arasındaki iftar davetleri Erzurum'daki akrabaların bir araya gelmelerine vesile olmaktadır. Yörede akraba ziyaretleri aksamış olsa da yaşlı ve hasta ziyaretleri karşılık beklemeksizin devam etmektedir.

²⁰⁰ *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, II, 530.

1.3.4.5. Ailede Yaşlıların Yeri

İslam'da aile kurmak ve bu aile kurumunu yaşatmak çok önemlidir. Aile içindeki yaşlılar ise çok değerli ve hürmet gösterilmesi gereken varlıklardır. Kur'an-ı Kerim'de insana anne ve babasına iyi davranılması emredilmiş ve yanlarında yaşlanırlarsa onlara öf bile demeden hürmet gösterilmesi istenmiştir. (Kur'an, 17/23)

Türk ailesinde büyük anne ve baba sözü dinlenir, hürmet gösterilir kişilerdir. Bu töre günümüzde bazı çevrelerde unutulmaya başlansa da pek çok ailede halen devam eden önemli değerlerden biridir.

Erzurum'da yaşlılar bazen çocukları ile birlikte bazen de yalnız yaşayabilmektedirler. Sosyal ve ekonomik durumu yerinde olan, kendini idare edebilen yaşlılar kimseyi rahatsız etmek istemediklerinden kendi evlerinde yalnız yaşamayı tercih etmektedirler. Bunun aksi durumlarda ise yaşlı anne babalar çocukları ile birlikte yaşamaya başlarlar. Bu durum bazı sorumluluklar ve zorluklarla birlikte güzellikleri de beraberinde getirmektedir. Değişen dünya şartları içinde insanların bir arada geniş aile olarak yaşamaları güçleşse de evlatlara düşen vazife yaşlanan anne babalarını kendilerine yük görmemek ve evlerindeki bu saygın misafirlerin güzelliklerinden istifade etmektir. Çocuklarının nine ve dedelerinin anlatacağı masallarla büyümelerine izin vermektir.

Yaşlıların yapması gereken ise kendilerinin de bir zamanlar genç olduklarını unutmayıp gençlerin bazı hal ve davranışlarını hoş görmeye çalışmaktır.

1.3.4.6. Mahalle-Sokak-Site-Komşuluk İlişkileri

Eski Türk mahalleleri minyatür bir devlete benzetilmiştir. Mahalle sakinlerinden imam, muhtar, ihtiyar heyeti, bekçi bu devletin organlarıdır. Mahallenin yaşlıları tecrübenin, bilgeliğin, geçmişin; gençleri geleceğin, heyecanın; orta yaşlıları ise hali hazırın sözcüleridir.²⁰¹

Eskiden ailenin biraz büyümüş şekline mahalle denirdi. Düğünlerde doğumlarda, ölümlerde hep birlikte olunur, beraber gülünür, beraber eğlenilir, beraber ağlanırdı.

²⁰¹Sezen, 51.

Herkes birbirinden haberdardı. Her ailede olduğu gibi zaman zaman kavgalar da olurdu. Herkes birbirini iyi tanıdığı için problemlerin çözölme imkânları vardı.²⁰²

Günümüzde mahalleler bu özelliklerinin pek çoğunu kaybetmişlerdir. Hızlı şehirleşme süreci, şehir yapılaşması ve değişen iş hayatı komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve göçler yolu ile meydana gelen nüfus hareketliliği şehirlerde yerli halkın azalmasına sebep olmuştur.

Erzurum yöresi şehirleşme sürecinden ve mahallelerin sosyal yapıdaki değişiminden olumsuz etkilenen şehirler arasında bulunmaktadır.

Eski mahallelerinde geleneksel kültürünü yaşatmaya çalışan aileler devlet eli ile veya kendi istekleri ile Dadaşkent, Hilalkent, Yıldızkent, Yenişehir veya toplu konutlara yerleşmektedirler. Bir kısmı ise ekonomik şartları iyi olan bölgeye göç ederek mahallelerini terk etmektedirler.

Bütün bu gelişmeler komşuluk ilişkilerini dar bir alan içine sokmuştur. Mahallelerin yerini siteler almış ve bir mahalle bir apartmana sığdırılmaya çalışılmıştır. Apartman komşuluklarını olumsuz etkileyen bir diğer sebep de bazı komşuların kiracı olup kalıcı olmayışlarıdır. Genelde yaşanan bu olumsuz tabloya karşı Erzurum halkı kültürümüzdeki süzölmüş bir anlayışın ifadesi olan “Ev alma komşu al” atasözünün önemini unutmamıştır.

Aynı apartmanda yaşadıkları halde yardımlaşma, dayanışma bir tarafa tanışmayan, konuşmayan insanlar bulunmaktadır. Dilimizdeki “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.”, “Komşuda pişer bize de düşer.” gibi özdeyişler, komşuluk ilişkilerinin anlamını ve boyutlarını göstermek bakımından önemlidir.

Sosyal dayanışma ve yardımlaşma açısından insana aileden sonra en yakın sosyal çevreyi komşular teşkil ettiği içindir ki gerek Kur’an ve gerekse hadislerde komşuluk ilişkilerine titizlikle değinilmiştir. Bir ayette, ana baba ve yakın akrabalarından sonra, yakın ve uzak komşuya iyilik etmek, iyi davranmak tavsiye edilmektedir. (Kur’an, 4/36) Peygamberimizin “Komşusu elinden, dilinden emin olmayan kişi mümin sayılmaz.” (Buhari, “Edep”,29), “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse komşusuna ikramda

²⁰² 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi) ,Türk Kültürel Hizmet Vakfı Yayını, 79.

bulunsun.” (Buhari, “Edeb,31”) ²⁰³ hadisleri, komşuluk ilişkisinin önemini ve ne kadar hassas bir konu olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Apartman komşuluklarına uygun ilişkilerin kurulabilmesi komşuların birbirlerini ziyaret etmesinin yanında birbirlerini rahat edecek davranışlardan, evin içinde bile olsa yüksek sesle konuşmaktan, yüksek sesle televizyon izleyip müzik dinlemekten, her türlü gürültüden kaçınmakla mümkündür.

1.3.4.7. Erzurum’da Komşuluğun Yaşayan Uygulamaları

Günümüzde hızlı şehirleşme, şehir yapılaşması ve değişen iş hayatı komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilese de Erzurum halkının hala devam ettirmeye çalıştıkları gelenek ve töreleri vardır. ²⁰⁴

- Eve yeni taşınan komşuların ihtiyacı olup olmadığı sorulur varsa giderilir.
- Yeni taşınan komşulara “Hoş geldin” demeğe gidilir.
- Aynı yaştaki çocukların tanışmaları ve birlikte oynamaları sağlanır.
- Komşuda hasta varsa ziyaret edilir, yemek götürülür, ev işlerine yardım edilir, çarşı ihtiyaçları giderilir.
- Komşulardan birinin kızı veya oğlu evleniyorsa düğün hazırlıklarına yardım edilir.
- Doğum yapan lohusaya yoklama götürülür, ev işlerinde yardım edilir.
- Komşu evinde cenaze varsa, küçük çocuklar ölü evinde bırakılmaz komşu evine alınır. Cenaze evine yemek gönderilir, ev işlerine yardım edilir. Cenaze sahiplerine saygıdan dolayı televizyonun sesi açılmaz, müzik dinlenmez. Cenaze evinde sıkışıklık varsa taziye için yakın komşu evlerinden biri açılır ve burada da taziye kabul edilir. Cenaze sahipleri yalnız bırakılmaz.
- Apartmanda öğrenci varsa Ramazan ayında yemek gönderilir veya iftara davet edilir.
- Düğün, davet gibi durumlarda bardak tabak gibi eşya yardımıyla bulunur.
- Aşure yapılmışsa komşulara da dağıtılır.
- Bazı apartmanlarda Cuma sohbetleri düzenlenir.

²⁰³ *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, 478-479.

²⁰⁴ Çalışmamızın bu bölümünde Gülçin Kurtuluş, Nazan İpek, Güldane Efe, Neslihan Yıldız, Elfizar Atalay, Seher Arıcıoğlu, Medine Güney isimli kaynak kişilerin verdiği bilgiler derlenmeye çalışılmıştır.

- Apartmanda hamile, yaşlı veya hasta var ise pişirilen yemekten götürülür.
- Dini bayramlarda komşular ziyaret edilir.
- Kurban bayramında komşulara et dağıtılır.

1.3.4.8. Hemşehrilik ve Dadaşlık Olgusu

Bir insanın doğup büyüdüğü toprakları sevmesi oraya bağlı kalması, olması gereken tabii bir durumdur. Fakat bu durumu politik bir malzeme olarak kullanmak vatan ve millet bilincini zedeler.²⁰⁵ Erzurumlunun memleket sevgisi özeldir. Memleketinin gelişmesi için gayret gösterir. Onu dış tehlikelerden korumaya çalışır. Bunun en güzel örneğini Ermeni ve Rus işgallerinde göstermiştir. Kurtuluş Savaşının ilk olarak Erzurum'dan başlatılması da Erzurum'un vatanseverliği hususunda manidardır. Yine Atatürk'ün nüfusunu Erzurum'a aldırması, Erzurum hemşehriliğini kabul etmesi ve ilk sırada Erzurum milletvekili seçilmesi Erzurum'un Atatürk'e olan bağlılığını ve vatanseverliğini bir kere daha göstermiştir.

Bugünkü Erzurumlu, kederde, tasada, sevinçte, neşede bir ve beraber olan insanların millet olma şuuru ile yaşadığı bir ilimizdir.²⁰⁶ Farklı bir ilde yaşayan bir Erzurumlu hemşehrisini gördüğü zaman ona yakınlık gösterir, ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Aynı şekilde Erzurum'a gelen yabancı bir insana da büyük bir hassasiyet gösterir. Yabancılık çekmesin diye elinden gelen gayreti gösterir. Otele göndermek yerine evinde misafir etmeye çalışır. Evini, sofrasını paylaşır.

Sıtkı Aras, Erzurum'un Manevi Mimarları²⁰⁷ isimli eserinde Erzurum'daki kültür mozaığının zenginliği neticesinde pek çok renkli ve farklı tiplere Erzurum'da rastlandığını söylemekte ve Erzurum'daki insan tiplerini âlim, veli, bey, lider, halk feylesofu ve dadaş olmak üzere altı ana başlık altında toplamaktadır.

Bu sıfatlar arasında Erzurum ve Erzurumlu ile en çok özdeşleşen “dadaş” sıfatıdır. Bu sıfat, kadın-erkek, köylü-şehirli, zengin-fakir ayrımı yapılmadan Erzurumluya mal olmuştur. Her yerde dadaş deyince Erzurum; Erzurum deyince dadaş akla gelir. Bir

²⁰⁵ Sezen, 53.

²⁰⁶ Sezen, 54.

²⁰⁷ Sıtkı Aras, *Erzurum'un Manevi Mimarları*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1996, 30.

bakıma dadaş kendine has özellikleri ile “Erzurumlu” demektir. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:²⁰⁸

Dadaş; mert, vatansever ve cesurdur.

Dadaş; özgürlüğüne düşkün, cumhuriyetin bekçisidir.

Dadaş ülke bütünlüğünü bozmak isteyenlerin önünde bir engeldir.

Dadaş haksızlığa, yolsuzluğa, adaletsizliğe, çıkarıcılığa karşı olandır.

Dadaş özü sözü bir olandır. Aldatmaz, güven sarsmaz.

Dadaş; edep, hayâ, iffet ve sadakat timsalidir.

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız dadaşın başlıca özellikleri, tüm Erzurumluların göstermemesi, Erzurum halkı arasında ortaya çıkan şikâyet ve yakınmalardır. Kısaca dadaşlık, Erzurumluya ait bir sıfat olsa da her Erzurumlunun dadaş olamayacağı kesindir. Sağlam bir kişiliği olmayan, mert, cesur, sözünde sadık olmayan kişileri “dadaş” olarak tanımlamak gerçek dadaşlara yapılabilecek büyük bir haksızlıktır.

1.3.4.9. Erzurum’da Misafirperverlik

Misafirperverlik Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerine etki eden bir özelliktir. Çünkü hem Türkler hem de Müslümanlar benzer şekilde misafiri her türlü faziletin üstünde görmüşlerdir.

Arap kavimleri misafirperverliği yiğitliğin, kahramanlığın bir parçası görür ve “Misafir eve girdiği anda evin sahibidir”²⁰⁹ derler. Asr-ı Saadetten Hz. Ali Efendimizin eşi Hz. Fatma ile birlikte üç gün üst üste iftarlıklarını misafirlerine ikram etmiş kendileri aç susuz oruç tutmuşlardır. Yine bir sahabe efendimiz de misafirini mahcup etmemek için ışığını söndürerek çorba tasına boş kaşığı götürüp getirmesi de sıkça anlatılan bir hadisedir.²¹⁰

Türkmenlere göre de misafir evin şerefi demektir. Bir Türkmen odasına tanıdık veya yabancı hatta değersiz veya densiz biri gelse de ev sahibi gereken itibarı göstermek zorundadır.²¹¹

²⁰⁸ Lütfi Sezen, “Erzurum’da Sosyal Kültürel Değişmeler”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1998, sy.9, 28.

²⁰⁹ Cahit Tanyol, 157.

²¹⁰ Aras, *Bir Şehrin Ruhu Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, 1999, İstanbul 33.

²¹¹ Tanyol, 158.

Eski Türklerin misafire verdiği değeri ortaya koyması bakımından şu misal sıkça anlatılır: Türk beylerinden birisi, kızına başlık olarak bir hanedanın²¹² meşhur bir atını şart koşar. Kızın babası, heybesine bir kılıç, on arşın bez, bir sabun, bir lif koyarak (ya boynumu vur defnet veya beni kırma) hanedana misafir olur. Yemekten sonra meseleyi açar. Kız babası istediği atı alamamıştır. Sebep olarak ise aldığı cevap çok etkileyicidir: “Sana ikram edecek bir şeyim yoktu. Biraz önce yediğimiz et o atındı.”²¹³

Tüm Anadolu insanının misafirperverliği herkes tarafından bilinir. Bu özellik Erzurum halkında biraz daha fazla kendini göstermiş ve özel bir hal almıştır.

Halen Erzurum köylerinde rastgele bir kapı çalınıp “ Tanrı misafiriyim” dense sokakta bırakılmaz misafir edilir. Erzurum halkı misafir geldiği zaman fazla telaşlanmaz. Zahmetsiz ve az bir masrafla da misafir ağırlanabileceğini gösterir bizlere. “Onunla peynir ekmek yemişliğim var”, “Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı var” gibi sözler bu duruma işaret eder.

Bunun yanında Erzurumlu, özellikle hali vakti yerinde olan aileler haberli, özel veya uzak yoldan gelen misafirleri için daha çok ehemmiyet gösterir. Bunun üzerine birçok darb-ı mesel söylenmiştir. “Benim için kelle kesti”, “Kapısına gitsen kelle keser” gibi.

Eskiden Erzurum köylerinde misafir, misafir odası manasındaki konaklarda ağırlanırdı. Günümüzde sayıları azalmış olsa da geçmiş dönemlerde hali vakti yerinde olan her aile reisi bir konak odası açmayı zevkli bir görev sayardı. Tanıdık tanımadık herkese açık olan konaklarda adeta misafir beklenir ve konak sahipleri misafir ağırlamak için birbirleriyle yarışlarırdı.

Konakların geçmişte iki görevi vardı: Birinci görevleri, atla, deveyle, öküzle veya yaya olarak yolculuk yapanların barınma yeri olmaları; ikinci görevi ise, uzun bir kış geçiren Erzurum çevresinde yaşayanların bir araya gelip konuştuğu, dertleştiği, vakit geçirdiği yerler olmalarıydı.²¹⁴

Konaklar kış aylarında yolcuların emniyetini ve bakımını karşılamakla kalmamış bineklerinin de bakımları üstlenilip güvenlikleri sağlanmıştır. Nitekim Erzurum’un

²¹² Hanedan: Anadolu’da Özellikle Erzurum’da Konak Sahibi ve Misafirperver olanlara denir.

²¹³ Aras, *Bir Şehrin Ruhu Erzurum*, 33.

²¹⁴ Sezen, 175.

köylerinde söylenilen “Misafiri aç koy atını aç koyma” sözü günümüze kadar ulaşmıştır. Konak sahibine bir misafir geldiğinde sabah erken kalkılır, hayvanların yemi suyu verilir. Misafir hayvanlarına büyük önem gösterilirdi. Ardından misafir uyanmış ise sobası yakılır, kahvaltısı hazırlanırdı. Ev halkı peynir ekmekle yetinse de misafirin sofrasına bal ve kavurma koymak ihmal edilmezdi. Misafirin çayı, kahvesi, yemeği, meyvesi zamanında getirilir, sofrasından eksik bırakılmazdı. Tüm bunlar olmaz ise büyüklerden azar bile işitilebilirdi. Erzurumlu misafir olmadığı zaman üzüldü, bacalarda misafir gözetilirdi. Kapanan yollara izler vurulur, birinin geldiği görülünce yanına gidilir, tanıdık tanımadık konağa davet edilirdi.

Erzurumlunun dikkat ettiği bir hususta misafirin önünden ekmek almamaktı. Bu durum “terk-i edep” olarak görülürdü. Dikkat edilen bir diğer husus da kullanılan yatakların konakta yüklük olsa da kullanılmış hissi uyandırmaması için eve gönderilmesidir. Erzurum halkı tüm bunları yaparken herhangi bir karşılık beklemez. Söylenen güzel bir söz, hayırlı bir dua veya kendisine “konuk sever” denmesi bu hizmetin bedeli olarak yeterlidir.

Geçmişte yaygın olarak kullanılan konaklar, ulaşımın kolaylaşması ile ihtiyaç olmaktan çıkmış, geçmişteki hizmetleri ile görevlerini tamamlamışlardır.

Konaklar görevlerini tamamlamış olsalar da Erzurum halkının misafirperverliği devam etmektedir. Misafiri rahat ettirebilmek için hem kendi rahatından hem de ailesinin rahatından vazgeçer. Misafiri bereket olarak görürler, güler yüzle karşılar ve saygı duyarlar. Günümüzde misafir odalarının konaklarının yerini aldığını söyleyebiliriz. İster köyde, ister şehirde olsun; ister zengin, ister fakir olsun Erzurumlunun misafir için ayrılmış bir odası ve yatağı vardır. Misafir odası her zaman temiz ve düzenli tutulur. Ev halkı misafir odasına girmez, en yeni ve en temiz eşyalar buradadır.

Erzurumlu misafiri evin kapısında karşılar. Misafir arayı açmışsa “duvara çöp sokalım” denerek geciktiğinden dolayı sitem edilir. Misafir odasına alınan misafire hal hatır sorulur ve ağırlama başlar. Yabancı misafirler için mutlaka şeker, kolonya, kahve ikram edilir. Haberli gelen misafirlere önce yemek sonra çay ikram edilir. Misafir yemek vakti habersiz gelmişse muhakkak sofraya davet edilir. Gerekliyse yemekler takviye edilir. İkram edilirken özür dlenir. Noksanlıkların hoş görülmesi istenir.

Bu ziyaretlerin dışında bayram ziyaretleri, bir kişinin bir yakını başka bir yere gitmişse “Allah kavuştursun” demeğe gitmek, doğum, evlilik, ev alma gibi durumlarda hayırlı olsuna gitmek, başsağlığına gitmek gibi yapılan ziyaretler de vardır.

Erzurum ve çevresinde yaygın olan bir misafirlik de “zeyi gezmesi” dir. Hanımlar uzakta bulunan akrabalarına bir ay veya daha fazla sürecek uzun süreli misafirliğe giderler. Zeyi giden hanım gittiği evin yakınlarına ve komşularına hediyeler götürür. Hediye dağıtılan evler gelen misafiri sıra ile davet ederler ve dönerken de hediyeler verirler.²¹⁵

–Bardaktaki çay içerisinde uzun çay parçası olursa uzun, kısa çay parçası olursa kısa bir misafir gelecek demektir.

–Ev halkından birinin gözü bir noktaya takılıp kalırsa o eve misafir gelir.

–İstenmeyen misafirin ayakkabılarının içine tuz konursa erken gider.

–Sağ ayağın altı kaşınırsa misafirliğe gidilir.

–Sol ayağının altı kaşınırsa misafir gelir.

–Hamur yapıldığında dışarı sıçrarsa misafir gelir.

–Çocuk iki bacağıının arasından bakarsa misafir gelir.²¹⁶

²¹⁵ Sezen, 178.

²¹⁶ Erzurum halkı arasında misafir ile ilgili uygulama ve inanışlar Nuran Çelebi, Hanife Anık, Sultan Özdemir, Zahide Bebek, Funda Barin, Sevim Akar isimli kaynak kişiler tarafından derlediğimiz bilgilerle sıralanmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA KADINLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Türklerde aile, toplumun en küçük, aynı zamanda en sağlam çekirdeğini oluşturmaktadır. Özellikle atalar kültü ile ilgili ata ruhlarına ait inançlardan dolayı aile kutsal sayılmaktadır.²¹⁷ Bu kutsal yapının temel taşlarından biri erkek diğeri kadındır.

Bütün toplumlarda kadına yüklenen görevler, erkeklere göre daha fazladır. Halk arasında kadının; kız, gelin, eş, anne, kayınvalide gibi birçok görevi vardır. Kadın ve erkeğin birbiri için yaratılmış olduğunu kabul etmekle birlikte birtakım sınırlandırmalar getirmiş olan dinler, cinsiyete bağlı sağlığın ve ruhi hayatın düzeninin sürekliliğini töre, gelenek, görenek veya örf gibi yazısız hukuk sistemi diyebileceğimiz birtakım uygulamalara bağlamıştır.²¹⁸

Halk hayatında kadının üstlendiği birçok rol, kadın etrafında oluşan halk inanışlarının artmasına sebep olmuştur. Yapılan bazı araştırmalar kadınların olağanüstü olaylara, batıl inançlara, halk inanışlarına inanma eğilimlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir.²¹⁹

Tezimizin bu bölümünde doğum, evlenme ve ölüm çerçevesinde kadın merkezli inanışlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. DOĞUMLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

İnsan hayatının başlıca üç önemli geçiş döneminden biri olan doğum, ailenin varlığını ve sürekliliğini sağlayan bir olaydır. Hemen her toplumda bir sevinç kaynağı olup sadece anne-babayı değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu soppu da sevindirmiştir. Çünkü her doğum akrabaların, soyun sopun artması demektir. Sayının artması ise gücün, dayanışmanın artması anlamına gelir.

²¹⁷ Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995, 90.

²¹⁸ Güllü Yoloğlu, *Türklerin Aile Merasimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, IX.

²¹⁹ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 55.

Doğum, kadına duyulan saygıyı artırdığı gibi onun aile içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise, “evlat sahibi” olmakla hem geleceğe güvenle bakar hem de yakınları arasında itibar kazanmış olur. Çünkü kısır kadın toplum içinde hor görüldüğü gibi erkek de “erkek yerine konmamanın” toplumsal ve psikolojik baskısı altında ezilir, üzüntü duyar.²²⁰

Yaşamın başlangıcı olan doğum olayı ailenin ve akrabaların nazarında çok önemlidir. Doğuma ve onun kendi bünyesindeki evrelerine birtakım geçiş törenleri eşlik eder.

İnsanlar özellikle geçiş dönemlerinde zarara uğrayacaklarına inanır ve zararlı dış etkilerle tabiatüstü kuvvetlerden gelen tehlikelere karşı koymak için birtakım büyüsel rit’lere, çarelere başvururlar. Doğum da bir geçiştir. Gebe kadın doğacak çocuğunu tehlikelerden korumak ve ona arzu ettiği nitelikleri verebilmek için daha gebelik sırasında bazı yiyeceklerden ve eylemlerden uzak durur. Doğum ve doğumun safhaları birçok âdetin, inanışın, dinsel ve büyüsel özlü işlemin hücumuna uğrayarak adeta onlar tarafından yönetilmektedir.²²¹

Bu bölümde Erzurum’da kadınların doğumla ilgili inanış ve geleneklerini, doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası şeklinde ele alıp incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Doğum Öncesi

Türk halkı çocuğu çok sever. Anne baba olmayı, geride soyunu devam ettirecek evlatlar bırakmayı isterler. Çünkü aile ve akrabalar arasında yerinin belirlenmesinde çocuk sahibi olmak etkilidir. Bunu bilen genç kadın, hatta evlenmeden önce genç kız, çocuk sahibi olup olamayacağını öğrenmekte sabırsızlık gösterir. Fal türünden bazı işlemlere başvurur. Halk arasında genç kızlara ayaklarını sıcak tutmaları öğütlenir. Genç kadının çocuk sahibi olması için evliliğin ta başlangıcında uygulanan işlemler de vardır. Yeni gelinin kucağına erkek çocuk verilir ya da yatağına erkek çocuk konur.²²² Tüm bu yapılanlar bir çeşit ihtiyati tedbirlerdir. Evliliğin üzerinden uzunca bir süre geçip de

²²⁰ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 132.

²²¹ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 56.

²²² Boratav, 174-175.

beklenen haber verilmemişse bu gecikmeye yol açan herhangi bir sebebi gidermek için çeşitli çarelere başvurulur.²²³

2.1.1.1. Hamile Kalma

Gelinin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, soyun devam etmesi için doğurması gerekir. Doğurmayan kadın özellikle geleneksel kesimlerde ailesi, akrabaları tarafından horlanırlar. Erzurum halkı da doğurmayan kadına iyi gözle bakmaz. Kendisine zürriyetsiz, songsuz, meyvesiz ağaç, eremik²²⁴ denilerek küçük görülür. Ayrıca “Allah görür dağını, öyle verir karını”, “Beşik kurup sallamayan, nenni deyip eğlemeyen” sözleriyle kadın hakir görülür ve çocuksuzluğu başa kakılır. Bu durumdan kurtulmak isteyen kadın gebe kalmak çocuk doğurabilmek için çeşitli yollara başvurur. Kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilere göre çocuk sahibi olmak için başvurulmuş yollar şunlardır:

- Yatırlara, türbelere, ziyaretlere gidilir. Buralarda kurban kesilir, dua edilir, adak adanır.
- Hocalara, büyücülere başvurulur. Gebe kalmak isteyen kadının göbeği yazdırılır. Muska yazdırılıp gebe bir kadının eteğine kilit ile kilitlenir. Yedi renkli iplik okutularak bele bağlanır.
- Çeşitli buğulara oturtulur, karışımlar içirilir.
- Pişirilmiş kabağın üstüne oturtulur. Ebegümeci²²⁵ haşlayıp buharı rahme tutulur.
- Ebegümeci haşlanır bir müddet sabah akşam aç karnına içirilir.
- Ebegümeci, arpa, limon kaynatılıp sabah akşam aç karnına içirilir.
- Havaciva ve arpa suyu kaynatılır. Kırk gün boyunca sabah akşam aç karnına içirilir.
- Sabunlu su buğusuna oturtulur. Arpa, maydanoz, mısır püskülü kaynatılıp buharına oturtulur. Ayrıca bu sudan içirilir. Keten yağı, çiğ yumurta karıştırılır aşırı

²²³ Doğum öncesindeki uygulama ve inanışlar, Huriye Çevik, Lütfiye Bozkurt, Nesrin Kaya, Engin Keklik, Rahime Polat, Sevil Dinler, Fadime Polat, Hatice Yılmaz, Rabia Özdemir, Mevlüde Bora, Dilek Bora isimli kaynak kişilerle yapılan söyleşilerden derlenmiştir.

²²⁴ Eremik: Kısır hiç doğurmayan insan ya da hayvan.

²²⁵ Ebegümeci: Çaba sarf etmeden kendiliğinden meydana gelen, mor çiçekli, dalları ve tohumu yaş olarak, hem gıda hem de tıp alanında kullanılan, gölgede kurutulduktan sonra da baharat ve ilaç olarak kullanılan bir bitkidir.

sıcak olmayan tandıra konulur, keçenin üzerine dökülür ve yarım saat üstüne oturtulur. Yaban tezeği, sarımsak, soğan kabuğu yakıp üstüne oturtulur. Yoğurt suyunun üstüne oturtulur, ak zencefil kaynatılarak suyu içirilir. Işkın kökü kaynatılarak suyu içirilir.

- Bel çektirilir, bele yakı vurulur. Çocuğu olmayan gelinin beli sıcak suyla ovulur ardından beli çekilir ve beline yakı yapıştırılır. Yakı bir müddet kaldıktan sonra çocuğu olacağına inanılır.

- Yeni doğum yapmış kadının çocuğunun eşi üzerine sıcakken oturtulur.

- Kaplıcalara, içmecerelere gidilir. Erzurum’da kırk değirmenin kaynağından, sabah ezanından önce eve su getirilip bu suyla çocuğu olmayan kadın dualar edilerek yıkanır. Bir değirmenden kırk gün üst üste su getirilerek bir arada toplanır ve üç gün üst üste yıkanır.

- Muharrem ayının ilk haftası sabah ezanından önce kaplıcaya götürülür. 40 tase 40 Kulhuvallah (ihlas) okunarak kadının başından dökülür ve çocuğu olacağına inanılır.

- Evelik, ısırgan otu kaynatılarak içirilir.

- Yumurta bezirle pişirilir, tezeğin üstüne dökülür, üzerine oturtulur.

- Doktora, ebeye, hastanelere başvurulur.

2.1.1.2. Hamilelikten Korunma

Çocuk sayısı fazla olan aileler daha çok çocukları olmasını istemedikleri zaman bazı tedbirlere başvururlar. Bu tedbirler Erzurum ve çevresinde yaygın bir şekilde kullanılmamaktadır. Çünkü bu durum günah olarak düşünülür. Erzurum halkı “Doğacak çocuğun rızkını Allah verir” inancıyla hareket eder. Bu sebeptendir ki Erzurum’da çok çocuklu ailelerin sayısı bir hayli fazladır.

Çocuk doğumuna engel olmak için yapılan pratiklerden bazıları şunlardır:

- Şap aspirin içirilir veya rahime konur.

- Soğan ve kabuğu kaynatılarak suyu içirilir.

- Kına su ile açılarak içirilir.

- Söğüt yaprağı yenir.

- Soğuk taşlara oturulur.

- Aspirin kola ile birlikte içilir.

- Saman tozu içilir.

- Sabahları aç karnına nar kabuğu kaynatılarak içilir.
- Emzikli olanlar çocuklarını emzirmeyi bırakmazlar.
- Kadını örümcek ağı tütsüsüne oturturlar.
- Yumurta sarısı ve çiriş²²⁶ unundan hamur yapılarak fitil halinde rahim ağzına konur.
- Çocuk istemeyip de gebe kalan kadınlar yüksek yerlerden atlar, bellerini incitmeye çalışırlar.
- Yılan kabuğundan (bir bitki) tütsü yapılarak üstüne oturulur.
- Doğum gerçekleşmişse, çocukları yaşamayan bir kadından, bebeğinin yaşaması için diktirdiği 40 kapıdan alınan kumaşla dikilen gömlek istenir ve çocuğa giydirilir. Böylece çocuğun yaşamayacağı düşünülür.
- Çocuk istemeyen aileler son doğan çocuklarına Dursun, Yeter, Songül, Netice, Yetişir gibi isimler koyarlar.

2.1.1.3. Düşük Yapma

Çocuğun düşmesini önlemek için alınan tedbirlerin bir kısmı akılcı gerçekçi niteliktedir. Ağır şey kaldırmamak, yüksek yerden atlamamak akılcı nitelikte olanlardır. Bir bölümü ise büyü niteliğinde olan sakıncalar ve işlemlerdir.²²⁷ Muska yaptırmak, hocalara kilit kilitletip doğum vaktinde açtırmak gibi işlemler ise büyü niteliğinde olanlardır. Örneğin sürekli düşük yapan kadınlara çocuk düşmesin diye aynı boyda, farklı renkte iplere okunarak yedi düğüm atılır ve kadının beline bağlanır. Doğum sancısı başlayınca bu düğümler çözülerek kadın doğum yapması sağlanır.

İstemeyerek gebe kalanlar gebeliğini fark eder etmez, “aybaşını getirmek” ya da gebeliği ilerlemiş ise, çocuğu düşürmek için bazı tedbirlere başvururlar. Bu durumdan kurtulmak isteyen bazı aileler doktora başvurup kürtaj olayını tercih ederken eğitimsiz olanlarla veya çeşitli ekonomik sosyal nedenlerden doktora gidemeyenler tehlikeli olabilecek bazı tedbirlere başvururlar. Bu tedbirlerden bir kısmı korunma tedbirleri ile aynıdır:

- Soğan kabuğu kanatılarak üç gün üst üste içilir.

²²⁶ Çiriş: Bu bitki beyaz çiçekli olup, yaprakları sebze olarak da kullanılmaktadır.

²²⁷ Boratav, 177.

– Nar kabuğu kaynatılarak içirilir. Nar suyunun düşük yapmaya sebep olduğu tıbbi olarak da bilinmektedir.

– Kına suda eritilerek üç gün üst üste içirilir.

Tedbirlerin bir kısmı da kadınlık uzvunun içine birtakım nesneleri sokma işlemidir.

– Ebegümeci, sabun, çiriş unundan yapılan fitil rahmin ağzına konur.

– Pamuğa limon sıkılarak rahim ağzına konur.

– Kibrit taşları birbirine bağlanarak rahim ağzına konur.

– Rahim ağzına teşi ucu sokulur.

Bir de buğuya oturma yöntemleri vardır.

– Ebegümeci otu tutunulur.

– Katranla kayın kabuğu ateş üzerine dökülerek tütsüsüne oturulur.

– Gebe kadın ağır işler görür, ağır yük kaldırır.

– Gebenin karnı sıkıştırılır, rahim üzerine basılır.

– Gebe kadın yüksek yerlerden atlar.

Erzurum ve çevresinde yaygın olan bir diğer uygulama da yaşamayan çocukların durumu ile ilgilidir. Bu durumu önlemek için yapılan pratikler şöyledir:

– Çocuğun doğduğu evin kapısının üstüne kuşburnu çalısı konur.

– Yedi tane genç kıza yedi kat iplik eğirtilip, bu eğirtilen ipler çocuğun bileğine dualarla bağlanır. Bağlanan bu ipler çocuğun yaşamasını sağlar.

– Çocuk doğduktan sonra çocuğun eşi, bir gübrenin üstünde kesilir. Kestikleri makas veya bıçak 40 gün boyunca lohusanın yatağının altında durur. Bıçağın veya makasın koruyucu etkisiyle çocuğun yaşayacağına inanılır.

– Kırk evden alınan kumaşlarla çocuğa bir içlik dikilir ve giydirilir.

– Kırk hamileden pirinç toplanarak yapılan pilavdan çocuğu yaşamayan kadına yedirilir.

– Çocuğa bir yaşına kadar kıyafet alınmaz, komşu çocukların eski kıyafetleri giydirilir.

– On iki kapıdan toplanan para ile çocuğa kıyafet alınır ve giydirilir. Böylece çocuğun yaşayacağına inanılır.

- Yakasız gömlek giydirilir.
- Çocuk bir sene boyunca yıkanmaz.
- Yeni doğan çocuğun ağzına kirpi kanı akıtılır.
- Kadın gebe kalır kalmaz yaptırılan boylama özel bir kap içerisinde kadının boynuna asılır. Gebelik süresince taşınan bu boylama çocuk doğduktan sonra çocuğa asılır ve yedi yıl boyunca çıkarılmaz.
- Çocuğa kırk gün farklı farklı isimler verilir.
- Bin bir besmele yazılı gömlek giydirilir.
- Çocuğun eşi gömülmeyip evde asılarak kurutulur.
- Gebenin başka bir evde doğum yapması sağlanır.
- Yeni doğan ziyaretlere götürülür.
- Yeni doğan Dumlu Baba'ya götürülür.
- Çocuğun vücuduna bal sürülür kırk gün yıkanmadan mavi bir bezle sarılır.
- Muska yaptırılarak gebenin boynuna asılır, çocuk doğduktan sonra anneden alınarak çocuğun boynuna takılır.

2.1.1.4. Aşerme

Halk arasında gebeliğin belirtileri arasında sayılan aşerme gebeliğin belli bir döneminde gebe kadında görülen bir haldir. Aşerme deyiminin aslı “Aş yerme” olup bu biçimiyle “yiyecek şeylerden tiksime” de demektir. Deyim zamanla anlam değiştirerek ve genişleyerek “yükli kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması” şekline dönüşmüştür.²²⁸

Erzurum ve çevresinde “yerikleme” olarak da ifade edilen aşerme halk arasında bazı tariflerle izah edilir:²²⁹

- Aşerme de arzulanan şeyler çocuğun istedikleridir. Çocuğun besin ihtiyacını annenin hissedip istemesidir.
- Aşerme, anaya ait olup isteğin artmasıdır.
- Aşerme anne ve çocuğun bazı yiyeceklere aşırılıkla düşkünlük göstermesidir.

²²⁸ Boratav, 178.

²²⁹ Başar, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, 37.

- Aşerme, çocuğun başının tüylenmeye başlamasından ileri gelir ve o zamana rastlar.
- Aşerme çocuğun rızkını almak istemesidir.
- Aşerme, çocuğun istemesi, annenin yemesidir. Gebeliğin ilk zamanlarında başlar 4. ay geçinceye kadar devam eder.

Aşerme zamanında gebeliğin yedikleri ile doğuracağı çocuğun özellikleri arasında bir ilişki kurulur. Bu yüzden bazı yiyeceklerden kaçınırken bazılarını yemek için özen gösterilir. Bunun bir kısmı kadının bünyesindeki kimi maddelerin eksikliğini gidermek için yenilir ya da içilirken, diğer kısmı bilinçaltında yatan benzetmeli büyümenin etkisiyle yeğlenmektedir.²³⁰

- Aşerme zamanı çilli kaysı yiyenlerin çocuğu çilli olur.
- Aşerme zamanı elma ve ayva yiyenlerin çocuğu güzel ve gamzeli olur.
- Nar yiyenlerin çocuklarının yanakları kırmızı olur.
- Zeytin yiyenlerin çocuklarının gözleri siyah olur.
- Ekşi yiyenlerin çocukları hırçın olur.
- Tatlı yiyenlerin çocukları güzel huylu olur.
- Aşerme zamanı manda sütü içerse doğumu gecikir.
- Aşerme zamanı gizli bir şey yiyen gebelerin çocukları hırsız olur.
- Aşerme zamanı paça yiyenlerin çocukları sümüklü olur.
- Hamilelik boyunca hurma yerse doğumu kolay olur.
- Aşerme zamanı gebe tavşan eti yerse doğan çocuk gözleri açık uyur.
- Aşerme zamanı aya bakan gebelerin çocukları güzel ve uzun ömürlü olur.

Gebeliğin bu döneminde gebe kadına canının her istediği ne kadar münasebetsiz olsa da verilmeye dikkat edilir. Bu kural gözetilmezse anada veya doğacak çocukta zararlı etkilerin meydana geleceğine inanılır. Erzurum halkı da bu kurala riayet eder ve gebe kadına istediği verilmezse aşağıda sıralayacağımız bazı olumsuzlukların ortaya çıkacağına inanılır.

- Gebeye yeriklediği verilmezse doğuracağı çocuk çirkin, şaşı, hatta kör olur.
- İstedikini yiyemeyen gebe, çocuğunu düşürebilir.

²³⁰ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 134.

- Doğan çocuğun organlarında eksiklik, bozukluk olur.
- Doğacak çocuğun kol ve bacakları çarpık olur.

Erzurum’da yaygın olan bir uygulama da yeriklemenin durdurulmasıdır. Bunun için yapılan pratiklerde şu şekildedir.

- Gebe sık sık kendi vücudunu koklarsa aşermesi durur.
- Pişmiş soğan ekmeksiz yedirilirse yeriklemesi durur.
- Yerikleyene canının ne istediği sorulur. Kapalı bir kap içerisinde iğrenç bir şey konur ve gebeye getirilir. Gebe kadın kapağı açıpta iğrenirse yeriklemesi durur.
- Aşeren gebeye çiğ kahve tozu yedirilir.
- Gebeye habersiz bir şekilde köpeğe yalatılmış elma yedirilir.
- Gebe, bacaklarını tandıra asarak oturursa yeriklemesi durur.

Erzurum halkı arasında yaygın olan bir inanış da annenin canı çektiği şeylerle çocuğun cinsiyeti hakkında bir bağın olduğu hususudur. Bu düşünceden hareketle tatlıya aşerenlerin oğlana, ekşiye aşerenlerin kıza gebe oldukları varsayılır. Bu inanış, “ye tatlıyı doğur atlıyı; ye ekşiyi doğur Ayşe’yi” sözüyle dile getirilir. Ayrıca gebelik döneminde ortaya çıkan aşerme durumunun kadınlar menopoz döneminde iken de belirdiği savunulmaktadır.

2.1.1.5. Cinsiyet Tayini

Gebe olduğunu anlayan kadının ilk düşüncesi çocuğunun oğlan mı, kız mı olacağıdır. Erzurum halkı özellikle ilk çocuklarının erkek olmasını isterler. Erkek çocuk istenmesinin sebeplerini ise şöyle açıklayabiliriz:

Erkek çocuk ana babaya yardım eder, ihtiyarladıklarında bakımlarını üstlenir, mala-mülke sahip çıkar, vatanını korur, nesli devam ettirir. Bu sebeple evliliğin ilk günü gelinin kucağına erkek çocuk verilir, yatağına erkek çocuk konur.

Erzurum’da özellikle daha önceki çocuklar erkek ise, anneler doğacak çocuğun kız olmasını isterler. Durum böyle iken doğacak çocuğun kız mı erkek mi olacağı merak konusu olmaktadır. Erzurum halkı çocuğun cinsiyetini tespit ederken bir takım tahminler yürütmektedir. Bu tahminler arasında rüya ile ilgili olanlar ve fal niteliği

taşıyanların yanında, kadının isteyeceği yiyecekler, kadının hareketleri de belirleyici olmaktadır.²³¹

Erzurum halkı çocuk doğmadan önce hamile kadınların gördükleri rüyaları çeşitli şekillerde yorumlarlar. Buna göre anne adayı rüyasında armut görürse erkek, elma görürse kız doğurur. Yine rüyasında silah, bıçak gibi erkek eşyası görürse erkek; altın, boncuk, oyalı yazma, küpe, bilezik gibi kadın eşyası görürse kız doğurur. Rüyasında yılan görenin erkek çocuğu olur. Gebe yolda yürürken çivi, anahtar bulursa erkek, altın veya boncuk görürse kızı olur. Bazen de gebeden habersiz iki minderden birinin altına bıçak diğerine makas konur. Gebe kadın altında bıçak olan mindere oturursa erkek, makas olana oturursa kız doğurur.²³²

Yiyecekler açısından doğumla alakalı inanışlar ise şu şekildedir:

- Hamile kadın aşerme vakti tatlı isterse oğlu, ekşi isterse kızı olur.
- Pişirilip soyulan yumurta gebenin saç teli ile ortadan ikiye bölünür, niyet tutulan tarafın iç kısmı dışa çıkıntılı olursa oğlan, çukur olursa kızı olur.

Bazen de gebe kadının muhtelif kısımlarıyla ilgili olarak şekillenen bazı inanışlar vardır.

- Gebe güzelleşirse oğlu, çirkinleşirse kızı olur.
- Gebenin karnı sivri olursa erkek, yassı olursa kız doğurur.
- Gebenin yüzünde poşa isleri (kadın hamile iken yüzünde oluşan lekeler) olmazsa çocuğu erkek, olursa kızı olur.
- Eğer çocuk karnın sağında oynarsa erkek, solunda oynarsa kızı olur.
- Gebenin karnı yuvarlak ve dikse erkek, yayvansa kızı olur.
- Çocuk mideye yakın yerde top şeklinde ise erkek, daha aşağıda ise kız olacağına kanaat edilir.
- Gebe kadın hamileliğin ilk günlerinde karnını eli ile okşayarak kız istiyorsa kız ismi, erkek istiyorsa erkek ismi söyler. Çocuk doğuncaya kadar bu isimle sever.
- Yumurta haşlanıp gebeye gösterilir. Burnunu tutarsa erkek, ağzını tutarsa kızı olacağına inanılır.

²³¹ Kırız Türkeri'nde de benzer inanışlar mevcuttur. Krş. Polat, 81.

²³² Bkz. Polat, 81.

- Adetten sonra ilk hafta birleşme olursa erkek, ikinci hafta birleşme olursa kız olur.
- Gizlice gebenin başına tuz dökülür. Burnunu kaşırsa erkek, ağzını kaşırsa kızı olur.
- Kadın gebe iken cömert olursa oğlu, asık suratlı olursa kızı olur.
- Kadın gebeliğin ilk günlerinde yeniay görürse doğuracağı çocuk erkek ve güzel olur. Eski ay görürse kızı olur.
- Gebe sütünden bir fincan suya damlatır. Süt suyun üzerinde dağılırsa kız, dibine çökerse erkek olur.
- Doğum gecikirse erkek, erken olursa kızı olur.
- Kalçalar değişmezse doğacak çocuk erkek, kalçalar dolgunlaşırsa ve yayvanlaşırsa kız olur.

2.1.1.6. Hamile Kadının Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Bütün Anadolu’da olduğu gibi Erzurum halkı da çocuklarının sağlıklı bir şekilde doğup büyümesi için gerekli hazırlıkları çocuk dünyaya gelmeden başlatmaktadırlar. Çocuk sahibi olmak için bir takım uygulamalara başvuran kadınlar hamilelik döneminde de bebeklerini korumak ve sağlıklı bir şekilde dünyaya getirmek için birçok hususa dikkat ederler. Bu dönemde gebe kadınlara yasak ve serbest olan bazı davranışlar vardır.

Bu dönemde anne karnındaki çocuğu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceğine inanılan birçok uygulamadan kaçınmak veya bunları yerine getirmek isteği annenin benliğini sarar. Bu uygulamaların temelinde anne ile karnındaki çocuk arasında sıkı bir kader birliği olduğu düşüncesi yatmaktadır.²³³

Erzurum halkı arasında yaygın olan inanış çocuğun anne karnında ilk oynadığı sırada annenin baktığı, gördüğü, yediği nesnelerin etkileyici gücünün belirleyici olmasıdır.

- Gebe kadın, çocuğu karnında oynadığı zaman kurda bakarsa çocuğu kurt gözlü fakat cesur olur.

²³³ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 137-138.

- Gebe kadın, çocuğu karnında oynadığı zaman tavşana ve balığa bakarsa çocuk gözleri açık uyur. Tilkiye bakarsa çocuk kurnaz olur.
- Gebe kadın çocuk karnında oynadığı zaman kime bakarsa doğacak çocuğun huyu ve yapısı ona benzer.
- Çocuk karnında oynadığı zaman güzel kimselere bakan gebenin çocuğu güzel olur.
- Çocuk karnında oynadığı zaman ilk defa aya bakanların çocukları güzel olur.
- Çocuk karnında oynadığı zaman bal yiyenlerin çocukları şirin olur.
- Gebe kadının çocuğu ilk defa kimin yanında, annesinin karnında, oynarsa ona benzer.
- Gebe kadın yılan bakarsa doğacak çocuk yılanlık hastalığına yakalanır.
- Gebe kadın taze ciğer yiyip neresini kaşırsa çocuğun o uzvunda leke olur.
- Gebe kadın kaysı yerse çocuğu çilli olur.
- Kırlarda yılan deliğinin üstüne yatan gebelerin çocuklarının derileri yılan derisi gibi alacalı olur.
- Gebe kadın evde yalnız bırakılmaz, cenazeye götürülmez ölüye bakan gebenin çocuğu renksiz olur.
- Gebe kadın saçını kestirmez aksi taktirde çocuğun ömrünün kısa olacağına inanılır.
- Gebe kadının geceleyin aynaya bakması iyi değildir.
- Gece vakti kapıya sıcak su döken, besmelesiz kapı açan, geceleri tekin olmayan yerlere giden gebelerin çocukları sakat doğar.
- Gebe olan kadınlar sakat çocuklarla alay ederlerse kendi çocuklarının da sakat olacağı inanışı vardır.
- Gebe kadın hırsızlık yapar, küfür söyler, içki içerse çocuğu özürlü olur. Bu sebeple gebe kadın helale ve harama, söylediği söze çok dikkat eder.

Erzurum’da gebe kadının dikkat ettiği bir hususta ziyaret yerlerine gidilmemesi konusundadır. Hamile iken ziyaret yerlerine giden kadınların çocuklarının vücutlarında lekeler olur. Gebe kadın türbeye, ziyaret yerlerine gidip elini vücudunun neresine dokunursa çocuğun aynı uzvunda lekeler olur.

Erzurum halkı arasında var olan bir inanış da kutsal günlerde münasebette bulunulmamasıdır. Bu günlerde ana rahmine düşen çocukların özürlü olacağına inanılır. Yine Hıdırellez günü çamaşır yıkayan gebelerin çocukları çarpık bacaklı doğar. Hıdırellez günü ana rahmine düşen çocuk aptal olur.

Bunların dışında gebe kadın ağır kaldırmamaya, yüksek yerlere uzanmamaya, eğilip kalkarken belini incitmemeye, ayaklarını ısıtmamaya dikkat eder. Ayrıca hamilelik döneminde kaplıcaya gidilmez. Çünkü sıcak su doğumu kolaylaştırır ve çocuğun erken doğmasına veya düşük olmasına sebep olabilir.

2.1.1.7. Gebelik Belirtileri

İlimizde “hamilelik” değişik sıfat, ad ve yakıştırmalarla nitelenmektedir. Kadının gebelik durumunu belirten ad ve yakıştırmalar, gebe kadının bedeninin aldığı biçimden başlayıp fizyolojik, psikolojik ve toplumsal yanlarıyla değerlendirilen bir nitelik kazanmaktadır.²³⁴

Erzurum’da hamile kadına yaygın olarak “gümanlı, iki canlı, ağır ayak, yüklü, uşaklı, hamile” gibi isimler verilmektedir. Hamileliğin ilerleyen dönemlerindeki kadınlar için ise “karnı burnunda” ifadesi kullanılmaktadır.

Yeni gelinin hamile olup olmadığı aile içinde hep merak konusu olmuştur. Erzurum’da hamile kadının kendini aşıkâr etmemesi, saklaması gerekir. Bir kadının gebe olduğunun anlaşılması, kadının yaşadığı başlıklar ve vücudunda görülebilen bazı değişikliklerle tahmin edilebilmektedir. İlimiz halkı kadının adetten kesilme olayını gebeliğin ilk belirtisi olarak kabul eder. Bunun dışında gebenin iştahında bazen anormal derecede değişiklikler olması, mide bulantıları ve inatçı kusmalar, baş dönmesi, uykusuzluk veya uykuya meyil, baş ağrısı, ağız tatsızlığı, aşırma gibi belirtiler de gebeliğin ön habercileri olarak kabul edilir.

Erzurum halkı arasında kadının bedenindeki bazı değişikliklerden hareketle hamile olup olmadığına karar verilebilmektedir. Dudaklarda çatlama, meme uçlarında renk değişikliği, göz kapaklarında morarma ve şişme, yüzde poşa is (kahverengi lekeler), ellerde ve ayaklarda şişmeler olur. Kirpiklerin birleşmesi, sıklaşması,

²³⁴ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 135.

dökülmesi gibi belirtilere de rastlanır. Bazı gebe kadınlar sinirli olabilirler. Koku hassasiyetleri artabilir ve her şeyden koku alabilirler.

2.1.2. Doğum

Doğum, insanların hayatında önemli bir başlangıçtır. Bu başlangıç birtakım hazırlıkları, inanış ve uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Araştırmamızın bu bölümünde, sağlıklı bir doğum olması için yapılagelenler, doğum öncesi hazırlıklar ile doğum sonrasında çocuğun eşi için yapılan uygulamalar, çocuğu ve anneyi kötü ruhlardan korumak için sürdürülen inanış ve uygulamalar araştırılmaya çalışıldı.²³⁵

2.1.2.1. Doğum Hazırlığı

Doğum öncesi hazırlık, çocuğun sağlıklı doğması için alınan tedbirlerden, gerekli bebek eşyalarının hazırlanmasından ve kötü ruhlardan korunmak adına yapılan uygulamalardan ibarettir.

Erzurum halkı doğumdan önce annenin ve çocuğun yatağını, çamaşır ve kundak bezlerini, beşik takımını hazırlar. Hastanede yapılmayacak doğumlarda göbek bağının kesilip bağlanması için iplik, makas gibi malzemeler de hazırlanır. Çocuğa ait giyim eşyası, kundak takımı, beşik gebe kadının annesi tarafından hazırlanır.

Eskiden çocuğa bir yaşına kadar kullanılması için höllük hazırlanırdı. Höllük, kolayca çamurlaşmayan bir tür topraktır. Bebek kundaklanırken höllük önce ateş üzerinde kızartılır ve bebeğin dayanabileceği bir ısıya gelince höllük bezi üzerine konularak bebek kundaklanır. Özellikle kışın, odanın ısısı ne kadar düşük olsa da bu şekilde kundaklanan bebek asla üşümez ve pişik de olmaz.²³⁶

Sağlıklı bir doğum olması için gebe kadının yaptığı hazırlıklar da vardır. Gebe sık sık banyo yaptırılıp bol bol gezdirilir. Gebe kadın genel temizliğine dikkat eder, yorucu işlerden ve uzun yolculuklardan kaçınır. Gebe kadın doğumun kırk gün öncesinden itibaren eşiyle birlikte olmaz. Gebe kadın aldığı besinlere, baktığı nesnelere dikkat eder.

²³⁵ Bu bölümde ortaya çıkan inanış ve uygulamalar Meryem Bayrakci, Fatma Bayrakci, Hanife Anık, Gülçin Kurtuluş, Esra Özer, Necla Vural, Sevgi Vural, Penpe Vural, Asiye Durgun, Sevim Akar, Ayşe Korkmaz, Sevil Dinler, İpek Güney, Asuman Kalınay isimli kaynak kişiler tarafından derlenmiştir.

²³⁶ Sezen, 68.

Nitekim doğacak çocukta istenilen özellikler ile gebenin yediği yiyecekler ve baktığı nesneler arasında bir paralellik kurulmaktadır.

Gebe kadın bebeğinin vücudunda leke olmaması için ziyaretlere gitmez. Doğacak çocuğun sarılığa yakalanmaması için doğumdan bir hafta önce gebe miras altını takar. Lohusa sancısının kendisine geçeceğini düşündüğünden gebe kadın lohusa ziyaretine gitmez. Zaman zaman gebe kadının vücuduna zeytinyağı sürülüp ovuşturulur. Bu dönemde gebe kadın doğumun kolay geçmesi için bol bol sadaka verir, kuşlara yem serper.

Yaptığımız araştırmada, yıllar geçtikçe doğum öncesi hazırlıklar kısmen değişmiş olsa da sağlıklı bir doğum olması için yapılanlar yıllar geçse de hemen tüm kadınlar arasında geçerliliğini ve sürekliliğini koruduğu gözlenmiştir. Kadının yediği yiyeceklerden, baktığı nesnelerden, gideceği yerlerden anne karnındaki çocuğun etkileneceğine dair birçok inanış ülkemizde ve araştırma alanımız olan Erzurum'da geçerliliğini sürdürmektedir.

2.1.2.2. Doğumun Kolay Olması İçin Yapılanlar

Kadınların doğum esnasındaki güçlüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmalarını sağlamak için bir dizi inanış ve uygulamanın doğum olayı etrafında kümелendiği bilinmektedir.²³⁷ Doğumun kolay olmasını sağlamak için kadını yürütme, vücudunun belli yerlerini ovma gibi hareketler dışında dinsel-büyüsel içerikli birçok tedbire de başvurulur. Doğumu “kazasız belasız” gerçekleştirme amacı ile gerek dinin gerekse büyüünün gücünden faydalanılmaya çalışılmaktadır. Yapılan büyüler genel olarak sympathique ve homeopathique (taklit ve benzerlik) ilkelerine dayanır.²³⁸

Doğum esnasında yapılan işlemler doğum sancısı çeken kadının evindeki kapalı yerleri, kilitli şeyleri açmak, düğümleri, kadının saç örgülerini çözmek gibi uygulamalardır. Suyun akması çabukluğun ve kolaylığın sembolü olduğu için bu benzerlikten hareketle dolu kapları boşaltmak, çeşmelerin musluklarını açmak gibi tedbirlere de başvurulur. Fatma Ana eli veya Meryem Ana eli otu bir kâse içinde suya konur. Bitkinin yaprakları parmak gibi açılırsa doğumun kolay olacağına inanılır.

²³⁷ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 139.

²³⁸ Boratav, 181; Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 140.

İnsanlar bu bitkide dölyatağının açılmasını sağlayan bir gücün olduğuna inanırlar. Bitkinin konduğu su da sancısı başlayan kadına içirilir. Doğum sancısı başlayan kadına bir kâse dolusu şekerli yağ eritilerek içirilir. Pekmez ya da bal da ılık su ile açılarak içirilir.

Gebe kadının sancısı başlar başlamaz odanın içerisinde gezdirilir ve beli ovuşturulur. Doğumun kolay olması için gebe sürekli hareket halinde olmalıdır. Doğum güç olursa gebe sırtta alınarak gezdirilir. Sıcak suyun içine oturtulur. Gebenin sırtına yastık konarak bir yere yaslandırılır ve omuzlarına bastırılır. Gebenin saçı ağzına verilerek öğürttürülür. Bacadan aşağı gebenin evine yazılı yumurta sarkıtılır. Doğum bağlanmıştı diye üzerindeki düğmeler çözülür. Bebek ters gelirse kadın bir battaniyenin içine konularak sallanır. Gebe kadın baş aşağı sarkıtılarak sallanır. Gebe karnı üzerinden elle çocuk geri itilip döndürülür.

Günümüzde doğumlar güvenlik açısından hastanelerde yapılmaktadır. Riskli olmayan durumlarda da doktor veya ebenin eve götürüldüğü de olmaktadır.

2.1.2.3. Çocuğun Eşi ve Görevi

Doğumdan sonra çocuğun gelişimini izleyen bir dizi kural, âdet, tören, işlem ve pratik vardır. Çocuğun korunması, büyütülmesi, giderek bağlı bulunduğu grubun ya da kültürel ortamın benimsediği değer yargılarına uydurulması için birçok aşamadan geçmesi gerekmektedir.²³⁹ Yapılan tüm bu pratiklerin ilki çocuğun eşi ve göbeği ile ilgili pratiklerdir. Çocuk doğduktan sonra arkasından gelen parçaya (placenta) “eş”, “son”, “etene”, “eten” gibi isimler verilir. Gebelik süresince döl yatağında annenin, kendi kanı ile çocuğun beslenmesini sağlayan bu organa halk arasında büyük önem verilir.²⁴⁰ Nasıl ki gebe kadının yediği içtiği şeylerin, baktığı varlıkların karnındaki çocuğu etkileyeceği inancı varsa çocukla göbeği ve eşi arasında da aynı inanış söz konusudur. Bu sebeple doğan çocuğun eşi ve göbeği bazı işlemlerden geçirilir.

Erzurum halkı arasında çocuk yatağına konana kadar eş düşmezse bu durumun annenin ölümüne sebep olabileceğine inanılır. Bu yüzden eşin düşmesi için bir takım çarelere başvurulur. Lohusa, koltuklarından tutularak sallanıp silkelendir, kusturulmaya

²³⁹ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 147.

²⁴⁰ Boratav, 182.

çalışılır, lohusaya sarımsak koklatılır. Sıcak suyun içine veya kabak ve süt buğusuna oturtulur. Çocuktan bir parça olarak düşünölen eş düşünce onun ortadan kaldırılmasına önem verilir. Gömölme, suya atılmak suretiyle yok edilir veya saklanır. Yapılan bu işlemlerde eş ile çocuğun karakterleri ve sağlıkları arasında, annenin ise lohusalık dönemi ile ilgili bir bağlantı kurulur. Kurulan bağlantı ve inanışlar şu şekildedir:

- Eş, ortalık yere atılırsa çocuk yaramaz, huysuz olur. Bunu için bir beze sarılarak kaldırılması gerekir.
 - Annenin sütünün bol olması için eş suya atılır.
 - Eş, ayak değmeyecek, su dökölmecek bir yere köpek yemeyecek bir şekilde gömölür. Böyle yapılmazsa cinler, periler çocuğu sahiplenir.
 - Çocuk kız veya erkek olsun büyüdülerinde evlerine bağılı olmaları için eş evin herhangi bir yerine gömölür.
 - Eş suya atılırsa çocuk gittikçe güzelleşir ve sağlıklı olur.
 - Eş yıkanıp temiz bir beze sarıldıktan sonra gizlice gömölürse lohusanın sancısı kesilir.
 - Yaşamayan çocukların eşleri kapı üstünde bir yere konup saklanır.
 - Çocuğun hastalıklı ve aptal olmaması için eş, yıkanıp kefenlendikten sonra temiz bir yere gömölür.
 - Eş dışarı atılır, kedi köpek tarafından yenirse lohusanın sütü kesilir.
- Çocuğun geleceğine, ilerdeki uğraşını ve işini etkileyeceğı inanışı ile göbek bağının da gelişini güzel atılmaması, hayvanlara yedirilmemesi gerekir.
- Düşen göbek parçası cami avlusuna gömölürse çocuk hafız olur.
 - Düşen göbek parçası Kur'an-ı Kerim içinde saklanırsa çocuk imam olur.
 - Çocuğun gözü dışarda olmasın diye evin içinde bir yere gömölür.
 - Çocuğun göbeğı akarsuya atılırsa çocuk kısmetini dışarda arar.
 - Okul bahçesine gömölürse okumayı sever.
 - Çocuğun konuksever olmasını isteyenler göbek bağını misafir odasında saklarlar.

2.1.3. Doğum Sonrası

Doğum öncesinde ve doğum esnasında olduğu gibi doğum sonrasında da halk arasında yaygın olarak sürdürülen birçok inanış ve uygulama vardır. Bu uygulamalar arasında tespit edebildiklerimiz arasında lohusa ziyareti esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar, anne ve çocuğu korumak için kırk gün boyunca yapılanlar ve ardından kırklama işleminin yapılması ile yine anne ve çocuğu albasmasından korumak için sürdürülen inanış ve uygulamalar yer almaktadır.²⁴¹

2.1.3.1. Lohusa Ziyareti

Doğumun ilk haftasında, lohusaya “gözyaydın” ziyaretine gidilir. Aynı hafta içerisinde akrabalar, komşular lohusa yoklaması yaparlar. Yoklama daha çok kete, çörek, börek, baklava, helva gibi yiyecekler gönderilmek suretiyle yapılır. Gözyaydın ziyareti ve lohusa yoklamasından sonra lohusa ve bebek görmesi başlar. Bu ziyarette akraba ve komşular yakınlık derecelerine ve maddi durumlarına göre çeşitli hediyeler getirir. Bebek için elbise, nazarlık, altın, küpe veya başka hediyeler götürülür. Götürülen hediyeler bebeğin kundağına konmak, beşiğine takılmak, yorganına iğnelemek veya yastığı altına konulmak suretiyle sunulmuş olurlar. Fazla yakınlık duyanlar götördükleri hediyelerin dışında “göbek parası” adı verilen bir bahşış de bırakırlar. Lohusa ziyareti esnasında yaygın olan inanışlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- Lohusa ve çocuğu ziyaret daha çok pazartesi ve perşembe günleri yapılır. Salı günü lohusa ziyareti yapılmaz.
- Adetli veya gusülsüz olarak lohusa ziyaretine gidilmez. Gidilecek olursa hem lohusanın hastalanacağına hem de çocuğun uykusunu kaybedeceğine, gözünde bir hastalık olacağına inanılır.
- Kırkı çıkmamış lohusalar birbirini ziyarete gitmezler. Gidecek olurlar ise çocuklardan birinin öleceği inanışı vardır.
- Lohusa, ziyarete gidenlerle kırkı çıkana kadar görüşmez, görüşecek olursa sütü azalır. (El sıkmaz, sarılıp öpüşmez)

²⁴¹ Araştırmamızın bu bölümündeki uygulama ve inanışlar Güldane Efe, Havva Alp, Elfizar Atalay, Bahriye Yunusoğlu, Fatma Kurtuluş, Ezine Güney, Hediye Güney, Ayşenur Güngörmüş, Seher Arıcıoğlu, Cezminur Börekci, tarafından alınan bilgiler sonucunda derlenmeye çalışılmıştır.

- Yeni gelinlerin lohusayı ziyarete gitmesi hoş karşılanmaz.
- Çocukları yaşamayan bir kadın lohusayı ziyaret edemez; ziyarete geldiğinde doğum yapmış kadının da çocuğunun yaşamayacağına inanılır.

İlimiz halkı arasında lohusa ziyareti dışında lohusayla ilgili birçok inanışın olduğu görülmektedir.

- Lohusanın yanında ilk günlerde dikiş dikilirse çocuğunun göbeğinin düşme süresi uzar.
- Lohusanın odasında iğne işi yapılırsa çocuğun daima sancılanacağına inanılır.
- Lohusanın mezarı kırk gün açık kalır.
- Lohusanın haberi olmadan dileği olan biri, yastığın altına ayna ya da bıçak saklar. Lohusanın gördüğü rüyaya göre dileğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yorumlanır.
- Lohusanın sancısını kesmek için lohusaya şerbet içirilir. Ayrıca şerbet içen lohusanın sütü bol olur, çocuğu cömert olur.
- Dut kaynatılıp suyu içirilir.
- Lohusanın altına sıcak höllük konur.
- Karnına sıcak havlu konur.
- Nane kaynatılarak suyu içirilir.

Doğumdan sonra yatakta kalma süresi kadının fizyolojik durumuna, doğumun kolay veya güç oluşuna, iklime, çevre koşullarına, ailenin maddi durumuna, gelinin sevilip sevilme durumuna göre değişiklik göstermektedir.²⁴²

- Lohusaya ilk günlerde pelize (su, şeker, nişasta ve yağ ile yapılır) içirilir.
- Lohusaya dut, pestil kavurması, yedirilir, dut hoşafı içirilir.

Lohusanın yiyip içtikleri sütünün bol olması ve kısa sürede toparlanması için önemlidir. Bu sebeple beslenmesine dikkat edilir.

2.1.3.2. Kırk Basması

Lohusa ve bebeği doğumdan sonraki kırk gün içerisinde hasta olursa kırk bastığına inanılır. Bu durumu ifade etmesi için kırk düşmesi, kırk karışması, kırk bastı,

²⁴² Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 144.

lohusa bastı gibi ifadeler de kullanılır. Kırk basan çocuğun hastalıklı, özürlü olacağına ya da büyümeden öleceğine inanılır.²⁴³ Anne ve bebeği kırk basmaması için kırk gün evden çıkmamaları, kırklı kadınlar ve çocukların birbirleriyle karşılaşmamalarına dikkat edilmesi gerekir.²⁴⁴

- Kırklı lohusalar birbirlerine gidip gelmezler. Gidip gelme olursa gidenin kırkı gidileni basar. Basılan çocuk, yürümez, gelişmez, hastalıklı olur. Lohusaların sütü azalır.

- Kırklı lohusa kadın ve bebek akşam namazına yakın dar vakitte ve akşam namazından sonra gece banyo yapmazlar.

- Kırk basması olmasın diye lohusanın yatağının başına Kur'an-ı Kerim konur.

- Adetli ve gusülsüz kırklı lohusanın yanına gidilmez aksi takdirde annenin sütü kaçar, çocuğun yüzünde yara çıkar.

- Kırklı lohusa, henüz kırk gününü tamamlamamış bir gelinin evine giderse gelin basılmış olur. Basılan gelin gebe kalamaz.

- Bebeğin babası lohusanın odasına ilk girdiğinde, bebek beşikten alınıp babasının omuzlarına bastırılır daha sonra kucağına verilir. Böyle yapılmazsa babanın ağırlığı çocuğu basar, çocuk sağlıklı büyüyemez.

- Kırklı çocuklar mecburi olarak birbirlerine götürülecek olduklarında aileler önceden birbirleriyle iğne değiştirirler.

- Kırklı çocuğun evinin yakınından cenaze geçerse, çocuk yukarı doğru kaldırılır. Cenaze geçene kadar uygulanan bu işlemde ölünün kırkının çocuğun kırkına karışacağı ve ölümün çocuğa geçeceği inancı vardır.

- Henüz kırk günü tamamlanmamış bir gelin lohusanın evine giderse çocuğu kırk basmaması için çocuk gelinin kucağına oturtulur.

- Lohusa yattıktan sonra eve et veya tuz getirilirse çocuk yatağından alınarak bu etin üstüne bastırılır. Bastırılmazsa çocuk “baskın” olur.²⁴⁵ Kurban Bayramı'na denk gelen lohusalık süresinde et getirildiği zaman bebek o etin üzerine bastırılır. Bunun sebebi çocuğun gelişip büyümesine engel olacak bu durumu ortadan kaldırmaktır.

- Lohusa kadın ve çocuğu yalnız bırakılmaz.

²⁴³ Orhan Acıpayamlı, *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1961, 85.

²⁴⁴ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 146.

²⁴⁵ *Erzurum 1998 İl Yıllığı*, 252.

– Kırk basmasına karşı lohusa kadının yorganına iğne batırılır, kapının arkasına süpürge konur.²⁴⁶

Kırk basan çocuğun kurtarılması için bazı tedbirlere başvurulur:

- Gidilecek yere çocuk annesinden sonra götürülür.
- Çocuk tezekle tartılırsa kırk basmasından kurtulacağına inanılır.
- Kırk basan çocuğun kurtulması için babasının idrar yaptığı topraktan alınarak çocuğun yıkanacağı suya atılır.
- Çocuğun yıkama suyuna göktaş konur.²⁴⁷

2.1.3.3. Kırklama

Kırklama lohusanın ve çocuğun doğumdan sonraki yedi, sekiz, yirmi ama genellikle kırk gün sonra kırk basmasının önlemek için yaygın olarak yapılan bir işlemdir.²⁴⁸ Kırklama, “annenin temizlenmesi ve kötü ruhlara karşı güç kazanması ve aynı zamanda çocuğun da topluma kabul edildiğinin ilan edilmesidir”²⁴⁹ denilebilir.

İlimizde kırklamaya “kırk dökme”, “kırk hamamı” da denmekte ve farklı şekillerde uygulandığı görülmektedir. Bazı aileler de doğumdan yirmi gün sonra yarı kırk dökme âdetini uygularlar. Bu işlem esnasında; kırklama sırasında kullanılacak malzemenin yarısı esas alınır.

- Yirmi adet fındık, çakıl veya buğday alınıp her biri için bir ihlas okunur. Okunan fındık veya buğdaylar çocuğun yıkanacağı suya atılır.
- Yarı kırktan sonra “çocuk kısmetli olsun” diye yemek ziyafeti verilebilir.
- Kırk çıkarma işleminde kullanılan su temiz bir yere veya akarsuya dökülür.
- Kırklamada kullanılan buğday, fındıklar veya çakıllar rastgele atılmaz temiz bir yere gömülür.

Kırklama işlemi evde yapılabileceği gibi hamamda da yapılabilir. Bu maksatla kiralanan hamamlara “kırk hamamı” denir. Günü birlik kiralanan hamama akraba, eş, dost ve komşu kadınlar davet edilir.

²⁴⁶ Muammer Çelik, *Erzurum Kitabı*, Erzurum Kitaplığı, Ekim 1997, 107.

²⁴⁷ Acıpayamlı, 85.

²⁴⁸ Acıpayamlı, 93-94.

²⁴⁹ Selma Ergin, “Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe Kırklama Geleneği”, Erişim Tarihi: 01.10.2014, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBİLİM/selma_ergin_kirklama.pdf

- Hamamda kırklı anne veya çocuğa ayrılan özel kurnaya kırk adet okunmuş buğday, arpa, fındık, fasulye veya çakıl taşı konur. Su doldurulduktan sonra içine bir de altın konur, ebesi veya annesi çocuğu yıkamaya başlarlar. Yıkama işlemi sonunda ebe altını alır.
- Su dolu bir tase kırk tane okunmuş fındık alınır. Lohusanın suyu besmele ile dökülerek yıkama işlemi başlatılır. Yıkamanın sonuna doğru “döktük kırkı, çıktı korku” sözü üç defa tekrarlanarak okunmuş fındıkların bulunduğu kaptaki su lohusanın üzerine dökülür.²⁵⁰
- Kırklama işi evde yapılacak ise ilk önce temizlik yapılır. Durulama suyu temiz bir yere veya akarsuya dökülür.
- Bir elek içine arpa, fındık, tesbih taneleri konur. Elek üzerinden su dökülerek anne ve çocuğun yıkanmaları sağlanır. Bu şekilde yıkanan anne kasvetten kurtulur. Çocuğun ise kısmeti bol olur.
- Lohusanın çocuğu ile birlikte veya ayrı ayrı kırkları dökülebilir. Kırkı dökülen lohusaya sütü bol olsun diye hedik yedirilir.
- Kırklama işleminde ilk su döküldüğünde annenin sütünün bol olması temennisinde bulunulur. Yıkama işlemi güzel dileklerle devam ettirilir.
- Kırklama işleminde kullanılan fındık, arpa, buğday gibi malzemeler yıkama bittikten sonra toplanarak temiz bir yere gömülür.

2.1.3.4. Albasması

Albasması genellikle kırkı çıkmamış lohusa ve bebeğine bazen de hamile, gelin, damat, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık adıdır.²⁵¹ Halk inancına göre lohusa kadınlara düşman bir cindir. Al, lohusaya farklı şekillerde görünür. Bazen bir kedi bazen köpek, bazen de “alkarısı” kadın şeklinde yatağının üzerine çullanırmış. Lohusa kadın nefes alamaz ve korkarmış. Bu olaya halk arasında “Albasması”, albasmasına uğrayan kişiye de “albasan” denir.²⁵²

²⁵⁰ Başar, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, 77.

²⁵¹ Acıpayamlı, 75-76.

²⁵² Sezen, 70; *Erzurum 1998 İl Yıllığı*, 252.

Albasan önce gerinmeye başlar, ağrı çeker, etrafındaki eşyaları kırmızı renkte görerek bayılır. Ağzından köpükler gelir, morarır, sayıklamaya başlar.²⁵³

Alkarısı anne ve bebeğin ciğerlerini çalarak veya yiyerek ölmelerine sebep olur. Elinde ciğer olan biri görüldüğünde yakalanmalı, iğne veya çuvaldız batırıp etkisiz hale getirilmelidir. Ciğer sahibine teslim edilerek hayatı kurtarılmış olur. Alkarısı yakalayan kişi ocak kabul edilir. Ocak ailesinden kimse alkarısından zarar görmez.²⁵⁴

Erzurum’da lohusanın geçirdiği “Albasması” olayı ile ilgili bazı inanışlar şu şekildedir:

- Lohusa fazla kan kaybederse albasar. Halsiz kalan lohusa hayal görür. En çok korktuğu şeyler gözü önüne gelir.
- Albasması kırk süresince olur.
- Al, lohusanın ciğerlerini almak ister.
- Albasan lohusa korkar ve üzerine ağırlık çöker. Kıpırdayamaz, nefes alamaz, boğulma tehlikesi geçirir. Her şeyi anlar fakat konuşamaz.
- Albasan lohusalar, yemeden içmeden kesilirler, hareket edemeyecek duruma gelirler.
- Albasması bir nevi korku halidir. Lohusa korktuğu için gözüne korkunç hayaller görünür.

İlimiz halkı lohusayı alkarısından korumak için bir takım tedbirlere başvurmaktadırlar:

- Lohusa ve çocuk kırk gün yalnız bırakılmaz.
- Lohusanın yorganına iğne batırılır.
- Lohusanın yastığının altına Kur’an-ı Kerim konulur veya üzerine En’am Suresi okunur.
- Lohusanın başucuna bıçak veya tabanca konur.
- Lohusanın odasına süpürge konur.
- Lohusanın yatağının yanına “eğiş”²⁵⁵’in başına bir soğan takılarak konur.

²⁵³ Sezen, 70.

²⁵⁴ Acıpayamlı, 76.

²⁵⁵ Eğiş: Tandır karıştırmaya yarayan demir şiş.

– Alkarısı karanlık yerlerden hoşlandığı için lohusanın kırk gün boyunca ışığı söndürülmez.

– Lohusanın boynuna siyah boncuk takılır.

– Lohusanın başucuna kocasının elbisesi asılır.

– Lohusaya kırmızı yorgan örtülür. Alnına kırmızı kurdele bağlanır. Alkarısının kırmızıdan korktuğu düşünülür ve kırmızının koruyuculuk özelliği olduğuna inanılır. Gelinin başına duvak örtülmesi ve beline de kırmızı bağlanması sebebi aynıdır.²⁵⁶

– Lohusanın yanında aniden silah atılır ve demirden aletlerle gürültü yapılır. Böylece kötü ruhların korkup kaçacağına inanılır.

– Lohusaya ocaklı birinin takkesi giydirilir.²⁵⁷

– Lohusanın odasında gece gündüz çıra yakılır.²⁵⁸

– Lohusanın yastığının altına bir parça kurt derisi konur.²⁵⁹

– Kocasının yanında yoksa yatağının üstüne kocasının elbisesi konur.

– Ayet-el Kürsi okunarak lohusanın yatağının etrafında daireler çizilir.

Halk arasında alınan bu tedbirler alkarısı için elverişli ortamların tersini oluşturma suretiyle yapılmaktadır. Erzurum’da “al hastalığı” olarak bilinen albasmasından kurtulmak içinde başvurulan bazı uygulamalar vardır:

– Albasanlar al ocaklarına götürülür.

– Albasanların üzerine Kur’an okunur.

– Albasan hastaya şerbet içirilir.

– Albasan hastanın karnı iyice doyurulur.

– Albasan hasta uyursa sık sık uyandırılır, uyanmaması halinde tokat atılır.

– Albasan hastanın yatağının üzerine arpa dökülerek erkek al at getirilir. At arpayı yer ve kişnerse hasta kurtulur.

– Albasanın odasındaki beşiğin yanına köpek bağlanır.

Erzurum’da var olan bir inanış da albasmasına neden olan alkarısının yakalanabileceği yönündedir.

²⁵⁶ Esma Şimşek, “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: Çöceli Gelin”, *MFD*, 2003, sy.60, 85.

²⁵⁷ Sezen, 71.

²⁵⁸ Abdulkadir İnan, *Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor*, İstanbul 1930, 45.

²⁵⁹ Saim Sakaoğlu, “Anadolu Folklorunda Göktürk İzleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Eylül 1985, 34.

- Alkarısı ahırlara gider ve atların saçlarını örer. Kısarak at üzerine katran sürülürse yakalanır.²⁶⁰
- Alkarısı lohusa bulunan evleri terk etmezmiş. Lohusanın yanında onu gören biri hızlı davranıp bir iğne veya çuvaldızını alkarısının yakasına saplarsa yakalanabilir.
- Alkarısı görüldüğünde hemen saçının örgüsü kesilip Kur'an arasına konursa yakalanması mümkün olabilir.

Anlatılan efsanelerde yakalanan alkarılarının yıllarca çalıştırıldıkları belirtilmektedir. Fakat göğüslerindeki iğne çıkarıldığı zaman ortadan kaybolacakları ifade edilmektedir.²⁶¹

2.2. EVLİLİK İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme hem kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, hem de aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ilişkileri belirlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay niteliğindedir. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür kalıplarına göre gerçekleştirilen evlenme olayı tören, âdet, gelenek ve görenek bakımından çeşitli zenginlikleri ortaya koymaktadır.²⁶²

“Gelin alma” törenleri Türklerde çok eski dönemlerden beri “saçı” ve “kurban” uygulamalarına vesile olmaktadır. Aileye verilen önem Türklerde evin, eşin ve ocağın kutsallık kazanmasıyla sonuçlanmıştır.²⁶³ Türk folklorunda büyük bir yer tutan evlilik âdetleri, Erzurum çevresinde de zengin bir tablo ile karşımıza çıkmaktadır. Düğünlerde âdetler, yöreden yöreye farklılık gösterse de Erzurum genelinde oğul evlendirmeler genellikle askerden sonra yapılmaktadır. Erzurum’da askerliğini yapmamış gençler pek adam yerine konulmamaktadır. Bununla birlikte bazı durumlarda gençler askerliğini yapmadan da evlendirilebilmektedir. Askere giden gencin hanımı nazlı olmakta ve itina gösterilmektedir. Hatta bu durum için maniler söylenmiştir.²⁶⁴

²⁶⁰ Sezen, 71.

²⁶¹ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor ve Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1985, 91-102.

²⁶² Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 185.

²⁶³ Günay-Güngör, 103.

²⁶⁴ Aras, *Bir Şehrin Ruhu: Erzurum* s. 134.

Arpanın irisiiem
 Buğdanın sarısıyam
 Değmeyin dolaşmayın
 Ben asker karısıyam

Askerliğini bitiren gençler artık evlenmeyi hak etmiştir. Evlenmek isteyen delikanlı bu isteğini bir yakını veya arkadaşı ile anne babasına ulaştırır. Ekonomik veya başka bir nedenle erkeğin evlenmesi gecikmişse genç bu duruma tepki olarak bazı hatırlatmalarda bulunur:

- Evlenmek isteyen genç sakal bırakır.
- Yemek yerken kaşığı pilavın tam ortasına diker.
- Annesine veya kız kardeşine “Artık ayaklarım yorganıma sığmıyor” der.
- Evi terk edeceğini söyler.
- Evde kedi gibi “miyav miyav” diyerek dolaşır.
- “Canıma kıyacağım” gibi tehditler de bulunur.
- Ayrıca hıdırellez akşamlarında tuzlu ekmek yenilip rüyada nişanlının elinden su içmek arzusu da bir evlenmek isteği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evliliğin gerçekleşmesindeki aşamaları şu şekilde sıralamak mümkündür.²⁶⁵

2.2.1. Görücü Gitme

Türklerde yüzyıllardan beri süregelen geleneğe göre; evlilik öncesi kızı beğenebilmek ve ailesini daha yakından tanıyabilmek maksadıyla görücü gidilir.²⁶⁶ Erzurum’da da şayet evlenecek erkeğin istediği bir kız yoksa kız seçme işlemi gencin annesi ve yakınlarına bırakılır. Bunun için gencin annesi, kız kardeşi, yengesi ve diğer yakın akrabalarından birkaçı önceden tavsiye edilen kız evlerine giderler. Bu ziyaretlere “görücü gitme” denir. Alınan tavsiyelerde ilk dikkat edilen husus kızın güzelliği, soyu, hamaratlığı, ahlakı ve iffeti konusunda olur. Hısımlık kurulacak aileler arasında ekonomik durum da göz ardı edilmez. Kız alıp vermenin birbirine denk aileler arasında

²⁶⁵ Bu aşamalar oluşturulurken Pınar Efe, Nurtan Küçük, Neslihan Yıldız, Seher Yıldız, Elif Polat, Nuray Yunusoğlu, Arzu Yunusoğlu, Funda Barin, Hanife Binatlı, Sevil Dinler, Asiye Kilinboz, Fatma Polat, Çiğdem Delice, isimli kişilerden elde edilen bilgilerden faydalanılmıştır.

²⁶⁶ Aysun İnan, *Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, 81.

olmasına özen gösterilir. Mahalli ölçülere göre sosyal ve ekonomik yönden arada aşırı farklılıklar olan evlere gidilmemektedir.²⁶⁷

Kız beğenme yetkisini kendilerinde bulunduran grup, tek bir eve gitmek ile yetinmeyip salık aldığı diğer evleri de bu amaçla ziyaret eder. Süslenip hazırlanan görücü kadınlar kız evine giderler. “Buyurun” sözü ile karşılanırlar. Beğenilecek kızlar kendilerine çeki düzen verir ve misafirlere “Hoş geldiniz” derler. Ardından kahve veya şeker ikram ederler. Görücülerden kızı tekrar görmek isteyen olursa bir bardak su istenir. Kızın getirdiği su yavaş yavaş içilmek suretiyle kıza iyice bakılır. Kız beğenilirse bu defa akrabalarından başka kişiler gönderilir. Giden bu grupta kızı beğenirse gizlice kızın ailesi, iffeti soruşturulur. Kendi ailelerine denk olup olmadığı araştırılır. Araştırmanın sonucu olumlu ise kız evine bir kere daha gidilir. Bu ziyaret esnasında kız gösterilmez. Erkek tarafı niyetini “Allah’ın emri Peygamberin kavli” sözleriyle açıklar. Kız tarafının cevabı olumsuz ise, “Verilecek kızımız yok, yaşı küçük kısmetinizi başka kapıda arayın” gibi ifadeler kullanırlar. Şayet olumlu düşünüyorlar ise “vaktinizi ikileyin” denir ve yaklaşık bir hafta süre istenir. Bu süre zarfında kız tarafı oğlanı ve ailesini araştırır. Yapılan araştırmada oğlanın mesleği, ahlâkı, içki, kumar gibi kötü alışkanlığının olup olmadığı, ailesinin huyu araştırılır. Verilen sürenin sonunda kadınlar bir kere daha kız evine giderler. Kız tarafı olumsuz ise “yitiğinizi başka yerde arayın, verilecek kızımız yok, babası razı değil” gibi cevaplar vererek dünürlük isteğini reddederler. Kız tarafı olumlu ise “Allah yazmışsa biz ne diyelim” gibi ifadelerle müspet olduklarını belirtirler. Dünürler ağız tatlılığı (şerbet) için gün alarak kızın evinden ayrılırlar.

2.2.2. Söz Kesme

Dünürcülük yolu ile anlaşılan ailelerin bu anlaşmayı aile ve akrabalarının huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine “söz kesimi” ya da “söz kesme” denmektedir.²⁶⁸ Kadınlar tarafından alınan müspet cevaptan sonra sıra erkeklere gelir. Belirlenen günde evlenecek gencin babası, amcası, dayısı, abisi, annesi, halası ve yengesi gibi yakın akrabalarından oluşan bir grupla kız evine gidilir. Hoş beşten sonra “Allah’ın emri Peygamberin kavli ile kızımız felanı oğlumuz filana istemeye geldik” denir. Kız tarafı

²⁶⁷ Aras, *Bir şehrin Ruhu Erzurum* s. 135.

²⁶⁸ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 191.

“Allah yazmışsa ne diyebiliriz, hayırlı olsun” diyerek rızasını gösterir. Bu sözden sonra gelen misafirlere yemek verilir. Yemek öncesinde veya sonrasında misafirlere şerbet ikram edilir. Bu esnada “şerbet kazanının kapağı açılmıyor” denilerek erkek tarafından bahşiş alınır. Böylece ağız tatlılığı yapılmış olur. Ağız tatlılığı yapıldıktan sonra kesime geçilir. Bu kesim daima 101 veya 201 madeni lira üzerinden konuşulur. Mehir, ödenme zamanına göre ikiye ayrılır: Mihr-i muaccel, nikâh esnasında erkeğin karısına verdiği veya vermeyi kabul ettiği mal veya paradır. Bu para kıza alınacak altınlar ve eşyalar için harcanır. Mihr-i müeccel ise; ödenmesi sonraya bırakılan, vakti belirlenmemişse boşanma veya ölüm esnasında erkek tarafının ödemesi gereken para veya maldır.²⁶⁹ Erzurum ve çevresinde bu tanım “mihr-i baki” şeklinde kullanılır.

Söz kesme esnasında nişana getirilecek şerbet malzemesi, dağıtılacak çerez miktarı ve nişana kaç kişinin getirileceği gibi konular konuşulur. Bu merasimde kıza bir yüzük takılır ve dini nikâh kıyılır. Bu toplantıda iki aile birbirini yakından tanıma fırsatı bulmuş olur.

2.2.3. Nişan

Söz kesiminden sonra gelen aşama nişandır. Nişan için kız evinden gün istenir. Kız evi öncelikle oğlan evine isteklerini bildirir. Ayrıca kızın yakın akrabaları ve bunların yakınlık derecesi hakkında bilgi verir. Bu bilgiye göre geline götürülen ziynet ve giyim eşyalarının yanında akrabalara da yakınlık derecesine göre hediyeler götürülür. Genellikle yaşlılar için elbiselik kumaş, çamaşır götürülürken gençler için gömlek, kravat, saat vb. hediyeler götürülür.

Yapılacak nişanın şekli ailelerin sosyal durumuna göre değişiklik gösterebilir. Bazı aileler nişanı salon kiralayıp burada yapmayı tercih ederken bazısı evde yapmayı uygun bulur. Her iki durumda da çerez ve meşrubat erkek tarafına, pasta hazırlanması ve tutulacaksa düğün salonu kirası kız tarafına aittir. Evlerde yapılan nişan törenlerinde kadınlar ve erkekler ayrı ayrı odalarda otururlar. Bu esnada misafirlere nişan şerbeti ikram edilir. Şerbetin analı-babalı bir genç kız tarafından hazırlanması âdettendir. Ağız tatlılığı esnasında dini nikâh kıyılmamışsa nişan esnasında kıyılır. Nikâh esnasında en fazla önem verilen şey damat ve geline “bağlama büyü” yapılmasına engel olmaktır.

²⁶⁹ *İlmihal*, “İslam ve Toplum”, II, 219.

Bu sebeple düğümlü, bağlı olan şeyler çözülür, kilitli yerler açılır. Ayrıca nikâh esnasında parmakların açık olmasına özen gösterilir. Damat için de, şerbet dolu bir sürahi, çerez, tatlı, elbiselik kumaş, kol saati vb. hediyelerin olduğu bir tepsi hazırlanır. Şerbet dolu sürahinin boğazına kızın adının yazılı olduğu nişan yüzüğü bir kurdele ile bağlanır. Gönderilen şerbetten oğlana içirilir ve hayır dualarla yüzüğü takılır. Bu olaya “şeker başı” denir.

Nişan merasiminde şerbet içiminden sonra misafirler eğlenirken, oğlanın birinci dereceden yakın akrabaları gelin görmeye giderler. Gelin görmeye gidenler kız evinde bir odaya alınır. Ardından gelin yanında daha yaşlıca biri olmak suretiyle odaya girer. Oğlan babasından başlayarak el öper ve kahve veya çay ikram eder. Bazen misafirler “bağışladık” demek suretiyle el öptürmezler. Bu esnada gelininde yüzüğü takılır. Ayrıca her bir görücü getirmiş olduğu altın, bilezik kabilinden hediyesini bir tepsiye koymak suretiyle sunmuş olur. Kayınpeder gelinin yanında gelen kadını da unutmaz ve bir miktar bahşış verir. Bir müddet daha eğlenildikten sonra nişan merasimi tamamlanmış olur.

Nişanlılık süresi farklılık gösterebilir. Bu sürenin iki yıla kadar uzadığı görülmektedir. Nişanlılık safhasında yapılan en önemli âdetlerden biri “nişanlı görme” dir. Oğlan bir yolunu bulup çeşitli hediyeler ile kız evine nişanlı görmeye gider. Damadın bu ziyaretlerini düğüne doğru azaltması gerekir. Hatta nişanlı ziyaretlerinin sık sık tekrarlanması hoş karşılanmaz. Bu konuda halk diline yerleşmiş bazı deyimler de vardır: “Oğlan, tez gelip bıhtırma, minder üstünde gezdireh”, “enişte tatlı gel”. Böylece daha seyrek gelmesi ima edilir.

Nişanlılık süresinde uygulanan bir âdette “dünür daveti”dir. Birbirlerine hısımlık olan taraflardan önce oğlan tarafı kız tarafını davet eder. Bu davete kızın yakınları katılırken kızın katılması uygun görülmez. Çünkü kızın erkek evine telli duvaklı gitmesi arzu edilir.

Bir başka uygulama ise “hamam takımı” denilen bohçanın kız tarafına götürülmesidir. Bu bohçanın içerisinde havlular, yazmalar, gecelik, iç çamaşırlar, hamam taşı, nalın, makyaj takımı, elbiselik kumaşlar, hamam halısı, içerisi çikolata dolu gondol (son yıllarda eklenmiştir), içerisinde belli bir miktar harçlık bulunan cüzdan bulunmaktadır. Hamam takımının yanında bir de sandık götürülür. Bunun içerisinde de

gelinin birinci derece akrabası için çeşitli hediyeler bulunmakla birlikte gelin için de elbise, pardösü, ayakkabı, terlik ve benzeri hediyeler yer alır. Hamam takımı aynı zamanda bir eğlence imkânıdır. Hamam takımı getirilirken erkeğin yakın akrabaları da gelir ve çeşitli hediyeler getirirler. Ayrıca erkek tarafından getirilen yiyecekler de kız evinde ikram edilir.

Sürdürülen bir uygulama da gelinin nişanlılık döneminin dini bayramlara rastlaması iledir. Bu süreç, dini bayramlara rastlarsa erkek tarafının hediye gönderme mecburiyeti vardır. Nişanlılık devresinde geline Ramazan ayında “ıftarlık” adı altında pirinç, kadayıf, kıyma, pastırma, yumurta, ceviz içi gibi yiyecek malzemesi gönderilir. Kız evi de gelen iftarlıklarla yemek hazırlayıp erkek evini iftara davet edebilir. Arife günü de “bayramlık” adı ile meyve, çerez, elbise ve ayakkabı gönderilir. Kurban bayramı arifesinde ise maddi durumu iyi olanlar süslenmiş ve boynuna altın takılan kurbanlık bir koç gönderirler. Koçu götürene de ayrıca bahşiş verilir.

2.2.4. Düğün Sözü

Erzurum ve çevresinde düğünler çoğunlukla sonbaharda yapılır. “Yedi haftalar” adı verilen ve alışveriş bakımından oldukça canlı geçen dönem sonbahara rastlar. Bu dönemde esnaf olanlar maddi refaha kavuşur ve çocuklarının düğün hazırlığına başlarlar. Köyde yaşayanlar da tarla işini bitirdiklerinden düğün için bu dönemi tercih ederler. Halk arasında düğünün sonbaharda yapılması temennisi ile söylenen bir de tekerleme vardır:

“Su gibi ömrün uzun olsun
Düğünün güzün olsun
Çerezin üzüm olsun...”²⁷⁰

Oğlanın yakınları vakti gelince kız evine düğün için gün belirlemeye giderler. Bu görüşmede gelin için düğün sahibi tarafından alınacak eşyaların tespiti yapılır. Ayrıca gelecek dünürçülerin sayısına göre erkek tarafından “yeygi” adı verilen gıda maddelerinin cinsi ve miktarı da tespit edilir.

²⁷⁰ Sezen, 86.

2.2.5. Saçı ve Çeyiz

Gelin alma törenleri Türklerde çok eski zamanlardan beri “saçı” uygulamasına aracı olmaktadır. Saçı, sözlüklerde “düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek haline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuruyemiş gibi şeyler”²⁷¹, “geline verilen hediye, davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi, düğün armağanı”²⁷², “kurbanlık olarak saçılan herhangi bir şey, kurban”²⁷³ anlamlarına gelmektedir.

Eskiden yabancı aile veya soya mensup bir kızın, kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi ve tanrı ile ata ruhlarını kazanmak ve onları memnun etmek için kurbanlar kesilip saçı saçılırdı.²⁷⁴ Başlangıçta Türk kültüründe kansız kurban olarak yer alan saçı âdeti sonraki dönemlerde, “hediye toplanması veya dağıtılması” biçiminde uygulanmıştır.²⁷⁵

Saçı, Türk düğünlerinde bir sevinç gösterisi olarak sürdürülmüştür. Saçı geleneği günümüz Türk dünyasında da varlığını devam ettirmektedir. Eski Anadolu’da saçı sırasında dua edildiği kaynaklarda belirtilmektedir.²⁷⁶

Erzurum ve çevresinde de kız tarafının akraba ile komşularının aldığı eşyalara “saçı” denir. Saçı, Erzurum’da geline getirilen eşyalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kız tarafının ve gelinin hazırladığı bu eşyalar düğünden bir iki hafta önce bir odada sergilenir. Bu uygulamaya, yöre halkı arasında çeyiz asma denir. Gelen misafirler hem kızın çeyizini görür hayır duada bulunur, hem de getirdikleri saçığı takdim ederler. Kızın yakın akrabaları gelinin eksikliklerini öğrenip ona göre saçı alırlar.

Erzurum’da sergilenen çeyiz ve gelen hediyeler bir deftere kaydedilir. Çeyizde değişmez kural olarak en başa Kur’an-ı Kerim yazılır, buna değer biçilmez. Bundan sonra oğlan ve kız tarafının eşyaları değerlerine göre sırayla yazılır ve geline teslim edilir. Bu durum, ileride boşanma gibi bir durumda kızın baba evinden neler getirdiğinin bilinmesine yönelik bir tedbirdir.

²⁷¹ Raif Necdet Kestelli, *Resimli Türkçe Kamus*, (Haz. Recep Topar vd.), 2004, Ankara TDK Yayınları, 406.

²⁷² Zeki Pakalın, *Osmanlı deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ME Basımevi, İstanbul 1946, 77.

²⁷³ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkleri Sözlüğü*, İstanbul 1968, 192.

²⁷⁴ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, 1995, Ankara 167; Recep Yaşa, “Selçuklarda Saçı Geleneği”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ağustos 2003, c.200, 41.

²⁷⁵ Sezen, 88.

²⁷⁶ Bahaeddin Ögel, 79.

Çeyiz hazırlanırken daha çok kızın el işlerinden oluşmasına, çeyizde bir evin ihtiyacını karşılayacak eşyaların yer almasına dikkat edilir. Ayrıca erkek tarafından kaynana veya görümce gibi yakın birilerinin saçısını alarak kızın çeyizine bakmaya gitmesi de âdettendir.

2.2.6. Gelin Hamamı

Düğünden birkaç gün önce gelin köylerde hamam evine, şehir merkezinde hamama götürülür. Hamam oğlan evi tarafından tutulur. Komşu kızlar, yengeler ve diğer akrabalar hamama davet edilir.

Gelin hamamda yıkanmaya başlamadan önce kayınvalidesinden başlayarak büyüklerin ellerini öper kayınvalidesinin yıkanmasına yardım ettikten sonra genç kızlar tarafından göbek taşına oturtulur. Genç kızlar oynamaya başlar ve çeşitli maniler söylenerek geline hamam yaptırılır. Bu manilerden bir tanesi şöyledir:²⁷⁷

“Kapiya koçi (cerge) geldi
Elime saçı geldi
Bacı kalk boyun görüm
Ayrılık göci geldi.”

Yıkama işlemi bittikten sonra kayınvalide gelini yıkayan kişiye bahşiş verir. Elbiseler giyindikten sonra gelin tekrar kayınvalidesinden başlayarak büyüklerin elini öper, meyve ve meşrubat ikram edilir. Gelin evine bırakılarak eğlence bitirilir. Eskiden gelin hamamdan sonra düğün evine getirilir ve aynı gün kına gecesi yapılırdı.

2.2.7. Kına Gecesi

Ülkemizde evlenme ile ilgili yaygın geleneklerden biri de “kına gecesi” dir. Kına, Türk halk inanışlarında seçilmişliğin ve adanmış olmanın göstergesidir. Kınayı taşıyan canlı veya cansız tüm varlıkların kutsallığına inanılır, dokunulmazdır. Dokunulduğunda uğursuzluk olacağına inanılır. Kına Türk kültüründe adanmışlığın işareti sayılır. Asker adayına, kurban edilecek hayvana ve evleneceklerle kına yakılmasının sebebi budur.

²⁷⁷ Aras, *Bir Şehrin Ruhu Erzurum* s. 141.

Kına yakılarak adanmışlar koruma altına alınmış olur.²⁷⁸ “Gelin kınası” ise halk arasında çok fazla önemsenen bir törendir. Bir başka inanışa göre kına yakmanın hikmeti, murat almaktır.²⁷⁹

Kına, düğünden bir gün önce kız ve erkek tarafından gelen kadınlar ile kız evinde yapılır. Günümüzde kına gecesi için düğün salonu kiralayanlar da vardır. Kına gecesinde bir araya gelen kadınlar türküler söyleyerek, oynayarak eğlenirler. Erkek tarafı için bazı oyunlar yapılarak bahşiş alınır.

Bu gecenin en önemli merasimi kınanın yakılmasıdır. Kınanın, ana-babası sağ biri tarafından ezilmesine dikkat edilir. Kına bir tasa konularak genç bir kız tarafından ezilirken “kına ezilmiyor” denilerek kayıinvalideden bahşiş alınır. Kına ezilirken bazı maniler söylenir. Onlardan bir tanesi şöyledir:

Kınacılar çay başına dizildi
Yeşil kına altın tasta ezildi
Kınayı görünce benzin bozuldu
Ağla anam ağla ağlamanın günüdür.
Ocağımın taşı kara
Yüreğimin başı yara
Sabahleyin kalk da ana “kızım” diye yerin ana.²⁸⁰
O gün bugün olaydı
Zülfün düzgün olaydı
Bekâr gezdiğin günler
Biri bugün olaydı
Sini kalay tutmuyor
Gönlüm alay tutmuyor
İrağa gelin gittim
Elim kına tutmuyor.

Gelin müzik eşliğinde kadınların bulunduğu odanın ortasına getirilir. Kayıinvalidesinin ve diğer büyüklerin elini öpen gelin bir sandalyeye oturtulur. Önce

²⁷⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, 105.

²⁷⁹ Hamit Zübeyir Koşay, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Maarif Matbaası, Ankara 1994, 154.

²⁸⁰ Sezen, 89.

kınadan bir parça alınarak gelinin sağ avucuna konur. Bunu, genç kızlar kaçırarak “darısı bize de” anlamında kendi saçlarına sürerler. Bu esnada gelin elini açmaz ve kayınvalideden altın beklenir. Ardından yine bir parça kına alınarak aynı ele konur, üzerine de kayınvalidenin verdiği altın konularak gelinin eli kırmızı bir bez ile bağlanır. Gelinin eline kına yakılırken söylenen bazı ağıtlar da vardır.²⁸¹

Ağlaya ağlaya açtım eşiği
Kırılsın kırılsın kızlar beşiği
Şen anam şen babam eviz şen ola
Ahan ben gidirem muradız ola
Anamı anamı benim anamı
Çarşamba gecesi yakın kınamı
Şen anam şen babam eviz şen ola
Ahan ben gidirem muradız ola.

Kına yakılırken al basmasından ya da kötü ruhlardan, nazardan korunmak için gelinin başına al duvak örtülür. Kına yakıldıktan sonra gelinin eli kırmızı bir mendil veya tül ile bağlanmasında da aynı inanış varlığını gösterir.²⁸²

Kına gecesi çeşitli şakalaşmalar ve mani atışmaları ile devam eder. Genç kızlar iki gruba ayrılarak karşılıklı mani söylerler. Bundan sonra kına törenine katılanlar dağılmaya başlarlar. Genç kızlardan isteyenler gece de kalabilirler. Kalan kızların ellerine kına yakılır.

2.2.8. Gelin Alma ve Düğün

Gelinin oğlan evine getirilmesi genellikle perşembe günleri yapılır. Erkek evi tarafından davet edilen akrabalar, arabalar ile kız evi önünde toplanır. Kız evi önünde davul zurna çalınarak bar tutulurken, içeride gelin bir sininin içerisinde giyindirilmektedir. Giyinme işlemi yapılırken, zengin bir evden getirilen bir miktar ekşi

²⁸¹ Sebahattin Bulut, *Erzurum İl Yıllığı*, 1973, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974, 137.

²⁸² Koşay, *a.g.e*, 155-177-183; Erman Artun, “*Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İstanbul 1998, 98.

hamur gelinin başına konur. Konan hamurun üzerine kız doğurmuş emzikli bir ana tarafından bir miktar süt sağılır.²⁸³

Gelinin kardeşi, babası, annesi geline vedalaşarak bir miktar harçlık verirler. Gelin bu esnada ağlamaklı olarak şu manileri söylemektedir:²⁸⁴

Gel benim ağa babam
Sallan bir bağa babam
Kızını eller götürir
Mendil al ağla babam
Gel benim has gardaşım
Başında fes gardaşım
Bacın yadlar götürir
Kapıyı bas gardaşım

Gelinin erkek kardeşlerinden birisi (tercihen küçük kardeş) yoksa amcasının oğlu tarafından beli bağlanarak bilezik veya altın takılmaktadır. Bağlanan kırmızı kuşak temizliğin, bekâretin, saflığın sembolüdür.²⁸⁵ Bu sırada çevrede bulunan genç kızların söyledikleri manilerden birisi şöyledir:

Başım ağırır başım
Yastığa damlar yaşım
Yolcu oldum gidirem
Hani benim gardaşım

Başına kırmızı duvak örtülen gelin damadın babası, kardeşi gibi mahremleri tarafından kollarına girilerek baba evinden çıkarılır. Süslenmiş araba ile erkeğin evine getirilen gelini damat eskiden damda şimdilerdeyse balkonda beklemektedir. Arabadan indirilen gelinin kız evinden çalınan bir tabağı ve tahta kaşığı kırması uğurlu sayılır. Bu esnada damat gelinin başına dilimlenmiş fakat parçalanmamış bir elma atar. Sağdıç ise gelinin başına bozuk paralar ile birlikte çerez serper.

²⁸³ Başar, *Erzurum'da Tıbbi, Mistik Folklor Araştırmaları*, 19.

²⁸⁴ Aras, *Bir Şehrin Ruhu Erzurum* s. 144.

²⁸⁵ Yaşar Kalafat, "Halaç Türklerinde Halk İnanışları", Erişim Tarihi: 10.02.2014, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafathalac.pdf>

İçeri giren gelinin ilk iş olarak elleri ve ayakları ana-babası sağ olan bir kız tarafından yıkanır. Gelin, yıkama işini yapan kişiye bahşiş verir. Uygulanan diğer inanışlar ise şu şekildedir:

- Gelinin kucağına erkek çocuk oturtulur.
- Geline tatlı dilli olsun diye bal yedirilir.
- Kötü huylarını kesmek için bir bıçak gelinin başı etrafında birkaç kez döndürülerek bıçak kapının sövesine saplanır.
- Evinde bolluk olması için geline buğday serptirilir ve düğün yerinde oynatılır.
- Kaynananın geline karşı sert olmaması için alnına beyaz bir başörtüsü bağlanır.²⁸⁶ Bu başörtü iyice sıkıştırılır ki kaynanalık damarı ezilsin.
- Kayınvalidesinin sözünden çıkmaması için gelin, kayınvalidenin koltuğunun altından geçirilir.

Uygulamalardan sonra geline eskiden yüz yazımı (süs, makyaj) yapılır ve düğün yerine götürülür. Gelin yüzü kibleye, arkası duvara gelecek şekilde oturtulur. Damadın evinde yapılan şenlikler, akşamın belli saatine kadar devam eder, gelin kendi odasına götürülerek düğün sona ererdi. Günümüzde gelin kuaföre gittikten sonra düğün salonuna götürülür. Belirlenen saatler arasında eğlenildikten sonra gelin ve damat konvoy eşliğinde kendi evlerine bırakılarak düğün bitirilir.

2.2.9. Çeyiz Dağıtımı

Evlenme olayının hemen her aşaması hediyeyle, bağışla, ziyaretle, bir araya gelmeyle ilgili birtakım âdetlerle sürdürülmektedir. Yöresel özellik ve farklılıklar ile oldukça zengin bir tablo çizen bu gelenek ve âdetlerin yerine getirmelerine özen gösterilir. Tersî durumda, halkın beklentilerine uyulmaması halinde, çevrenin ayıplayıcı, kınayıcı ve zorlayıcı nitelikteki yaptırımları ile karşılaşılır ki, bunu da kimse istemez.

Evlenmenin çeşitli dönemlerinde kız ve erkek evinin karşılıklı olarak birbirlerine gönderdikleri hediyeler “yol, yolluk, yol-töre” adları ile anılmaktadır.²⁸⁷

²⁸⁶ Başar, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, s. 26.

²⁸⁷ Sezen, 95.

Erzurum ve çevresinde düğünden birkaç gün sonra kayınvalide tarafından gelinin çeyiz sandığı açılır. Kız tarafı erkek tarafından bilezik veya değeri yüksek takı takanlara çeyiz bohçası hazırlamak zorundadır. Bu bohçaların içerisinde elbiselik kumaş, iç çamaşır, gömlek, mendil, seccade, nevresim veya çarşaf takımları, tülbent, namaz örtüsü vb. hediyeler yer alır. Hazırlanan bohçaların büyüklüğü ve değeri, geline takılan takının büyüklüğüne göre değişir.

2.2.10. Yoklama ve Gözaydını

Düğünden sonra akraba veya komşular gelinin evine kete, börek türünden yoklama gönderirler. Yoklama işi haftalarca devam edebilir. Akrabalar yoklama göndermek için kendilerine çeyiz gönderilmesini beklemezler. Yoklama işi bittikten sonra akraba ve komşular tarafından “göz aydını” ziyaretleri başlar. Kadınlar arasında yapılan bu ziyarette kayınvalideye “gözün aydın” denilirken, yeni evliler için de mutluluk dilenir. Bu ziyaretlerde gelen misafirlere gelinin hizmet etmesi şarttır. Misafirlere çay, kahve, pasta veya yemek ikram edilir. Göz aydınlığı vermeye gelen misafirler arasında yeni gelin bulunuyorsa, kırk basmaması için her iki gelin sırt sırta yaklaştırılarak aralarında iğne değiştirilir.

Ayrıca düğünden sonra erkeğin akrabaları gelini davet eder. Bu davetlere gelin kayınvalidesi ve görümceleri ile katılır. Böylece erkeğin akrabalarının gelini tanınması sağlanır. Bu davetlerden sonra gelin, erkeğin akrabalarıyla gidip gelmeye başlayabilir.

2.2.11. Ayak Dönümü

Düğünden yaklaşık on beş gün veya bir ay sonra gelin anne ve babasını görmek üzere baba evine götürülür. Buna “ayak dönümü” , “ayak dönmesi” veya “el öpme” denir. Yapılan bu ziyarette gelinin ailesine maddi duruma göre hediye götürülmesi âdettendir.

2.2.12. Diğer Evlenme Türleri

Toplumsal yapının değer yargıları, normatif kuralları ve ahlak sistemleri gibi birtakım unsurlar aile kurumunun şekillenmesine sebep olur. Nitekim aileler ülkeden ülkeye hatta aynı ülkenin çeşitli bölgelerinde farklılıklar sergileyen bir kurum olma

özelliğini taşımaktadırlar. Bu durum her toplumsal yapının kendi iç dinamikleri ve sorunlarını çözme bağlamında kendi ne özgü aile yapısı ve evlilik çeşitleri geliştirmesine neden olmaktadır.²⁸⁸

Ülke genelinde ve Erzurum çevresinde gerçekleştirilen evlilik çeşitlerini başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:²⁸⁹

a) Görücü Usulü Evlenme:

Türkiye'de kültürel değişimlerin daha etkin olduğu büyük kentlerde doğrudan tanışıp evlenmeler giderek çoğalsa da geleneksel bölgelerde görülen evlenme şekillerinin başında “görücülük” gelmektedir.²⁹⁰

Görücü usulü ile evlenme konusunda önceki bölümlerde detaylı bilgi verildiği için diğer evlenme türlerini tanıtmak istiyoruz.

b) Kız Kaçırma (Düğünsüz Evlenme):

Türk kültüründe en eski evlenme geleneklerinden biri de kız kaçırma. Altay ve Yakut Türkleri'nde evlenme genelde kız kaçırma yoluyla olmaktadır.²⁹¹

Kız kaçırma olayı ailelerin evliliğe karşı çıkması durumunda ortaya çıkabildiği gibi bazen de kızın istek ve onayı olmadan zorla ya da çeşitli hileler ile kaçırıldığı da görülmektedir.²⁹² Kaçırma yoluyla evlenmelerde kız beraberinde çeyiz götürmez.²⁹³ Evlilik düğünsüz derneksiz olarak oldubittiye getirilir. Bu durumda akraba ve dostlar bir araya gelerek yeni yuvanın kurulması için bir çıkış yolu bulurlar.²⁹⁴

²⁸⁸ Tuğçe Poyraz Tacaoğlu, “Türkiye’de geliştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II(4), Aralık 2011, 115.

²⁸⁹ Sürdürülen bu evlilik türleri belirlenirken Fikriye Güllülü, Ayşe Yalçın, Gönül Yalçın, Muşika Akti, Dilek Bora, Mihriban Nardemir, Selma Çevik, Behadiye Çevik, Nene Kaya, Sevim Akar, Şehriban Dağ isimli kişilerce verilen bilgilerden faydalanılmıştır.

²⁹⁰ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 185-186.

²⁹¹ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, 344.

²⁹² Mahmut Tezcan, “Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneklerinin Antropolojik Çözümlemesi”, *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, II(6), Ekim-Aralık, 2003, 42.

²⁹³ Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, 30.

²⁹⁴ Boratav, 204-206.

Kız kaçırmaya etki eden sebepler; başlık parası, düğün giderleri, aileler arası anlaşmazlıklar, birbirlerine düşman olan ailelerin tutumları, kızın birden fazla isteyen olması vb. durumlar olarak sıralanabilir.

c) Oturakalma:

Erkeğin kızı gönüllü veya kaçırmayı dışında, kızın bohçasını alarak oğlan evine gidip yerleşmesidir.²⁹⁵ Kızın, sevdiği gence verilmemesi veya ailesinin fakir olması bu duruma sebep olabilir.

Oturakalma olaylarında kız, şeref ve haysiyetini bir kenara bırakıp erkeğin evine gidip oturduğu için, erkeğin ailesi çoğu kez bu kızı kabul eder.²⁹⁶ Erkeğin evine gidip oturan kız reddedilmediği takdirde bu olaya erkek, simgesel bir biçimde de olsa kızı kaçırmış gözüyle bakar.²⁹⁷

Erzurum ve çevresinde de bu tür evlenme şekline bazı zamanlarda rastlanmaktadır.

d) Beşik Kertme:

Erzurum’da rastlanan evlenme şekillerinden biri de “beşik kertme”dir. Birbirlerini çok seven akraba veya dostlar, çocukları henüz beşikte iken, beşiklerine birer kertme (işaret) koyarak kız ve oğlanın haberi olmadan nişanı gerçekleştirmiş olurlar.

Beşik kertmesi eski bir Türk âdeti olup, en canlı örneği de Dede Korkut Hikâyelerinde yer almıştır.

“Bay Piçen Big aydur:

Bigler Allah Ta’ala mana bir kız virecek olur ise, siz tanık olun, menüm kızum Pay Büre Big oğluna bişik kertme yavuklu olsun didi”²⁹⁸

Bugün eskisi kadar olmasa da Anadolu’da birçok bölgede beşik kertme âdeti varlığını sürdürmektedir. Evlenme çağına gelen kız ve erkek birbirini istemediklerinde

²⁹⁵ İbrahim Yasa, *Türkiye’de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bunlar İle İlgili İdari Meseleler*, TODAİ Yayınları, Ankara 1962, 3.

²⁹⁶ Tezcan, 43.

²⁹⁷ Yasa, 6.

²⁹⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 117.

ise düşmanlıklara varabilecek birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu uygulama, gençlerin haberi ve rızası olmadan yapıldığı için onların kaderine müdahale olduğu söylenebilir. Nitekim ebeveynler sözlerinde durmanın mutluluğunu sürdürürken evlatlarının duygu ve düşüncelerini göz ardı etmektedirler.²⁹⁹

e) Dezmal Kaçırma:

Kız yerine, ona ait bir eşyanın kaçırılması geleneği, kız kaçırmakla eş tutulur. Yerel adı “dezmal kaçırması” dır.³⁰⁰ Kız çeşmede, yolda ya da evde iken delikanlı, kızın başörtüsünü (dezmalını) zorla çözüp kaçıır. Başörtüsü kaçırılan kız gerçekten kaçırılmış sayılır. Bu durumda erkeğin ailesi kızın ailesi ile anlaşmak zorunda kalır. Bazı durumlarda aileler arasında silahlı çatışmaların olduğu da görülmektedir.

Erzurum'un Hınıs, Tekman, Çat, Karayazı gibi güney ilçelerinde görülmektedir.

f) Taygeldi Evlilik:

Dul bir kadının, eski kocasından olan oğlan çocuklarını da alarak dul bir erkekle, ya da dul bir erkeğin eski karısından olan oğlan çocuklarını alarak dul bir kadınla evlenmesine “Taygeldi” denir. Tay sözünü atın yavrusu olarak düşündüğümüzde, dul kadının beraberinde getirdiği çocuğa dul erkeğin taygeldisi denir.³⁰¹ Başka bir tanımda ise tay sözcüğü denk manasında kullanılmış olup “tay geldi evliliği”, “denk gelen evlilik” olarak tanımlanmıştır.³⁰²

Erzurum ve çevresinde “taygeldi” evlenme şekline dul erkeğin önceki karısından olma çocukları ile birlikte dul kadının evine yerleşmesi iyi karşılanmadığından uygulaması da görülmemektedir. Fakat dul kadının çocukları ile birlikte dul bir erkeğin evine yerleşip evlenmesine rastlanılmaktadır.³⁰³

²⁹⁹ Polat, 130.

³⁰⁰ Örnek, Türk Halk Bilimi, 186.

³⁰¹ Yasa, “Taygeldi Ailesi”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVII(II), Ankara 1963, 305.

³⁰² Ali Rıza Balaman, *Evlilik Akrabalık Türleri*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, 45-46.

³⁰³ Sezen, 97.

g) Kuma Gitme:

Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak anlamına gelen kuma, gelenekler çerçevesinde ortaya çıkan bir olaydır.³⁰⁴ Gökalp, eski Türklerde kumanın bulunduğunu fakat kumaların asıl eşler kadar itibarının olmadığını belirtmektedir.³⁰⁵

Cumhuriyetten önce karısı kısır olma veya erkek çocuk doğuramadığı durumlarda erkekler yeniden evlenebilirlerdi. Cumhuriyetle birlikte büyük kentlerde giderek kaybolan bu durum kırsal kesimlerde hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Bu gibi evlenmelerde ilk kadın, sonradan gelenin yanında ikinci plana düşer. İkinci plana düşmek istemeyen kadın, yörede “kuma” veya “çocuk anası” denilen ikinci kadını bizzat kendisi bulur. Bu şekilde gelen kuma, öncekine “kayınvalide” gözüyle bakar, önceki de kendisini “büyük anne” kabul ederek davranışlarını ona göre düzenler. Böylece aile içindeki yerini sağlamlaştırmış olur.³⁰⁶

Çocuğun olmayışı, kuma olayı türkülerimize yansımış, filmlerimizi konu olmuştur. Taş Bebek (Aktaş) ninnileri “çocuksuzluk” olayından doğmuştur. Çocuksuz geçen süre, özellikleri kadın açısından çare bulma zamanıdır.³⁰⁷ Aktaş diye belediğim türküsünde; Manas Destanı’nda çocuksuz kadın çiçeksiz bir ağaca benzetilir. Anadolu’da kadın, ancak doğurduğunda yerini sağlamlaştırır. Kadın kısır ise kocası üzerine kuma getirerek evlenebilir.³⁰⁸

Aktaş diye belediğim, tülbindime doladığım

Tanrıdan dilek diledim, Mevlam şu taşa bir can ver.

³⁰⁴ Selim Emiroğlu, “Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi”, s.12, Erişim Tarihi: 01.03.2014, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1788156956_Emiro%cc4%9fluSelim_S-1691-1710.pdf

³⁰⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (11. Basım), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011, 77.

³⁰⁶ Acıpayamlı, 74.

³⁰⁷ Abdulkadir Emeksiz- Sezin Oktay, “Taş Bebek(Aktaş) Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, İstanbul 2004, 149.

³⁰⁸ İlknur Tunçdemir, “Günümüzde Türk Medyasında Kadın Sanatçı Kavramı Kadına Karşı Şiddete Son Kampanyası Kapsamında Kadınlarımız ve Türküler Konseri”, *Uluslar Arası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, Ankara 27-28 Nisan 2012, 307.

h) Başlık Parası Karşılığında Evlenme:

Başlık parası, çeşitli toplumlarda evliliklerde erkek tarafının kız tarafına ödemek zorunda olduğu meblağı veya bedeli tanımlamak için kullanılmaktadır.³⁰⁹ Başlık âdeti tarih boyunca başta Babil, Hitit, Çin olmak üzere birçok kültürde var olan güçlü bir gelenektir. Sadece doğu toplumlarında değil Avrupa, Asya, Afrika kıtalarında da az ya da çok uygulanmıştır.³¹⁰ Osmanlı Devleti'nde de yüzyıllar boyunca toplumsal bir gelenek olarak sürdürülen başlık parası günümüz Anadolu'sunda da varlığını devam ettirmektedir.

Araştırma alanımız olan Erzurum'da “ana hakkı”, “süt hakkı” olarak isimlendirilen başlık parası kırsal kesimde sürdürülen bir gelenektir. Başlık parasının miktar ve biçimi üzerinde yapılan pazarlığın sonuçlanmasına “başlık kesme”³¹¹ denir.

Erzurum şehir merkezinde bu âdet varlığını tamamen kaybetmiştir. Erzurum'da alınan başlık, bazı aileler tarafından kızın çeyiz masraflarını karşılamak için kullanılır. Bu durumda alınan başlık ekonomik destek niteliğindedir. Başlık parası, kadını alma anlayışını beraberinde getirdiğinden ilkel bir âdettir. Başlık parası nedeniyle zor durumda kalanların meydana getirdiği kız kaçırma vakaları azımsanmayacak kadar fazladır. Ailelere maddi külfetler yükleyen başlık parası evliliklerin önünde büyük bir engeldir.

i) Levirat Evliliği:

Latince kocanın kardeşi ya da kayınbirader anlamındaki “levir” kökünden gelen levirat kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı yengeyle evlenme veya kayın almadır. Genel olarak erkeğin, ölen erkek kardeşinin dul kalan eşi ile evlenmesi şeklinde gerçekleşir.³¹² Ülkemizde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülen

³⁰⁹ Ahmet Akgündüz, “Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümleri”, *Yeni Ümit Dergisi*, 8(Ocak-Şubat-Mart 1990), 131.

³¹⁰ Uğur Özcan-Murat Gökhan Dolgan, “XIX. Yy Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”, *Milli Folklor*, 2013, Yıl 25, sy.98, 148.

³¹¹ Sezen, 98.

³¹² Musa Şamil Yüksel, “*Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı*”, Erişim Tarihi: 08.03.2014, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/74088443_92y%bekselsel_musa%59famil.pdf

levirat evliliği bazen bir hak, bazen de zorunlu bir görev sayılmakla³¹³ birlikte dul kalan kadının rızası da gözetilmektedir.³¹⁴

Levirat evlilik türünde gaye; dul kalan kadınları himaye, onların hayatını garanti altına alma ve aile mülkünün parçalanmasını önlemektir.³¹⁵ Ölen kardeşin eşi ve çocuklarının sahipsiz kalarak yoksulluk içinde yaşamalarına, başlarını alıp gitmelerine töre gereğince izin verilmeyeceğinden levirat evlenme sekline “ailenin bölünmezliği” anlayışının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.³¹⁶ Ancak aralarında aşırı yaş farkı olması, çözümü zor sosyal ve ailevi problemlere sebep olmakta, mutsuz ve geçimsiz ailelerin kurulması sonucunu doğurmakta ve intihar vakıalarına yol açmaktadır.

Araştırma alanımız olan Erzurum ve çevresinde güney ilçelerde levirat evlilik türüne rastlanmaktadır.

2.2.13. Gelin Kaynana İlişkileri

Geleneksel Türk aile yapısında bir genç kız evlendiğinde, gelin geldiği ailenin yeni üyesidir. Bu bakımdan kocası dışındaki aile bireyleri ile sınırlı bir iletişime sahiptir. Evdeki koca, kaynana ve kaynata tarafından kurulan otoriteye uymakla yükümlüdür.³¹⁷ Eskiden Erzurum’da gelinlerin gelin geldiği aile ile iletişim kurmaları oldukça güçtü. Çünkü Erzurum’da gelin, kaynana ve kaynatasının yanında konuşmaz, yemeğini onlar yedikten sonra yedi. Şimdilerde bu durum etkisini kaybetmekle birlikte bazı kesimlerde devam etmektedir.

Gelin ve kayınvalidenin aynı evi paylaştığı dönemlerde kaynana her konuda söz hakkına sahiptir. Gelin yapmak istediği bir işte, önce kaynanasından izin alır. Anne-babasını veya akrabalarını ziyaret etmek isteyen gelin kaynanasının gönlünü yapmadan bir yere gidemez. Eskiden yaygın olan hamam geleneğinde gelin-kaynana hamama birlikte gider. Gelin, ilk önce kaynanasını, ardından varsa görümce ve kendinden önceki

³¹³ Feridun Merter, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler*, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi 2, Ankara 1990, 18.

³¹⁴ Ögel, s. 257.

³¹⁵ Abdulkadir Donuk, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Aile*, “Çeşitli Topluluklarda Aile”, Aile Yazıları, Ankara 1991, 297-298.

³¹⁶ Ögel, 244.

³¹⁷ Nilgün Cıblak Coşkun, *Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım*, s.508, Erişim Tarihi:08/03/2014, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1579919198_28%cc387%cc4%b1blokCo%cc5%9kunNilg%cc3ben-edb-499-513.pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1579919198_28%c387%cc4%b1blokCo%cc5%9kunNilg%cc3ben-edb-499-513.pdf)

eltilerini yıkar, en son kendi yıkanmış. Önceleri kadın, alışveriş için dışarı da çıkmazmış. Eşi ya kendi alır, ya da birkaç çeşit gönderir içlerinden birini seçtirmiş.

Gelin olarak erkeğin evine gelen kadın çocuk doğuruncaya kadar “yabancı, elkızı ya da öteki” olarak algılanır. Bu süreçte aile içinde kendisine yer edinmeye çalışır. Özellikle erkek çocuk doğurarak soyun devamlılığını sağlamak, aile içi düzeni korumak ve evdeki mevcut otoriteye uyum göstermek gibi geleneksel toplum yapısının belirlediği kurallara uymak zorundadır.³¹⁸

Erkek evlat doğuran kadının yalnız kocasının değil, kaynana ve kaynatasının üzerindeki nüfusu da artar. Erkek çocuk sahibi olan kadınlara “paşa” denir. Erkek çocuk doğuramayan gelinlerin ise akıbeti bellidir. Eve yeni bir hanım gelir. Gelen ortağa karşı zaman geçtikçe kayınvalide gibi davranılmaya başlanılır.

Türk kültürünün önemli bir unsuru olan atasözleri ve deyimler de gelin-kaynana ilişkisinin ayrı bir yeri vardır. Bir anne olarak fedakârlık sembolü olan kadın, kayınvalide olunca fedakâr anne bu defa kaynanalık etmeye başlar. Atasözleri ve deyimlerde gelin kaynana arasında bir anlaşmazlık, çekememezlik ve rekabet vardır. Ayrıca bu çatışmanın dört bin yıl öncesine dayanan bir sorun olduğu bir kadının kocasına gönderdiği çivi yazılı bir mektuptan anlaşılmaktadır. Nitekim mektupta “Annenden çekiniyorum, bir an önce dön ve beni bu kadından kurtar” diye yazmaktadır.³¹⁹

Gelin-kaynana arasındaki olumsuz duygular ninnilerde de kendini göstermektedir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:³²⁰

Bulaşık bulaşık amcalar
Telli pullu yengeler
Düşük donlu büyük analar
Yarın pabuçlu halalar
“Kaynanayı ne yapmalı
Kaynar kazana atmalı
Yandım gelin deyince

³¹⁸ Nilgün Cıblak Coşkun, 508.

³¹⁹ Serhan Alkan İspirli, “Atasözlerimiz, Deyimlerimiz ve Manilerimizde Gelin Kaynana İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi(ESOSDER)*, c.III, Temmuz 2004, 19.

³²⁰ Ignac Kunos, *Türkçe Ninniler*, (Yayına Hazırlayan Nilgün Cıblak Coşkun), Otorite Yayınları, Ankara 2013, 74.

Altına odun atmalı” sözleriyle kaynana-gelin ilişkileri Erzurum türkülerinde de yer almıştır. Günümüzde gelin-kaynana sürtüşmeleri devam etmekle birlikte aynı evi paylaşmamanın dolayısıyla birbirlerini daha seyrek gördüklerinden saygı ve hoşgörüyü dayalı, seviyeli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.³²¹

2.3. ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Ölümle ilgili hususlar ve inanışlar, hem Türkiye genelinde hem de Erzurum’da kadın ve erkeğe göre değişmediği için konunun bütünlüğü açısından burada ölümle ilgili inanış ve pratiklere yer vereceğiz. Ölüm, somut olarak, insan yaşamının sona ermesidir ama insan topluluklarının inanış ve törelerinde bu olay, doğum ve evlenme gibi “geçiş” aşaması değerini taşır. Ölümden sonra da ölünen yaşayanlar ile ilişkilerini devam ettiğini inanılır.³²²

Muhakkak her insanın başına gelecek olan ölüm, insana acı ve keder veren bir bitiş olmaktan çok, insanı korkutan, çaresiz kılan bir olaydır. Zaman zaman bu korkunun baskısı altında tedirgin olan halk, çok eski çevresinde olup biten olayları, eşyanın şu ya da bu şekilde duruşunu, gördüğü bir rüyayı ölüm için birer ön belirti saymıştır.³²³

Erzurum’da, damadı, gelini ve torunları arasında huzur içinde hayatını sonlandıranlar için “ne mutlu, böyle ölüm dostlar başına” denilerek iyi niyet belirtilir. Ölüm döşeğinde yalnız kalanlar içinse “Allah acıdı da çok çektirmedir” denir. Kötü işlere bulaşmış kişiler öldüğünde “yaptıkları ayaklarına dolaştı”, “ ayıbını toprak örttü” gibi ifadeler kullanılır. Çok küçük çocukların ölümünde ise; “ömrünü ana-babasına verdi” denilerek teselli edilmeye çalışılır.³²⁴

Bu bölümdeki uygulama ve inanışlar³²⁵

³²¹ Erzurum’da sürdürülen gelin- kaynana ilişkisini belirlenirken Hediye Güney, Mevlüde Güney, Dilek Bora, Nurten Küçük, Sevim Akar, Fikriye Güllülü isimli kaynak kişilerin verdiği bilgilerden faydalanılmaya çalışılmıştır.

³²² Boratav, 237.

³²³ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 90.

³²⁴ Sezen, 104.

³²⁵ Elfizar Atalay, Elif Polat, Güldane Efe, Pınar Efe, Sevil Dinler, Rabia Özdemir, İpek Güney, Neslihan Kaya isimli kaynak kişilerin verdiği bilgilerden derlenmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Belirtileri

İnsanlar yerini ve zamanını tespit edemedikleri ölüm vaktini, geleceği bilmek arzusu ve ölüm korkusu ile bilmek istemiştir. Yüzyıllar içerisinde yaşananların verdiği tecrübe ile alışılmış olan davranışların dışında birtakım davranışları, hayvanların hareket ve seslerini, rüyada gördükleri bazı durumları ölüm belirtisi olduğuna inanmışlardır.

Erzurum halkı arasında da alışlagelmiş dışındaki bazı davranışlar ölümün habercisi olarak kabul edilir. Hayvanlarla ilgili olarak köpek ve baykuşa ilgili inanışlar yörede oldukça yaygındır. Köpek ulumasıyla ve uluduğu yerle bir ölümü haber verir. Uluyan köpek, kovalanır, taşlanır, önüne ekmek konularak “Başını ye” denir. Böylece ölümün uzaklaştırılacağına inanılır. Baykuşun, yıkıntılarda yuva yapması, bir “ölüm kuşu” olarak nitelendirilmesine sebep olur. Baykuşun evin etrafında, özellikle bacasında ötmesi bu evden ölü çıkacağına işaretidir. Herhangi bir ayakkabı ters çevrilirse bu durum önlemiş olur. Burada bacanın dolayısıyla aile ocağının kutsal sayılması inancının devam ettiği görülmektedir.³²⁶

Ev, ev eşyası, yiyecekler etrafında oluşan bir takım inanışlar da vardır: Kapı, dolabın kendiliğinden gıcırdaması, tavanın kırılması, evin orta direğinin çatlaması hayra yorulmaz, ölüm habercisi sayılır. Hiçbir etki olmadan aynanın yere düşüp kırılması ölüm belirtisi kabul edilir. Makasın ağzının açık unutulması ve makasın boş yere açılıp kapatılması ölüm belirtisidir. Geceleyin beklenmedik bir şekilde çalan kapı ve telefon zili hayra yorulmaz. Beşik boşken sallanmaz. Mezar kazanlar, kazma küreği elden ele vermezler; önce yere bırakılır ve yerden alınır. Bu araçların doğrudan doğruya elden ele verilmesi sürekli mezar kazılacağını art arda ölüm olacağını haber verir.³²⁷ Mezar için kullanılan kazma ve kürek üst üste gelecek şekilde mezar üzerine bırakılmaz. Tabutun taşınırken sallanıp gıcırdaması da yörede ölüm belirtisi olarak bilinir.

Erzurum halkı arasında ölüme işaret sayılan belirtiler arasında mevta ve hasta ile ilgili olanları da vardır. Hastanın iştahının açılması ve iyileşme belirtisi göstermesi, hastanın sevdiği birini görmek istemesi, hastanın bazı yabancı kişileri gördüğünü söylemesi ölüm habercisi olarak nitelendirilir. Ayrıca mevtanın evde uzun süre

³²⁶ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ank. Üni. DTCTF Yayınları, Ankara 1971, 16-20.

³²⁷ Boratav, 238.

bekletilmesi, yıkanan ölünün bedeninin yumuşak olması ölünün ardından bir ölümün olacağına inanılmasına sebep olur.

İnsanlar, gökyüzündeki değişiklikleri izleyerek ölümle ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır. Yörede her insanın gökyüzünde bir yıldızı olduğu, kayan her yıldızın dünyada ölen birini haber verdiği inancı vardır. Ayrıca ay ve güneş tutulması, şimşek çakması, gök gürlemesi gibi olaylar da ölümün ön belirtisi olarak kabul edilir. Berat Kandili gecesi ayın ışığı altında kendi gölgesini göremeyen kişinin de o sene içerisinde öleceğine inanılır.

Görülen rüyaların yaşanacak şeylere işaret sayılması pek çok toplumda görülür. Erzurum halkı arasında da görülen bazı rüyalar ölümün habercisi olarak yorumlanmaktadır. Rüyada diş çektirme, dişin kırılması ya da sökülmesi ölüme işaret sayılır. Rüyasında ölmüş birinin elinden tutup yanına çağırdığını gören kişinin öleceğine inanılır. Rüyada insanları toplu halde görmek, düğün alayı görmek ise iyi sayılmaz. Rüyada yılan sokması, köpek ısırması hayra yorulmaz. Rüyada bulanık ve çamurlu su görmek, sele kapılmak, boğulmak, ayakkabıları suya kaptırmak ölüm habercisi olarak yorumlanır. Yörede görülen bu tür rüyaların şerrinden korunmak için rüyanın hayra yorulması ve suya anlatılmasının gerektiğine inanılır. Yaşamın ve sağlığın sembolü olarak suya kötü rüyanın anlatılmasıyla kötülüklerin suya geçip suyla gideceğine inanılır.³²⁸ Bazen çeşme musluğu açılıp akan suya kötü rüyaların anlatıldığı da gözlenmektedir.

Ölüm belirtileri kadın açısından incelendiğinde genel olarak kadın ile ilgili bir farklılık yoktur.

2.3.2. Kaçınmalar

Kaçınmalar yerine getirilmediği ya da yapıldığı zaman ölümle sonuçlanacağını inanılan işlemler ve davranışlardır.³²⁹ Yöre halkının inancına göre ölümü uzaklaştırmak, ölümden kurtulmak için bazı kaçınmalara başvurmak gerekir. Ölü evinde su dolu kaplar boşaltılır. Bunun sebebi Azrail'in birinin canını aldıktan sonra kılıcını sulara çalkaladığı inanışıdır. Ölüm saçan kılıcın değdiği suyun, o suyu içine ve

³²⁸ Erol Albayrak, *Erciş'te Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 73.

³²⁹ Boratav, 238.

kullanana ölüm bulaştıracağı inanışı ile ölü evindeki sular boşaltılır.³³⁰ Cenaze yıkanırken veya kapı önünden geçerken uyuyanlar uyandırılır. Aksi durumda uyandırılmayacaklarından korkulur. Mezar kazılırken kazma kürek elden ele verilmez, yere konur ve oradan alınır. Makasın ağzı açıksa kapatılır. Ayakkabılar ters dönmüşse düzeltilir. Ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazan ters çevrilir. Mezarlık dönüşü, ölünün yakınları arkalarına bakmazlar. Birisi uzanmışken üzerinden atlanmaz, üzerinden atanan kişi büyükse ölür. Elleri koyna koyma iyi değildir, ölüm ya da ayrılığa sebep olur, kederin habercisidir. Merdiven altından geçilmez çünkü uğursuzluk sayılır. İkinci ile akşam ezanı arasında özellikle dar vakitte (kerahet) uyunmaz, uyuyan varsa uyandırılır. Aksi takdirde ömrünün kılalacağına inanılır. Ayrıca uyuyan kişinin üzerine de örtü olarak seccade örtülmez.

2.3.3. Ölüm Esnası

Bir insanın ölüm anının yaklaştığı anlaşıncı sağ tarafına çevrilir. Ağzına sık sık pamukla su verilir. Bu, genellikle zemm suyudur. Başucunda Yasin okunur. Hastanın can vermesinin uzaması sevdiklerinden birini beklediğine yorulur. Ona ait bir eşya yatağına konur. Hastaya tövbe ettirilmeye çalışılır ve Kelime-i Tevhit telkin edilir.

Ölüm gerçekleşikten sonra yapılan bir takım uygulamalar vardır. Ölünün “Dünyada gözü kalmasın”, “Ardından birini götürmesin” diye gözleri açıksa kapatılır, çenesi bağlanır. Yüzü kıbleye gelecek şekilde odanın ortasına yatırılır. Kolları ve bacakları uzatılır, ayakları yan yana getirilerek başparmakları birbirine bağlanır. Ayrıca karnının üstüne bıçak, makas, demir gibi şeyler konur. Bundan maksat mevtanın şişmesine engel olmak olduğu söylene de kullanılan bu malzemenin demir olmasının sebebi eski Türk inanışlarındaki demir kültürüdür. Demirde var olduğuna inanılan koruyuculuk özelliğidir.³³¹ Cesedin bulunduğu odanın pencereleri açılır. Böylece “Ruhun serbestçe çıkmasına”, meleklerin de içeriye girip ölünün ruhunu cennete götördüklerine inanılır. Ölen kişinin evinde kırk gece ışık yakılması iyi sayılır. Erzurum’da cenaze yalnız bırakılmaz ve yanına kedi, köpek girmemesine dikkat edilir.

³³⁰ Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 91.

³³¹ Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 46-47.

Kedinin ölüyü yiyeceğinden korkulur. Kedi, şeytanın gelmesine yardımcı olur inancı da vardır.

Erzurum'da ölen kişi erkek ise kadınlar, kadın ise erkekler cenazenin bulunduğu odaya girmezler. Gebe olanlara ölen kadın bile olsa cenazenin yanına girmelerine izin verilmez. Çocuklar da cenazenin yanına alınmazlar.

Ölümle ilgili uygulamalarda yıkama ve kefenleme esnasında dikkat edilen hususlar vardır. Erzurum'da sabahleyin ölenlerin cenazesi öğle ve ikindi vakti kaldırılır, akşamüstü ve gece ölenlerin cenazesi ise ertesi güne bırakılır. Yörede evinde ölen kişi kadınsa suyu içeride, erkekse dışarıda ısıtılır. Ölünün suyu, temiz olmak şartıyla her yerden alınabilir. Ölü için hazırlanan suya el batırılmaz, artan su kullanılmaz. Yıkama işi bittikten sonra ölü kefenlenir. Ölüye giydirilen gömleğe Erzurum'da kıyamet gömleği denir. Kadınların gömleği, erkeklerinkinden daha uzundur. Kadınlara giydirilen gömlek topuklara kadar uzatılır. Erzurum'da kefenlemede kullanılan beze dikiş vurulmaz. Kefenden yırtılan bez parçası ile ölünün başı, beli ve ayakları kefenin üstünden bağlanır.³³² Yıkama ve kefenleme işleminden sonra cenaze namazı kılma ve defin işlemleri gelir. Kefenlendikten sonra tabuta konan cenaze, namazın kılınacağı yere götürülerek musalla taşına konur. Cenaze namazı kılınır mezarlığa götürülerek defnedilir.

Erzurum'da ölen kişi kadın ise ellerine kına sürülür. Genç kızların tabutlarının üzerine özellikle al renkli bir yazma, yeni gelinlerin tabutlarının üzerine beyaz duvak örtülür. Yörede kadınlar kefenlenirken saçları göğsünün üzerine uzatılarak kefene sarılır.

Yörede cenaze uzun süre bekletilmez. Ölü geç defnedilirse hortlayacağına, şeytanın zihnine girip imanını alacağını inanılır. Ölünün mezarında üç gece ışık yakılır. Ölü çıkan evi kötü ruhlardan korumak için ardıc ağacı yakılıp tütsü yapılır. Ölünün ruhu evde kalanlar özler, ilk kırk gün içinde ziyarete gelir. Ölüye şeytanın yaklaşmaması için bulunduğu odada buhur (ödağacı tütsüsü) yakılır. Mezarlık dönüşü cemaat evin önünde toplanır. Yapılan duadan sonra yaş ve yakınlık durumuna göre sıraya dizilen cenaze sahiplerine taziyeler iletilir.

³³² Sezen, 109.

2.3.4. Ölüm Sonrası

Defin işlemi bittikten sonra taziye ziyaretleri başlar ve üç gün devam eder. Kadınlar arasında bu ziyaretler aylarca devam edebilir. Taziye boyunca ölü evinde yemek pişmez. Yemekler yakın akrabalar ve komşular tarafından gönderilir. Erzurum'da ölü evine yemek göndermek isteyen komşu önce oğlunu veya kızını gönderir. Genç kız, kadınları, oğlan ise erkekleri karşılar. Böylece bu evden taziye evine yemek gönderileceği belirtilmiş olur. Eskiden önce kahve gönderilmek suretiyle taziye evine yemek götüreceği haber verilirmiş. Üç günlük taziye süresinin ardından ölünün kıyafetleri yıkanır ve fakirlere dağıtılır. Ölünün saat, yüzük, tesbih, çakı gibi eşyaları hatıra olarak saklanabilir. Ayrıca ölen kişinin şapkası da evde saklanır.

Yas tutmanın yedinci gününden sonra köylerde ölü evinin erkekleri, yakınları tarafından götürülerek tıraş ettirilir, ardından yemek edilerek yastan çıkartılır. Kadınlar ise komşu evlerinde banyo yaptırılır, yemek yedirilir ve beyaz bir tülbent örttürülerek yastan çıkartılır. Şehirlerde ise; ölü sahipleri bir hamam kiralar ve kendilerine yemek gönderen aileleri davet ederler. Yıkanmış işleminden sonra yastan çıkılmış olur.

Ölünce bedeni terk eden ruh, kırk gün boyunca ev halkının özler ve ziyarete gelirmiş. Ölü için hatim okutulmuşsa kırkinci günü duası yaptırılır. Ayrıca mevlit okutulup yemek verilir. Üçüncü gününde üç mevlidi okutulur ve gelen yemeklerden misafirlere ikram edilir. Elli ikinci gününde ise, ölünün etinin ve kemiklerinin birbirinden ayrıldığına inanılır. Bu esnada ıstırabının azalması için Kur'an ve mevlit okutulur. Yemek verilir, helva dağıtılır. Yapılacak helvanın malzemesi dışarıdan alınır. Cenaze evinde bulunan malzemeden ölü helvası yapılmaz. Ölünün ardından ağıt yakmak, yas tutmak gibi âdetler geçmişten günümüze Türk topluluklarında görülen bir âdettir. Ölen kişinin yakınları belli bir süre yas tutar. Yas süresi bazı durum ve bölgelere göre değişiklik gösterebilir.³³³

Erzurum'da ölenin ardından yas tutma süresi üç günden başlayıp birkaç yıl devam edebilir. En yaygın olanı kırk günlük süredir. Bu sürenin uzaması, ölenin yakınlığına, genç ve yaşlı oluşuna, erkek ve kadın oluşuna, sevilip sayılmasına, kişiliğine, ölüm şekline vb. bağlıdır. Erzurum'da genel olarak kadınlar erkeklere göre daha fazla yas

³³³ Mehmet Alptekin, *Silifke'de Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans) Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,s. 97.

tutarlar. Bu durum, kadının duygusallığı, eve bağlılığı, ekonomik olarak güçsüz düşmesi gibi sebeplere bağlanabilir.

Yas süresince, aile fertlerinin, yakın akraba ve komşuların dikkat ettikleri birtakım uygulamalar vardır. Aile fertleri, eğlenmeye, gezmeye gitmezler, süslenmezler, erkekler tıraş olmazlar. Yas evinde, komşu evlerde televizyon açılmaz, müzik dinlenmez. Nişan, düğün gibi törenler ya ertelenir ya da sessizce yapılır. Yörede kocası ölen kadınlar elli ikinci güne kadar yeni elbise giymez ve kesinlikle süslenmezler.

Erzurum’da ölüm olayından sonraki ilk bayrama “kara bayram” denir. Bu bayram diğer bayramlara göre oldukça sönük hatta matem içinde geçer. Bu bayramda büyük küçük farkı aranmadan taziye ziyaretleri tekrarlanır. Bu ziyaretlerden maksat yakını vefat eden ailenin acısını gidermeye çalışmaktır. Fakat bunun yanında ailenin küllenen acısı da yenilenmektedir. Benzer uygulamayı Kırgız Türklerinde de görmek mümkündür. Kırgızlarda Ramazan Bayramı, yakını vefat eden insanlara yeniden taziye verme ve acılarını paylaşmak gibi bir fonksiyonu da üstlenmiştir.³³⁴

³³⁴ Polat, “Kırgızistan’da Dini Günler ve Bayramlar”, *Dini Araştırmalar*, 5(14), Eylül-Aralık 2002, 178.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALK HEKİMLİĞİ BAĞLAMINDA KADINLA İLGİLİ DİĞER İNANIŞ VE UYGULAMALAR

3.1. HALK HEKİMLİĞİ

Günümüzde halk hekimliği olarak bilinen kavram Divânü Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de; “em”, “emhane”, “emci” gibi çeşitli kavramlar içinde yer almaktadır.³³⁵ Geçmişten günümüze kadar bütün insan toplulukları kuşaklar boyunca birçok değişik hastalıkla karşılaşmış ve deneme-yanılma yoluyla bu sorunlara çözümler aramışlardır. Bu süreçte hatalı tedaviler, yanlış tutumlar olsa da bu uygulamalar elenerek yerlerini daha sağlıklı tepkilere bırakmıştır.³³⁶

İlk devirlerde tedaviler de ilkel olmuş, insanlar birçok bitkiden faydalanmayı denemiş, kısmen muvaffak olduğu sahalar da görülmüştür. 2000’li yıllarda “koca karı ilacı” olarak adlandırılan bu ilaçlar modern tıbbın ulaşamadığı yerlerde bazı insanlar arasında rağbet görmeye devam etmektedir. Günümüzde halkın her kesiminden insanın iyileşmek veya sağlıklı bir hayat sürdürmek için “şifalı bitkiler” denilen bitkisel ürünleri alıp kullanmaya devam ettiği görülmektedir.³³⁷

İçgüdü tababeti halinde başlayan halk hekimliği bir taraftan animist, totemist, natürist yollardan geçerek ve maddi yönleriyle kurallaşmak ve kuşaktan kuşağa geçmek suretiyle zamanımıza kadar gelirken, diğer taraftan ilmi tabipliğe de bol bol malzeme vermiştir.³³⁸ Nitekim Ali Haydar Bayat bu durumu “Tıp tarihi araştırmaları tarih öncesine doğru uzandıkça halk hekimliği ile birleşir. Bu bakımdan, tıp tarihinin ilgi alanlarından biri de halk tıbbıdır. Halk arasında uygulanan ilkel tedavi yolları ve batıl inanışlar mesleğimizin folklorunu teşkil eder.”³³⁹ şeklinde ifade etmiştir.

³³⁵ Ali Berat Alptekin, “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”, *Milli Folklor Dergisi*, 2010, y.22, sy.36, 5.

³³⁶ Cengiz Güleç, “Anadolu Kültüründe Hastalık Sağlık Kavramlarına Transkültürel Bakış”, *Klinik Psikiyatri*, 2000, 24.

³³⁷ Bülent Çevik, *Konya’da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1.

³³⁸ Başar, *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, 1.

³³⁹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, İzmir, 2003, 13.

Halk hekimliğinin tanımı Boratav tarafından şu şekilde yapılmıştır: “Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği denir.”³⁴⁰ Bu tanıma ek olarak bazı insanların imkânları olduğu halde halk hekimliğini seçtikleri söylenebilir. Eski dönemlerde tedavilerin güçlüğü insanı ya kendi çabalarıyla ya da başkalarının yardımıyla çare aradıkları görülmektedir. Sevgi Şar, tıbbın gelişmediği dönemlerde insanların, hayvanların içgüdüleriyle yaptıklarını gözlemleyip, bunları kendilerine uygulayarak kendi kendilerinin hem doktoru hem de eczacısı olduklarını belirtmektedir. Ayrıca hastalıkların nedenlerinde ve tedavisinde yetersiz kalan insanoğlunun, hastalıkların ay ve güneş tutulmaları, yıldızlar, fırtınalar ve şimşek çakması gibi tabiat olaylarına bağladığını; bu nedenle insanların hastalıkları tedavi etmek için büyüden yararlandığını ileri sürmüştür.³⁴¹

Kişinin sağlık durumundaki hastalıklar halk hekimliğinin sınırlarını belirlemez. Halk hekimliği kırkıktan tutunda nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve tabiat dışı varlıkların (cinler-periler vb.) sebep olabilecekleri sakatlıklara kadar geniş bir alanı kapsar.³⁴² Yani insan hayatının her evresinde hastalık ve sağlıklı ilgili halk arasındaki inanış ve uygulamalarda halk hekimliği devreye girmektedir.

Toplumların mitolojilerinde şifa tanrılarına ya da tanrıçalarına sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin Yunanlarda Asklepios ölüleri diriltme yoluna bile gider ve insanları güneş, su, müzik ve basit ilaçlardan yararlanmanın yanı sıra, rüyada kendi telkinleri vasıtasıyla da tedavi eder.³⁴³

Mezopotamya’da her Tanrı yarattığı kişinin ömür boyunca koruyucusu olur. Tanrı’nın himayesi kalktığında ise kişinin başına türlü türlü felaketler gelir, bunlardan biri de hastalıktır. Babiller’in tıp tanrısı sihir bakımından ön plana çıkan Marduk’tur.

³⁴⁰ Boratav, s. 149.

³⁴¹ Sevgi Şar, *Halk Hekimliğinin Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, 222.

³⁴² Sevgi Şar, “İç Anadolu Bölgesinde Kullanılan Halk İlaçları”, *II. Milletler Arası, Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, c. IV, Ankara 1987, 371-380.

³⁴³ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul Remzi Kitapevi Yayınları, 1972, 77-78; Ali Haydar Bayat, “Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalarının Tedavi Yolları ve Kaynakları”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu*, 23-25 Kasım 1988

Eski Mısırda ise hem şifa dağıttığına hem de veba salgını yolladığına inanılan Sekhmet adında bir tanrıça vardır.³⁴⁴

İnsanlar hastalıklarını dini inançlarına bağlamanın yanında zamanla mabetlerden de şifa aramaya başlamışlardır. “İlk insanlar arasında hastalıklarına çare bulamayanlar, hastalarını meydana ya da mabetlerinin önlerine koyarak gelip geçen halktan buna benzer bir derde uğrayıp iyileşenlerin tecrübe ve fikirlerinden faydalanmak isterlerdi.”³⁴⁵

Halk hekimliği hem modern toplumlarda hem de yaşayan ilkel kabilelerde varlığını sürdürmektedir. Örneğin Amerika’da yaşayan Apache kabilesinden bir yerli hasta olduğu zaman, hasta yatırılır ve halk ilaçları verilir. Düzelmeye olmadığında, hastalığa bir hayvan ruhu, hayalet veya büyü gibi tabiatüstü bir etkenin neden olduğu düşünülür. Bunun neticesinde tedavi için büyücü bir halk hekimi çağrılır. Halk hekimi, hastanın ailesi ve yakınları hastanın etrafında toplanarak dört gün dört gece süren bir merasim düzenlerler. Bu merasimde dualar okunur, davullar çalınır. Polen, tüy ve firuze taşı gibi kutsal saydıkları şeylerle hastaya dokunulur. Bu arada büyücü hastaya geçmişini hatırlatarak bir özgeçmiş elde etmeye çalışır. Ardından kabileye karşı yapılan bazı günahları itiraf ettirilir. Daha sonra hekim hastalığın nedenlerini ve tedavisini söyler. Tedavi yöntemleri ise hastadan hastalık yapan okları emerek çıkarmak, doğal ilaçlar ve sihirli muskalar vermektir.³⁴⁶

Benzer tedavi yöntemlerine geçmişte ve bugün Asya ve Sibirya Türklerinin tedavi amaçlı yaptıkları kam törenlerinde de rastlanmaktadır.³⁴⁷

İlkel kabilelerde ve günümüz modern toplumlarında insanlar hastalıklarının nedenlerini biyolojik sebepler dışında olağanüstü hallere, dini sebeplere (sihir, büyü, tanrının cezalandırması, cin çarpması) de bağlamaktadırlar. Günümüz insanı her ne kadar bilim çağını yaşıyor olsa da çoğu dünya insanı geçmişten getirdikleri inançları kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Boş, batıl inanç veya halk inancı olarak adlandırılan uygulamalar halk hayatında varlığını korumaktadır. Örneğin aynanın kırılması, kara

³⁴⁴ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara TTK yayınları, 1982, 137, 144.

³⁴⁵ Sevgi Şar, 222.

³⁴⁶ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güneş ve Nobel Yayınları, Bursa, 1996, 156.

³⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 128.

kedi görülmesi hemen her toplumda uğursuzluktur. İnsanlar hastalıklarının sebeplerini bu inanışlara bağladıkları gibi tedavi yöntemlerini de aynı kaynaklarda aramışlardır.

Günlük hayatımızın vazgeçilmezleri arasında yer alan halk hekimliği, Türk kültüründe de eski çağlardan beri etkili olmuş ve Türk folkloru içinde yerini almıştır. Türklerde halk hekimliğini açıklamak için eski Türk topluluklarında rastlanan Şamanizm’e eğilmek gerekir. Nitekim Türklerde Halk hekimlerinin şamanlar olduğu bilinmektedir. Şaman kelimesi Tunguzca “saman” kelimesinden gelmektedir. Tunguzlarda şaman veya saman bir nevi “rahip” veya “sihirbaz” anlamında kullanılmaktadır.³⁴⁸

Türk halkları şamanlara genellikle “kam” (ham, gam) derler.³⁴⁹ Kam genellikle “kâhin, büyücü” anlamındadır. Şaman kelimesinin bir diğer anlamı ise “uzman hekim, bilim adamı” dır.

Şamanizm’de şamanlar tanrı ile halk arasında bir aracıdır. Bu sebeple şamanlar toplumda belli görevler üstlenmişlerdir. Gök tanrı ve ruhlardan toplum için refah ve sağlık istenmesini, insanların ve hayvanların üremesini sağlaması, felaket ve kazalarda ruhları yardıma çağırması, hastalıkların sebebini bulmak ve hastalıkları tedavi etmek şamanların görevleri arasındadır.³⁵⁰ Şamanların tedavi şekli ise tören niteliğindedir. Önce çeşitli hayvan sesleri çıkararak hastaya moral verir (Psikolojik telkin) ve hastalığın tarihçesini oluşturmaya başlar. Hastalığın sebebini bulmak için ise dünyanın her yerine yardımcı ruhlar gönderir. Törenin sonuna doğru hastalığın en kötü sonuçlarını anlatır. Bu arada giden ruhlar döner ve kam’a hastalığının çözümünü söylerler. Kam ruhlardan aldığı bilgileri müzik, taklit, hokkabazlık gibi yöntemlerle anlatır. Sonunda da ruhların yardımıyla hastanın düşmanlarını nasıl yendiğini (olumlu telkin), bunun ne kadar zor ve yorucu bir iş olduğunu anlatarak töreni bitirir.³⁵¹

Göktürkler zamanında sulama amacıyla açılan Tötö kanalı temizlik ve sağlık açısından önemlidir. Bu dönemde Türklerin hayvansal drogları ilaç olarak kullandıkları

³⁴⁸ Mircae Eliade, *Şamanizm İlk Esrime Teknikleri*, (Çev.: İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 2006, 22.

³⁴⁹ Züleyha Ülger, *Aydın ve Çevresinde Halk Hekimliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 20.

³⁵⁰ Ahmet Pirverdioğlu, *Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları(3013), 2004, 145.

³⁵¹ Pirverdioğlu, 146.

belirtilmektedir.³⁵² Uygurlar döneminde pozitif tıp anlayışının yanı sıra gelişmiş bir halk tıbbı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Uygurlar ilaç hazırlama ve kullanmada ileriydiler. Safra, idrar, kuş eti, yılan derisi gibi hayvansal; soğan, sarımsak, turp, çeşitli otlar gibi bitkisel ve çeşitli madensel drogları hasta tedavisinde kullanırlardı. İlaçları balla karıştıran Uygurlar, yaralara nişadır ve küflü peynir sürerlerdi.³⁵³ Karahanlılar döneminde halk sağlığına verilen önem o dönemde Yusuf Has Hacıp tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig’den anlaşılmaktadır. Kitapta bu kısımlar şöyle ifade edilmiştir:

4356- Olarda birisi otacı turur

Kamug ig togaka bu emci erür.³⁵⁴

Bunlardan biri tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.³⁵⁵

4361- Bularda basa keldi efsuncılar

Bu yıl yeklik igke bu ol emciler³⁵⁶

Bunlardan sonra efsuncular gelir; cin, periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.³⁵⁷

4365- Ol aymış otug yise igke yarar

Bu aymış bitig tutsa yekler yırar³⁵⁸

Birinin sözüne göre, ilaç alınırsa hastalığa iyi gelir; diğerinin sözüne göre, muska taşırsan cinler senden uzaklaşır.³⁵⁹

Örnek verdiğimiz beyitler tabipler, efsuncular ile ilgili bilgi veren beyitlerdir. Tarihimizin en eski sözlüğü olan Divânü Lügâti’t-Türk’te de halk hekimliğine dair kelimeler vardır. Sözlükte ilaç yerine “em”, eczacı yerine “emçi” kelimeleri kullanılmıştır. Sözü geçen kelimelere eserde şu şekilde yer verilmiştir:

“Emçi ağnar ot atadı: Hekim ona ilaç yaptı.”³⁶⁰

³⁵² Erdemir, 269.

³⁵³ Erdemir, 271.

³⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1999, 438.

³⁵⁵ Arat, *Kutadgu Bilig Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 315.

³⁵⁶ Arat, 1999, 438.

³⁵⁷ Arat, 1998, 315.

³⁵⁸ Arat, 1999, 439.

³⁵⁹ Arat, 1998, 315.

³⁶⁰ Besim Atalay, *DLT Tercümesi III*, (3.Baskı), TTK Basımevi, Ankara 1992, 252.

“Erkeç eti em bolur; eçkü eti yel bolur: Erkeç eti ilaç olur; keçi eti yel olur.”³⁶¹

“Ol anı emletti, buğday atıg kemletti: O ona ilaç ettirdi, buğday atı kötületti.”³⁶²

Halk hekimliği Dede Korkut Hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu hikâyede Hızır hastanın yarasını sıvazlar ve anne sütü ile dağ çiçeğinin ona merhem olacağını söyler.³⁶³ Bu hikâyede anne sütü ve çiçeklerle tedaviden bahsedilmiştir. Görüldüğü gibi Türk toplulukları arasında halk hekimliğinin önemli bir yeri vardır.

Günümüz Anadolu’sunda ise Şamanist unsurlar ve buna bağlı kültür öğeleri İslam dini içerisinde yerini almış varlığını sürdürmektedirler. Anadolu’da şamanların yerini üfürükçüler; muskacılar; orta oyuncular; kırık-çıkıkçılar (sınıkçı), ocaklılar; ebe-nineler (halk hekimleri); otacılar almıştır.

Halk hekimliği günümüzde önemini yitirmemiş, uygulama alanı ise giderek genişlemiştir. Bunun örneklerini İstanbul, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Urfa ve araştırma alanımız olan Erzurum ili gibi birçok şehirde görmek mümkündür.³⁶⁴

Erzurum ve çevresinde, halk hekimliğinde bitkisel, hayvansal ve madeni ilaçları kullanmanın yanı sıra, yatırlardan, türbelerden medet ummak, ocaklara, ziyaretlere gitmek, bazı taşları, hayvanları ve suları kutsal sayarak şifa beklemek gibi uygulamalar da mevcuttur. Bu uygulamalara birkaç örnek vermek konunun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.³⁶⁵

Toparlık (Topalak) köyündeki Zorvans (Toparlık Baba) tekkesinde telkin usulüne ilaveten uygulanan su haşlaması tedavisidir. Bu uygulamada Ziyarettepe’den getirilen küçük bir yumruk büyüklüğündeki yedi adet çakıl taşı, yüksek ateşte yakılan bir ocakta iyice kızdırılıyor. Sonra bu taşlar hastanın başı üzerinde olan su dolu kap içerisine atılıyor. Isınan su ile hastalar banyo yaptırılıp istirahat ediyorlar. Bu uygulama ile akıl hastalarının çoklukla şifa buldukları söylenmektedir.

Köprüküy’deki Çoban Dede Mağarası, Ilıcanın Zuvans Köyündeki Sulu Mağara, Hınıs’ta Mamahatun ziyaretlerinin boğmaca hastalığına iyi geldiği aktarılmaktadır.

³⁶¹ Atalay, *DLT Tercümesi I*, 1992, 95.

³⁶² Atalay, *DLT Tercümesi II*, 1992, 363.

³⁶³ Muharrem Ergin, s. 21-22.

³⁶⁴ Erzurum ve çevresinde sürdürülen halk hekimliğinin hangi alanlarda etkili olduğu belirlenirken Ayşe Korkmaz, Medine Güney, Hatice Yılmaz, Lütfiye Bozkurt, Sündüs Özçelik, Huriye Çevik, Fikriye Güllülü isimli kaynak kişilerin verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

³⁶⁵ Başar, *Erzurum Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, 161-172.

Dilekte bulunan kişiler, Karanlık Kümbet'e giderler ve küçük taşları yapıştırmaya çalışırlar. Taşlar kümbete yapışacak olursa dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Benzer bir uygulama ise Balıklı Göl'deki Dilek taşı için de geçerlidir.

Dumlu Baba, Erzurum için başka bir örnektir. Dumlu'nun suyunun şehir vaktinde gökten indiği, bu soğuk suyun iç tarafından etrafında yedi defa gezdikten sonra abdest alıp kurban kesenlerin dileklerinin kabul olunacağına ve bu su ile yıkananların hastalıklarının şifa bulacağına inanılır.

Yörede çocuk sahibi olmak isteyen kadınların ziyaret ettikleri, kutsal saydıkları birçok öge de mevcuttur.

Erzurum merkeze bağlı olan Dumlu bucağının Çoban Dede ziyaretindeki kavaklar, Çat ilçesine bağlı Zazalar köyündeki çamlar, yine aynı ilçenin Babaderesi köyü yakınlarında bulunan tek ardıç ağacı, Kız Musa köyündeki tek söğüt ağacı, Horasan ilçesine bağlı Pinaduz köyü yakınlarındaki tek çam ağacı bu örnekler arasında yer alırlar. Ayrıca Tortum ilçesi İngüzek köyündeki bacı kardeş de ziyaret edilir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınların deliğinden geçmek suretiyle ziyaret ettikleri delikli ceviz ağacı da bu duruma örnektir. Özellikle erkek evlat sahibi olmak isteyenler ise Çat ilçesindeki Cilli gölüne uğramayı ihmal etmezler.

Karayazı'da çocuğu olmayan ve erkek çocuk isteyenler Güzel Baba'ya giderler adak adayıp kurban keserler. Narman'da Arap Dede ziyaret edilip iki rekât namaz kılınır. Tekman'da Ziyaret Tepe'deki Gökbeler ziyaret edilir.³⁶⁶ Yine Dumlu Baba'nın etrafından küçük taşlar toplanıp ezilir. Ezilen taşları çocuğu olmayan kadınlara içirilince çocukları olacağına inanılır.³⁶⁷ Bu bağlamda Erzurum merkezde Habib Baba ve Abdurrahman Gazi Türbesi; Hasankale ilçesi sınırlarında bulunan Alvarlı Efe Hazretlerinin Türbesi ve Solakzade Türbesi de önemli ziyaret yerleridir.

Erzurum ve çevresinde halk hekimliği bağlamında kullanılan bitkisel ilaçları ise aşağıdaki örnekler verilebilir:

İshal olan kişi kuru kahvenin üzerine limon sıkarak yer, patates yoğurtla birlikte yenir. Kabız olan kişiye zeytinyağı içirilir, incir kaynatılır ve içine sirke konularak suyundan içirilir. Bel ağrısı olan için karasakız bele yapıştırılır ve bir müddet bekletilir,

³⁶⁶ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 250.

³⁶⁷ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, 80.

bel sıcak tutulur. Adet ağrısı çeken kadınlara pekmez su ile açılır ve içirilir. Öksüren hastalara zencefil bal veya süt ile karıştırılarak içirilir, sıcak süte karabiber katılarak içirilir. Anne çocuğu emzirirken göğüsleri çatlırsa kaysı haşlanır ve ikiye bölünerek göğse konur. Ayrıca bu durum anne sütünün artmasına da sebep olur.

Göbek düşmesi için işaret parmağı ile orta parmak hastanın göbeğine sokularak büküldükten sonra yukarı çekilir. Kısırlığı giderici, doğurganlığa etkisi olan mesir macunu Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi Erzurum ilinde de kullanılmaktadır. Erzurum'da dalak kesme uygulaması da yapılır. Şöyle ki hasta sırt üstü yatırılır karnı açılır. Dalağı kesecek adamın yani ocaklının elinde balta vardır. Arkadaşı “Nere gidersen?” diye sorar. O da “Dalak kesmiye.” der. Arkadaşı “Haydi kes.” der. Ocaklı, hastanın yanına koşarak gelir ve baltanın ağzını hafifçe ağrıyan yere dalağın üstüne bastırır. Böylece uygulama tamamlanmış olur.³⁶⁸ Ayrıca yörede okuyup üflemek, muska yazmak, boylama yapmak gibi usullerle hastalık tedavi etmeye çalışan kişiler de vardır.

3.2. BEZ VE ÇAPUT BAĞLAMA

Bez ve çaput bağlama âdeti Anadolu'nun hemen her bölgesinde yaygın olarak varlığını sürdürmektedir. Genellikle insanlar evliya olarak kabul ettikleri kişilerin türbelerine, orada bulunan veya herhangi bir yerde olup kutsal olduğuna inandıkları ağaç ve çalılara çaput bağlamaktadırlar. Bazen yatırlara yakın olan ve kutsallığına inanılan kayalara da çaput bağlandığı bilinmektedir. Ancak en çok çaput bağlama geleneği ağaçlarda ve çalılar üzerinde meydana gelmektedir.³⁶⁹

Çaput bağlama inancı Orta ve Kuzey Asya kavimlerinin eski dinleri olan Şamanizm'in önemli unsurlarından biridir. Türklerin İslam öncesi inançlarına göre her dağın, pınar, gök ve ırmakların, tanrı için dikilen ağaçların “izi”leri vardı. Eski Türkçe’de “izi”; “sahip”, “seyyid”, “mevla” anlamlarına gelmektedir.

Göktürkler’de bu “izi”ler, “yer-su” ile ifade edilmiştir. Göktürkler bu “yer-su” ruhları Türk vatanının koruyucu ruhları olarak kabul ederlerdi. Eski Türk inançlarına göre “izi”ler insanlardan kurban isterler, kurban vermeyene zararları dokunur. Fakat

³⁶⁸ İ. Coşkun Atılcan, *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, Erzurum Halk Oyunları- Halk Türküleri Derneği Yayınları, 1977, 39.

³⁶⁹ Ahmet Gökbil, “Anadolu’da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar”, *CÜİFD*, sy.1, Sivas 1996, 176.

yine de bu ruhlar kanaatkâr ruhlardır. Bu ruhları bir bez parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş bile onları tatmin eder. Bunlardan en çok beğendikleri şey paçavra parçalarıdır.³⁷⁰

Altayların dualarında kayın ağacına yer verilirken, Yakutlar kara çama kutsiyet atfeder; çocuğu olmayan yakut kadınları onun karşısında dua ederlerdi. Uygur efsanelerinde hakanların ağaçtan türediği ifade edilirken Dede Korkut Kitabı'nda kaba ağacın, Karaman Basat'ın atası olduğu ifade edilir.³⁷¹

Yer-Su kültü İslam öncesi Arap toplumunda da yaygındır. Nitekim her kabilenin bir putu, bir kayası, bir cini veya bir ağacı vardır. Ayrıca yaptıkları putların bir kısmını hurma ağacından yapmışlardır.³⁷² İslam sonrası Müslüman Araplar ağacın kutsallığı olayını devam ettirmişlerdir. Hudeybiye bölgesinde Rıdvan Biati'nin altında yapıldığı “semure” adlı ağaç yöre insanı tarafından kutsal kabul edilmekte ve zaman zaman insanlar o ağacı ziyaret edip namaz kılmaktaydılar. Araplar tarafından kutsal kabul edilen bu ağaç Hz. Ömer tarafından kestirilmiştir.³⁷³

Günümüz Anadolu'sunda da tek olan meşe ve ardıc ağaçlarını ziyaret etmek, dua etmek, ağaç dallarına dilek çaputları asmak yaygın pratikler olarak varlığını sürdürmektedirler. Ağaçlardan yağmur duası, kısmet açma, çocuk sahibi olma veya erkek çocuk isteme ve hastalıkların sağaltımı gibi nedenlerle medet umulmaktadır.³⁷⁴

Araştırma alanımız Erzurum bölgesinde de bez ve çaput bağlama pratiklerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Ağaçların ve evliya türbelerinin kutsallığı bu uygulamaların varlığına süreklilik kazandırmıştır. Ağaçlara bağlanan çaputlarla dileklerin gerçekleşeceğine, türbelerden alınan bir parçanın hasta üzerinde taşınmasıyla iyileşeceğine inanılmaktadır.

Tortum ilçesindeki Kavuklu Baba, Doruklu ziyaretlerinde ve tarihi Çoban Köprüsünün muhtelif yerlerinde paçavra parçalarına rastlanmaktadır. Erzurum halkı

³⁷⁰ İnan, “Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşei”, 180.

³⁷¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 62-65.

³⁷² Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi, Ankara 1982, 103.

³⁷³ Tanyu, “Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar”, *1975 Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1976, 130.

³⁷⁴ Ahmet Yaşar Ocak, 135.

arasında yalnız türbe, ziyaret yerlerine değil, bir kısım ağaçlara özellikle kuşburnu ağaçlarına bez, kumaş parçaları bağlama âdeti yaygındır.³⁷⁵

3.3. MUM YAKMA

Bu âdet eski müşrik kabilelerinden kalma bir âdet olmakla birlikte ateş kültü ile ilgili olduğu da bilinmektedir. Hristiyanlıktan önce Helenler ve Romalılar mezarlar ve mezar taşları üzerinde meşale yakarlardı. Hristiyanlar İsa ve azizlerin ikonları önünde mum ve kandil yakarlardı.³⁷⁶

Türkler, ateşi kutsal sayar ve onun temizleyici bir gücünün bulunduğu inanırlardı. Örneğin Yakutlarda ava çıkamadan önce yakılan ateşin üzerinden atlamak suretiyle elbiselerini ve silahlarını temizleme âdeti mevcuttur. Özellikle kadınların, adet görme ve doğum sonrası dönemlerinde av, silah ve araç gereçlerine dokunmaları mutlaka ateşle temizlenmeyi gerektirmektedir.³⁷⁷

Türkler Müslüman olduktan sonra devam eden bu inanış Türklere Hristiyanlar aracılığı ile geçmiş olmakla birlikte eski Türk Şamanlığındaki ateş kültü de bu âdetin Türkler arasında yayılmasına yardım etmiştir.³⁷⁸

Günümüzde türbelerde, manevi gücüne inanılan bazı mezar taşlarında, bazı kümbetlerde hala bir inanç kalıntısı olarak devam etmektedir. Erzurum’da türbelerde mum yakma âdeti daha çok kadınlar arasında devam etmektedir. Bir dileği arzusu olan kadınlar türbelerde mum yakarlar. Ayrıca Erzurum’da ölen kişinin kabirde karanlıktan korkacağı inancı da yaygındır. Bunun için ölü defnedildikten sonra mezar etrafında üç gece boyunca ışık yakılmaktadır.

3.4. MUSKA BOYLAMA

Muska, Arapça’daki “nüsha” kelimesinin, değişerek Türkçeleşmiş ifadesidir. Nüsha, yazılı şey demektir. Muska kelimesine bazı bölgelerde değişik isimler verilmiştir. Mesela; buna Kuzey Afrika’da “Hurz”, Doğu Arabistan’da “Hamaya”,

³⁷⁵ Zeki Başar, *İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, 62-63.

³⁷⁶ İnan, “Türbelere Paçavra Bağlam ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşeleri”, 181.

³⁷⁷ Ünver Günay, Harun Güngör, 76.

³⁷⁸ İnan, “Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşeleri”, 182.

“Hafız” ya da “Maâze”, Türkçe’de ise; “Muska”, “Nusha” veya “Hamâil” denir.³⁷⁹ Erzurum ve çevresinde ise “Nusha” olarak yaygındır.

Muskalar, çeşitli hastalıkları tedavi etmek, kötülüklerden ve nazardan korunmak maksadı ile kullanılır. Bazen din adamları bazen de bu işi meslek edinen kişiler tarafından hazırlanır. Muskaya, muskayı alacakların şikâyetlerine göre dualar, Kur’an’dan bazı ayetler, hadisler yazılır. Bazen de muskaya birtakım şekiller de yapılır. Allah’ın, meleklerin, efsanevi kişilerin adları, okunması güç tılsımlı sözler, simgeler, yıldız işaretleri, rakamlar, rumuzlar, insan ve hayvan resimleri ve bir tür harf şekilleri; muskalara yazılıp çizilir. Bu muskalardan, içine ayet, dua yazılı olanların İslam dönemine, diğerlerinin ise İslam öncesi döneme ait olduğu söylenebilir.³⁸⁰ Muska, İslam’dan önce değişik gayeler için kullanıldığı gibi, İslam’dan sonra da, günümüze kadar kullanılagelmiştir.

Genellikle üçgen şeklinde katlanan muskaların muhafazası çok önemlidir. Muska adıyla yazılan bu kâğıt yedi kat muşambaya sarılır ardından bir bezin içine konarak dikilir. Bazen de teneke, gümüş veya deri bir kaplama yapılır. Muhafaza şekillerinin ortak noktası ise su geçirmemesidir. Muskalar çoklukla boyuna asıldığı gibi giyilen elbisenin herhangi bir yerine dikilebilir, evin içinde görülmeyecek uygun bir yere de konulabilir.

Erzurum halkı arsında muskalar ağrı, hastalık belirtisi olan vücut bölgesine uygun düşecek şekilde taşınmaktadır. Özellikle pazuya kuvvet vermesi maksadıyla taşınan muskalar kola bağlanmaktadır. Bu şekilde kullanılan muskalara “bazubent” denir.³⁸¹

Bir diğer muska çeşidi ise boylamadır. Dar ve uzun kâğıtlara yazılan uzun ayetlerin, aşırıların, surelerin veya şekillerin rulo haline getirilerek muhafazaya konmasıdır. Bunlar çoklukla gümüş kaplar içerisinde iki ucuna zincir dikilmek suretiyle boyna asılmaktadırlar. Erzurum halkı arasında boylama kullanımı daha yaygındır.³⁸²

Erzurum ve çevresinde karı-koca arasındaki muhabbeti artırmak için muska veya boylama yapıldığı gibi bazen de karı-koca arasını bozmak için de yapılan muskalar vardır. Böyle bir durum söz konusu olduğunda kötü niyetli yapılan muskanın etkisinden

³⁷⁹ Varlı, s.299

³⁸⁰ Varlı, s.300

³⁸¹ Sezen, 131.

³⁸² Başar, *İçtimai Âdetlerimiz ve İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, 54-55.

kurtulmak için yeni bir muska yazdırılır. Vücudun herhangi bir yerinde ağrısı olan için -özellikle baş ağrısı için- , nazardan korunmak için, bir kişiyi bağlamak veya bağlanan kişiyi çözmek için muska yaptırılır. Kısmeti kapalı olanlar, uzun süre çocuk sahibi olamayanlar, üst üste düşük yapanlar, çocuğu yaşamayanlar da muskaya başvurabilmektedirler.

3.5. CİN – PERİ

Cin, sözlükte gizli kalmak, örtmek, örtünmek ya da örtülü ve gizli şey anlamına gelir. Ferit Develioğlu, “Gözle görülmez, latif cisimlerden ibaret bir yaratık (mahlûk)”³⁸³ olarak tanımlamaktadır.

Terim olarak ise; insanlar gibi belirli bir şuura sahip ve Yüce Allah’ın emirlerine uymakla yükümlü tutulan, mümin ve kâfir guruplardan oluşan gizli ve ruhani varlıklardır.³⁸⁴ Kur’an-ı Kerim’de verilen bilgilere göre cin taifesi ateşin dumansız alevinden ve insandan daha önce yaratılmıştır. Cinler de insanlar gibi Allah’a kulluk için yaratılmıştır. Cinler insanlara göre bazı üstün güçlere sahip olsalar da gaybı bilemezler.³⁸⁵

Kur’an-ı Kerim’de geçen Cin Suresi’nde de bazı cinlerin Hz. Muhammed’i Kur’an okurken görüp dinledikleri, başka cinlerin yanına gidip onları doğru yola çağırdıkları anlatır. Hadislerde ise her insanın yanında bir cin bulunduğu, cinlerin müminlere vesvese vermeye çalıştığı gibi bazı açıklamalar yer almaktadır.³⁸⁶

Ayet ve hadislerde cinlerin varlığı hakkında bilgi verilmiş fakat ayrıntılı bir açıklama yapılmamıştır. Bunun için eskiden beri cinlerin mahiyeti, İslam bilginlerini hep meşgul etmiş ve tahmine dayalı çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu durum bazı insanların özel yetenek ve bilgi sahibi olduğu iddiasıyla ortaya çıkmalarına sebep olmuştur. Bazı İslam bilginlerinin cinlerin insan üzerindeki olumlu veya olumsuz birçok etkiye sahip olduğu şeklindeki görüşleri, cinlerin sihir ve büyü aracı olarak gerek Müslüman toplumlarda gerekse diğer batı ve doğu toplumlarında yayılmasına sebep olmuştur.

³⁸³ Ferit Develioğlu, 174.

³⁸⁴ Varlı, 229.

³⁸⁵ Hicr: 15/27; Rahman: 55/15; En’am: 6/100, 116; Sebe: 34/14; Zariyat 51/ 56.

³⁸⁶ *Diyanet İslam İlmihali*, II, 152.

Türklerin Müslüman olmadan önceki cin anlayışı şu şekildedir. Bütün dünyaya yayılan iyi ve kötü ruhlar vardır. Cin adı verilen bu ruhların iyi olan bölümü, tanrı Ülgen ile insanlar arasında aracılık yapar ve ileride olacak şeyleri haber verirlerdi. Cinlerin kötü olanları ise, insanlara her türlü kötülüğü yapar ve hastalık taşırlardı. Uygurca dini metinlerde bu kötü ruhlara “şeytan” anlamında kullanılan “kara nemeler” adı verilmiştir. İyi ve kötü cinler birbiri ile çarpıştığı zaman bu iki grubun vilayetinde oturan cinler de kendi vilayetinde oturan halkı korumak için çarpışırlar. Cinler, hangi taraftan yana çıkarsa o vilayetin halkı galip gelir. Geceleri bu cinlerden hangisi kaçarsa onların bulunduğu vilayetin hakanı da kaçır. Türk askerleri geceleri cinlerin attıkları oktan kurtulmak için çadırlarına saklanırlar. Bu Türkler arasında yaygın bir uygulamadır.³⁸⁷

Halk inanışlarına göre cinler insanlara benzetilir. Erkekli ve dişili oldukları gibi her birinin bir de adı vardır. Dişilerine peri adı verilir. Toplu halde yaşarlar. Çoklukla ıssız yerlerde, mağaralarda, harabelerde, mezarlıklarda, değirmenlerde, hamamlarda bulunurlar. Camiler ve türbeler Kur'an-ı Kerim bulunan evlere uğramazlar. Her yerden hatta anahtar deliğinden bile evlere girdiklerine inanılır. Halk arasında cin çarpmaması için yeni doğum yapmış kadının yatağı başına veya yastık altına bıçak veya demir parçası konur. Cinlerden korunmak için yedi ayrı gözeden alınan su, yedi ayrı camide yedi gün bekletip içilir. Cin çarpmaması için kapı eşiğine oturulmaz, eşiğe basılmadan eşik atlanarak eve girilir. Kurbağalarla oynayan, üzerine kurbağa atlayan kimseye cin çarpacağına inanılır. İnsanlara, insan veya herhangi bir hayvan cinsinde görünebilir, hastalık ve fenalık yapabildikleri gibi iyilikler de yapabilirler.³⁸⁸

Erzurum halkı arasındaki inanışlara göre cinler ve periler Allah tarafından yaratılmış görünmez varlıklardır. Dokunulmadığı zaman zarar vermeyen bu varlıklar toplu halde yaşarlar. Çoğunlukla hamamlarda, mezarlıklarda, تنها ve kirli yerlerde bulunurlar. İstedikleri şekle girebilirler. Erzurum halkı arasında bazen insanların cinler tarafından sahiplenildiğine inanılır. Erzurum'da öfkelenen kişiler için “cinlendi”, aniden bayılanlar için ise “cin çarptı” tabiri kullanılır. Erzurum'da cinlerle ilgili anlatılan efsaneler de yok değildir.

³⁸⁷ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s.72; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 81.

³⁸⁸ Başar, *İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız*, 66; Varlı, 229-236.

Bir yaz günü mereğe giren birinin bembeyaz ehrama bürünmüş, kendi beyaz gözleri de açık mavi olan bir kadın gördüğü sonra yok olduğu anlatılır. Bu kadının cin olduğu bu yüzden buraların tekin olmadığı ve içeri girerken besmele çekilmesi gerektiği vurgulanır.

Erzurum’da herhangi bir eşyayı saklanırken veya sandığa konarken besmele çekilir. Besmelesiz konan eşyaların cinler tarafından kullanılacağına inanılır. Anlatılan bir efsane şu şekildedir. Adamın birisi bir gece cinlerin içinde kalır. Devamlı dua okuduğu için cinler kendisine bir şey yapamazlar. Cinlerin düğünü vardır. Gelin olacak kıza bir gelinlik lazımdır. İçlerinden birisi bir adres verir. “gidin oradan sandığın içinden elbiseyi getirin giydirelim” der. Adam dinler verilen adresin kendi evi olduğunu görür. Gelinlik gelince gizlice bir parça keser. Sabah olur cinler kaybolur gider. Adam evine döner. Hemen gelinliğe bakar ve bir parçasının kesilmiş olduğunu görür. Eşi sorunca adam: “sen elbiseni sandığa besmelesiz koydun cinler de onu alıp kullandılar, bir daha elbiseni giyerken de çıkarırken de besmelesiz giyip çıkarma” diye tembih eder.³⁸⁹

Yöre halkı cinlerin gece ortaya çıktığına güneş doğuncaya kadar gezip dolaşıp davul çaldıklarına inanırlar. Geceleri türkü söyleyen, ıslık çalanların cinleri çağırdıklarına inanılır. Geceleri تنها yerlere sıcak su dökülmez. Çünkü bu durum cinlere zarar verir. Cinlerde kendilerine zarar veren insanları çarparlar. Soğan ve sarımsak kabuklarını ateşe atarlar cinleri kızdırır ve kendilerine musallat olmalarına sebep olurlar. Çünkü soğan kabuklarının cinlerin parası olduğuna inanılır. Yere atmak veya üstüne basmak da iyi sayılmaz. Her yerden anahtar deliğinden bile geçebilen cinler yalnızca Kur’an bulunan, Kur’an-ı Kerim okunan yerlere, camiler, türbeler gibi yerlere giremezler. Yöre halkının çoğu cin ve periden korkarlar. Adını söylemez her söz edilişte “iyi saatte olsunlar” veya “üç harfliler” denir. Şerrinden korunmak için ise Felak ve Nas surelerini okumayı ihmal etmezler.

3.6. BÜYÜ

Birtakım gizli yöntemlerle tabiatüstü güçlere başvurmak suretiyle insanlara ve toplumsal yaşamın akışına etki edebileceği ve olayların istenilen yönde değiştirmek için girişilen işlemlerin hepsine birden büyü denir. Büyüye tarihin eski devirlerinden

³⁸⁹ Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, 152-153.

bilimin, tekniğin ilerlediği günümüzün modern dünyasına kadar hemen her toplumda rastlanmaktadır.³⁹⁰

Deyim Fransızcadaki “magie” kelimesinin bilim dilindeki karşılığıdır. Halk dilinde büyü daha dar bir alanda kalan işlemler için kullanılır. Bir kimseyi sevdiğinden soğutmak, düşmanını hasta düşürmek veya öldürmek, bir kişide eşine karşı sevgi uyandırmak için vb. büyüler vardır.³⁹¹

Büyünün amacı olumlu ya da olumsuz olabilir. Bazen kişinin saçı, elbisesi, tırnak ucu gibi bazı parçalarından alınarak kişinin iyiliği için bazen de kişiye zarar vermek için yapılan büyüler de vardır. Bu tür büyülere temas büyüsü denir. Günümüzde sıklıkla rastlanan okunmuş pirinç, tuz, şeker gibi maddelerin yenilmesi, muskaların giysilere ilştirilmesi birer temas büyüsü uzantısıdır.³⁹²

Olumlu büyülerin amacı işlemin sonunda büyü yapanın da ondan etkilenenin de hayrına bir sonuç elde etmektir. Yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, düşmanı öldürmek, şeytanı kovmak vb. için yapılır. Olumlu büyülere Erzurum yöresinde şu durumlarda başvurulur:

Karısına, çocuklarına kayıtsız, gözü dışarıda erkekleri evlerine bağlamak için yapılır.

Karısına, çocuklarına sert davranan babaları yumuşatmak için yapılır.

Sevdiğinden karşılık göremeyen erkek ve kadın, sevgisini kazanmak istediği kişiye yaptırır.

Gurbette olan kişinin çabuk dönmesi için yapılır.

Kaybolan değerli eşyaları bulmak için yapılır.

Sütü kesilen annelerin sütü olması için yapılır.

Kötü büyülerin etkisini bozmak için yapılır.

Bir diğer büyü çeşidi de olumsuz yönde yapılan kötü büyülerdir. Bu tür büyülerin bir bölümü başvuranın niyetinin kötü olduğu bilindiği halde büyücü tarafından yapılır. Bir kısmı ise kötü niyetli kişilerin kendi başlarına uygulayabilecekleri işlemlerdir.

³⁹⁰ Ünver Günay, 452.

³⁹¹ Boratav, 114.

³⁹² Varlı, 356; Erman Ertun, *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi 370, İstanbul 2008, 103.

Yapılan bu büyüler ya kulaktan kulağa aktarılarak, ya da bu işler için düzenlenmiş kitaplardan öğrenilir. Bu tür büyüleri yapanlar Erzurum halkı arasında hoş karşılanmaz. Yapılan kötü büyülerin başlıcaları şunlardır:

Dil bağlama için yapılanlar: Büyü yapılan kişinin konuşamaz hale geleceğine inanılır.

Uyku bağlama için yapılanlar: Büyünün tesiri geçmedikçe büyü yapılan kişinin gözüne uyku girmezmiş.

Erkekliği bağlamak için yapılanlar: Çok yaygın olan bu işlemde gerdek gecesi güveyin erkeklik görevini yapamaz hale gelmesi amaçlanır.

Sidiklik bağlama: Özellikle hırsızlık olaylarında başvuru olan bu büyüde hırsızlık yapan kişi suçunu itiraf edinceye kadar idrar yapamaz ve vücudu şişermiş.

Erzurum ve çevresindeki uygulamalar bazen kötü amaçlı olsa da çoğunlukla büyüünün tesirinden kurtulmak için yapılır. Yapılan başlıca uygulamalar şu şekildedir:³⁹³

Değirmen dolabından sıçrayan su ile abdest alınır.

Yedi dükkân süprütüsü, leylek tersi, maydanoz tohumu yakılır ve bununla ısınan suda yıkanılır.

Kaş, kirpik veya vücuttaki başka kıllar yakılır.

Yedi kapı eşliğinden kesilmiş tahta parçaları yakılır.

Pamuk bir iplik üzerine, her birine bir ihlas suresi okunmak suretiyle kırk düğüm atılır sonra iplik su içerisine konur. Bu sudan büyü yapılan kimseye içirilir.

Büyü yapılan kimse bir denizi aşar veya büyük bir akarsuyun üzerinden geçerse büyüden kurtulur.

Kirpi kanı içirilirse büyü bozulur. Kırlangıç pisliği kahveye katılıp büyüye uğrayan kimseye içirilir.

Leylek yuvasından alınan çalı-çırpı suda kaynatılır. Büyüye uğrayan bu su ile yıkanır.

İç gömlek ters giyilir.

³⁹³ Sezen, 126.

3.7. NAZAR

Nazar, Arapça asıllı bir kelime olup bakmak, göz atmak, görmek ve bir işi iyiden iyiye düşünüp taşınmak anlamlarını ifade eder. Türkçe’de “göz değmesi veya bakmak sureti ile maddi ve manevi bir etki meydana getirmek” anlamında kullanılır.³⁹⁴ Özellikle yeni evlenenlere, çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren bakıştaki çarpıcı ve öldürücü güçtür.³⁹⁵

Nazar genel olarak, bakışla yapılan kötülük; ilkel kabilelerden gelişmiş toplumlara kadar yayılmış bir inanıştır. Kimi gözlerde hasta edici ve öldürücü bir gücün bulunduğu inanılmakta, her şey nazar konusu olabilmektedir.³⁹⁶ Kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamı taşır.³⁹⁷

Anadolu halk kültüründe yer alan nazar inancı, yalnız Anadolu’da değil bütün kavim ve toplumlarda bilinen bir konudur. Kur’an-ı Kerim, nazarın varlığından açıkça bahsetmese de, dolaylı olarak işaret etmektedir. Kalem suresi 51 ve 52. ayetleri ile Yusuf suresinin 67. ayeti nazarın varlığına işaret eden ayetlerdir. Kalem suresi 51 ve 52. ayetlerinde şöyle denilmektedir: “Rabbi onu seçip iyilerden kıldı. Doğrusu inkâr edenler, neredeyse Seni gözleri ile yıkıp devireceklerdi.” “Seni gözleri ile yıkıp devireceklerdi” ifadesi çoğu müfessir tarafından nazar olarak tefsir edilmiştir. Yusuf suresinin 67. ayetinde ise Hz. Yakup’un oğullarına şöyle dediği anlatılmaktadır: “Oğullarım, Mısır’a bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama ben (ne yaparsam) Allah’ın takdirinden hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm yalnız Allah’ındır.” Tefsir âlimleri bu ayetin yorumunda Hz. Yakup’un oğullarının toplu halde nazara ve bir hasede uğramalarından korkarak böyle bir tavsiyede bulunduğunu belirtmişlerdir. Müfessirlerin açıklamalarında bahsi geçen ayetlerde nazarın varlığına işaret edildiği ve Hz. Yakup zamanında Filistin’de, Hz. Muhammed zamanında Arabistan’da nazarın bilindiğini göstermektedir.³⁹⁸

³⁹⁴ Celal Kırca, “Din ve Bilim Açısından Nazar”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1(XXII), 1986, 40.

³⁹⁵ Rabia Uçkun, “Afyon Karahisar’da Nazarla İlgili İnançlar”, *VII. Afyon Karahisar Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2007, 303.

³⁹⁶ Orhan Hançerlioğlu, 416.

³⁹⁷ Boratav, 125-126.

³⁹⁸ Kırca, 40-41.

Nazarın varlığını kabul eden bir diğer delil ise hadislerdir. Konu ile ilgili hadislere örnek olarak şunları verebiliriz.³⁹⁹

“Nazar değmesi haktır. Herhangi bir şey kaderi değiştirecek olsaydı, bu nazar olurdu.”

“Nazardan Allah’a sığınınız. Gerçekten nazar haktır.”

“Nazar insanı mezara, deveyi kazana koyar.”

İslam peygamberinin nazardan korunmak için Bakara suresinin 255.ayeti ile İhlas ve Muavvizeteyn surelerini okuduğu ve ashabına da bunları okumalarını tavsiye ettiği bildirilmektedir. İslam âlimleri de, nazarın etkisinden korunmak veya ondan kurtulmak için Kalem suresinin 51 ve 52.ayetlerinin okunmasını tavsiye etmişlerdir.⁴⁰⁰

Nazar inancının ruhsal temelinde kıskançlık ve çekememezlik yatmaktadır.⁴⁰¹ Bazen gıpta, övünme, imrenme gibi dostça duygular, kişinin yakınlarının fazla hayranlık ve sevgi duyguları hatta ebeveynlerin çocuklarına sevgisi nazarın küçük dozda uğrama sebebidir. Bu tür nazarda en çok çocuklar etkilenir. Bu sebeple anne babalar, yakın akrabalar, çocuklarını, yeğenlerini çirkin gibi ifadeler kullanarak severler. Nazarın asıl tehlikeli olanı “haset” duygusundan gelişir. Haset duygusu ne kadar şiddetli olursa nazarın gücü de o kadar şiddetli olur.⁴⁰² Örnek’e göre nazarın psikolojik temelinde haset ve kıskançlık duygusu vardır.⁴⁰³

Boratav ise kıskançlık duygusunun nazara yol açacağı inancını belirtmiştir. Güzellikleri, hünerleri herkesin hayranlığını uyandıran kişiler insanların kıskançlık duygularını kamçılar. Çocuklar da nazara uğramaya en elverişli kimseler arasındadır. Çünkü zayıf yaratılmışlardır ve çabuk etkilenirler.⁴⁰⁴

Nazar ile kıskançlık arasındaki münasebeti Elmalı Hamdi Yazır şöyle ifade etmektedir: “Kıskançlıklarından az daha Hz. Peygamberi nazara uğratacaklar, aç ve kötü gözlerinin şerriyle ellerinden gelse onu helak edeceklerdi. Demek ki öfkenin bedende bir hükmü bulunduğu gibi, gözlerin de karşılarındakine bakışlarına göre iyi

³⁹⁹ Gökbel, 185.

⁴⁰⁰ Gökbel, 185.

⁴⁰¹ Sezen, 133.

⁴⁰² *Yankı Dergisi*, “Nazarın Bilimsel Yönü” 5-30 Haziran 1983, sy.653, 52.

⁴⁰³ Örnek, “Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki”, 73.

⁴⁰⁴ Boratav, 126.

veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur çarpar; mıknatıslar ve manyetize eder. Kimi de aldığı teessürle hasedinden bir gayze düşer, türlü türlü su-i kasde ve hilelere kalkışır ki, maddi ve manevi bunun herhangisi olursa olsun hedefine vardığı zaman isabet-i ayn değmesi veya nazar tabir olunur.”⁴⁰⁵

Halk arasındaki genel kanı her insanın nazarının değmeyeceği yönündedir. Erzurum halkı arasında da nazarı değebilecek insanların özellikleri bellidir. Haset insanların; sarışın, seyrek dişli, mavi gözlü ve tek gözlü insanların nazarı değdiğine inanılır.

Sürekli ağlayan çocuklarda nazar vardır. Dua okunarak beline kuşak bağlanır. Bu sırada kuşağı bağlayan esnerse çocuğa nazar değmiştir. Baş ağrıyan kişiye dua okunarak yüzüne üflenir. Bu esnada dua okuyan kişi esnerse ve gözünden de yaş gelirse kişiye nazar değdiğine inanılır. Meyve ağacına nazar değmişse birkaç kişiye su okutulur. Okutulan su ağacın dibine dökülür. Nazardan korunmak için ekmeğin üzerine tuz dökülüp köpeklere verilir. Halk arasında nazardan korunmak için halen günümüz Anadolu’sunda başvurulan tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Efsun yapmak: Yaşlı biri, bir bıçakla hastaya okur. Bu sırada bıçak hasta vücudunun muhtelif yerlerinde dolaştırılarak; “göz edenin gözü çıksın” denir. Sonra bıçak mangalın külüne saplanır. Bu işlem sırasında okuyan esnerse hastaya göz değmiştir.

Kurşun dökmek: Her bölgede kurşun dökebilecek belli insanlar bulunur. Bu işi yapacak olanlar ocaklı aileden olan geleneğe bağlı ve tecrübeli kişilerdir. Kurşun döküldüğü zaman nazara uğrayan kimsenin nazarı kaybolur. Kurşun nazarı alıp götürür.

Kurşun dökülürken hastanın başı ve vücudu bir örtü ile kapatılır. Kepçede eritilen kurşun, içerisinde su bulunan demir tasa dökülür. Kurşun dökülen tasın suyundan bir kısmı hastanın vücuduna sürülür, bir kısmı da içirilir. Arta kalanına bir ekmeğe doğranarak dört yol ağzında köpeklere yedirilir.

⁴⁰⁵ Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, VIII, 5305.

Tas içindeki suya dökülen kurşun, patlamalarla şekillenir. Patlamaların nazarı ortadan kaldıracağına inanılır. Kurşunun şekillenmesinden hastanın kimler tarafından nazara uğratıldığı tahmin edilmeye çalışılır. Daha sonra kurşun kapı üzerine asılır.⁴⁰⁶

Tütsülemek: Kendisine nazar isabet etmiş kişileri kurtarmak için tütsüleme yapılır. Nazara uğradığına inanılan kimsenin saçından, elbisesinden, evinin eşiğinden gizlice alınan parçalar, üzerlik, çörek otu, karanfil, tuz, biber, soğan ve sarımsak kabuğu ile birlikte yakılarak tütsülenir. Bu esnada tütsüyü yapan kişi şöyle der:

“Üzerliksin⁴⁰⁷ havasın

Her dertlere devasın

Ak göz, karagöz,

Mavi göz, ela göz

Hangisi nazar etmişse

Onların nazarını boz,

Elemtere fiş,

Kem gözlere şiş,

Üzerlik çatlasın

Nazar eden patlasın

Nazarlık: Halk arasında nazardan korunmak amacıyla nazarlık olarak kullanılan pek çok malzeme bulunmaktadır. Bu nazarlıklar değişik şekillerde kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı doğrudan doğruya çocuğun elbisesine, omuzuna, göğsüne dikilmek suretiyle kullanılırken, bir kısmı da boyuna veya beşiğine asılmak suretiyle kullanılır. Nazarlıkların bir kısmı ise evin herhangi bir yerine veya kapı üstüne asılır, bazen de eşiğe çakılır. At, geyik ve sığır kafası dış kapıya asılmak suretiyle kullanılırken, üzerlik gibi bazı nazarlıklara da şekiller verilerek ipliklere dizilip evin muhtelif yerlerine asılır.⁴⁰⁸ Kazanın dibindeki karalar veya soba isi çocuğun kulağının arkasına sürülür.

Halk arasında yaygın olarak kullanılan nazarlıklar, evlerin yanı sıra bazen bir muayenehanede, bir bakkalda, bir memurun odasında da karşımıza çıkabilmektedir. Erzurum halkı arasında zararından korunmak için kullanılan nazarlıklar şunlardır: mavi

⁴⁰⁶ Sezen, 134.

⁴⁰⁷ Üzerlik: Yabani sarımsak olarak da bilinen ağır kokulu bir bitkidir. İnanişâ göre şehit kanı dökülmüş yerlerde yetişir. Tohumları toplanarak iplere dizilir ve “nazarlık” olarak kullanılır.

⁴⁰⁸ Sezen, 134-135.

boncuk, göz boncuğu, hurma çekirdeği, yedi delikli boncuk, sarı kehribar, yılan kabuğu, üzerlik, at nalı, eşek nalı, çörek otu, geyik boynuzu, darı tanesi, dağdağan ağacı, kartal pençesi, kaplumbağa kabuğu, kertenkele kuyruğu, kesilmiş para, köpek tüyü, kurban gözü, kurt aşığı, kurt boncuğu, küçük mavi boncuktan yapılmış kertenkele, muska veya boylama, okunmuş yumurta, öküz boynuzu, yarasa iskeleti, yumurta kabuğu.

Çocukların beşiklerine veya omuzlarına takılmak suretiyle altın veya gümüşten yapılmış “maşallah”lar nazara karşı koruyucu nesnelerin süse dönüşmüş şeklidir. Maşallah yazısı, bezekli biçimlerde evlerin kapılarına da aynı maksat ile asılır. Ayrıca ülkemizin birçok yerinde Fatma Ana ya da Meryem Ana eli biçiminde madenden yapılmış nesneler de nazarlık olarak kullanılmaktadır.⁴⁰⁹

3.8. CADİ

“Cadı” kelimesi Farsça’dan gelmekte olup, büyücü, sehhar (sihir yapan), sihirbaz, mezardan çıkıp geceleri korkunç bir şekilde ve cin gibi gezen hayal, vampir,⁴¹⁰ anlamlarına gelmektedir. “Cadı” tasavvuru Türk halk inanışlarında ölümden sonra dirilen büyücü, yaşlı kadın, hortlak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹¹ Pertev Naili Boratav cadıları hortlayan ölümler olarak nitelendirmiştir ve cadının batı inanışındaki vampiri karşılamakta olduğunu söylemiştir.⁴¹²

Necdet Sakaoğlu’nun XVII. yüzyılda yazılmış bir akaid kitabından aktardığı bilgilere göre Anadolu’nun bazı yerlerinde ölenlerin cadı olduğuna, insanların kalplerini çıkararak yediklerine inanılmaktadır. Söz konusu kitapta cadıları def etmek için ardıc ağacından bir kazıkla göbeğinden kazıklanmaları, başlarının kesilip ayakuçlarına bırakılması ve cesetlerinin yakılması önerilmektedir.⁴¹³

İnsanlara zarar veren, onların arasına dargınlık sokan cadı daha çok kadınlar için kullanılır. Cadı inancı insanlık tarihi kadar eskidir. Bunun örneklerini Evliya Çelebi’nin XVI. yüzyılda yazılmış Seyahatnamesinde, XVI. yüzyılda Osmanlı şeyhülislamlarından Mehmed Ebussuud Efendi’nin fetvaları arasında görebiliriz. Erzurum halkı arasında da

⁴⁰⁹ Boratav, 147-148.

⁴¹⁰ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, 463.

⁴¹¹ Ayşe Davarcı, “Türklerde Tabiatüstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, *Bilgi*, s.32, Kış 2005, 130.

⁴¹² Giovanni Scognamiglio, *İstanbul Gizemleri*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2006, 27-28.

⁴¹³ Necdet Sakaoğlu, “Mezarlık Cadıları”, *NTV Tarih Dergisi*, Ekim, İstanbul 2009, 66.

yaygın bir inanış olarak varlığını devam ettirmektedir. “Cadı” yerine, “cazi” veya “cadoloz” şeklinde kullanılır.

Erzurum halkı arasında tasvir edilen “cadı” şu şekildedir: Beli kambur, yüzü kırışık, elinde değnek dolaşan ve iğrendirici, korkunç derecede çirkin bir varlıktır. İnsanlar arasına dargınlık, küskünlük sokar, insanları birbirine düşürür, arabozculuk yapar. Arabozucu insanlar için “cadılık yapma” ifadesi kullanılır. Cadının ayrıca geceleri evlere girip, küçük çocukları kaçırdığına, sevgililerin kavuşmasına engel olduğuna inanılır.

3.9. ALKARISI

Gerek Geleneksel Türk Dini üzere devam eden, gerekse İslam’ı kabul etmiş Türklerin halk inanışlarında bugüne kadar yaşayan ve önemli rol oynayan hususlardan birisi de “albastı”dır.⁴¹⁴

Lohusa kadınlara ve çocuklara sataştığına, kimi zaman da onları öldürdüğüne inanılan alkarısı “al, alanası, alkızı”⁴¹⁵ gibi isimlerle anılmaktadır. Çok eski çağlardan günümüze kadar gelmiş Orta Asya Türklerinin de varlığına inandıkları, çeşitli öykülerle ve inandırıcı telkinlerle hayallerde yer etmiş olan alkarısı lohusalık dönemlerinde kadınlara musallat olan bir çeşit hastalık, humma⁴¹⁶ olarak tanımlanmaktadır. İnsan-hayvan karışımı bir görünümde tanımlanan alkarısı; cin, peri, şeytan olarak kabul edilmektedir. Ayrıca köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, kıl yumağı ve cadı kadın şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Bu öldürücü varlık; uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır.⁴¹⁷

M.Şakir Ülkütaşır’ın Dr. Ulla Sohansen’den aktardığı bilgilere göre Alkarısı ve Albasması Türklere dışarıdan gelmiş bir inanıştır. Hindu Germen kavimlerinden Türklere geçmiştir.⁴¹⁸ Tacitus’un eserinde “Alp Ruhı” hakkında bir inanış vardır. Alkarısı hayali bir mahlûk, kötü bir ruhtur. Çirkin dişlek kötü bir kocakarıdır. Issız

⁴¹⁴ İnan, “Al Ruhı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1998, I, 259.

⁴¹⁵ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, s.144; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, s. 32.

⁴¹⁶ Atılcan, 18.

⁴¹⁷ Orhan Acıpayamlı, 75-84.

⁴¹⁸ M. Şakir Ülkütaşır, “Lohusalık Çağı”, *Halk Bilgisi Haberleri*, Y.3, sy.29, 158-159.

yerlerde bulunur, kısıraklara biner, atların yelelerini kadın saçı gibi örer. Türklere göre alkarısı çelikten, demirden, tüfek sesinden, bağırmadan korkar. Ayrıca ocaklı olarak bilinen kişiler aracılığıyla demir yahut kırmızı renk ile bu kötü ruhun şerrinden korunma uygulamalarına günümüzde Anadolu’da rastlanmaktadır.⁴¹⁹

Yeni doğan çocukların, lohusaların başına işler açan yıkım getiren alkarısı’nın şaman inançlarıyla yakın bir ilgisi olduğu gibi eski Anadolu dinlerinde geçen kötü ruhlar, iyi ruhlar arasında da bir bağlantı vardır.⁴²⁰ Ulug kem nehrinde bulunan Tube şamanı Türklerinin akidelerine göre Alkarısı evlenmeyen bir kızıdan türemiştir. Kumsallarda ve kayalıklarda bulunur.⁴²¹

Bugün bu inanış Yakut Türkleri arasında ve Anadolu’nun bazı bölgelerinde varlığını sürdürmektedir.⁴²² Alkarısı inancı bütün Türk kavimlerinde mevcuttur. Gagavuzlar, onu kötü ruhlu bir dev şeklinde; Kazak Türkleri tilki, keçi veya sarı saçlı bir bebek şeklinde; Kazan Türkleri kötü ruh olarak, Özbekler dağınık saçlı bir koca karı halinde Kırgızlarda ise bakır tırnaklı doğum zamanında kötülük yapan bir ruh olarak düşünmektedirler.⁴²³

Erzurum halkı arasında yaygın olan Alkarısı tasavvuru ise şu şekildedir:

Alkarısı, kapkara çehresi, küçük el ve ayakları, uzun, kara, dağınık saçları, dişlek dişleri, iri yağlı vücuduyla koca göğüsleriyle korkunç bir mahlûktur.

Alkarısı, çirkin, avuçlarının içerisi delik dev yapılı korkunç bir koca karıdır. Alkarısının insanlar gibi boy boy olanları vardır. Yakalanıp bırakıldığında yerine döner fakat insanlara yakalandığı için diğer alkarıları tarafından boğularak öldürülür.

Alkarısı lohusanın ciğerlerine meraklıdır. Alkarısı, su kuyularında, su kenarlarında, ahır, samanlık gibi yerlerde, viranelik ıssız boş sahalarda, ağaç diplerinde, taşlı yerlerde, değirmen yakınlarında ve lohusaların olduğu evlerde bulunurlar.

Alkarısı evlere, tandır ve soba bacalarından, kapı ve pencere aralarından girerler. Erkeklerin, erkek çocukların bulunduğu yere giremezler. Erkek atlardan uzaklaşırlar. Her canlının erkeğinden korkup kaçarlara. Alkarısı lohusanın göğsüne oturup nefesini

⁴¹⁹ Tacitus, *Germanial*, (Çev.: Hamit Dereli), Ankara 1944, 58; Günay-Güngör, 68-69.

⁴²⁰ İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleri İle Anadolu İnançları*, Koza Yayınları, Eylül 1974, 115.

⁴²¹ Ülkütaşır, *Lohusalık Çağı*, 158.

⁴²² Meydan Larousse, “*Alkarısı*” mad., c.1, 329.

⁴²³ Harun Güngör, Mustafa Argunşah, *Gagauzlar*, Ötüken Yayınları, İst.1998, 131; Polat, 92.

keser, lohusanın gözüne yılan, sıçan, cin, peri gibi farklı yaratıklar olarak görülür. Alkarısı kırmızı renkten hoşlanmaz. Bu yüzden lohusanın yatağı kırmızı kumaştan yapılır.

Türk dünyasının hemen her yerinde varlığına inanılan alkarısı, koruyucu ruh Umay'ın zıddı gibidir. Yeni doğum yapan lohusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara zarar verdiği düşünüldüğünde üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibi görülür.⁴²⁴

3.10. UMay – FADİME ANA

Günümüz Türk dünyasında farklı isimler ile anılan Umay (Humay, Huma, İmay, İma, Umma) Türk kültürünün en eski ve kalıcı inançları arasında bulunmaktadır.⁴²⁵ Bazı kaynaklarda, ilâhe⁴²⁶ diye zikredilen “Umay Ana” aslında bir ilâhe değil koruyucu ruh veya melektir. Eski Türklerde anneleri (özellikle lohusa kadınları) ve çocukları koruyan bir ruhtur. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'ya göre “Uma, Ana demektir. Tanrıça denilirse tek tanrı inancı olmaz. Umay tanrıça değil koruyucu melek veya ruhtur.”⁴²⁷

Orhun yazıtlarında bahsedilen “umay” bir bereket tini olup hamilelerin, henüz doğmamış veya doğmuş çocuklar ile hayvan yavrularının koruyucusudur.⁴²⁸ Göktürklerde, doğum sırasında, doğumdan sonra çocuk ergenlik çağına ulaşmaya kadar koruyuculuk görevi olan bir ruhtur.⁴²⁹ Kırgızlarda ise Umay'ın koruyuculuğunun yanı sıra çocuğun erkek veya kız olmasını da belirlediğine inanılır.⁴³⁰

Geçmiş dönemlerde Doğu-Batı Türk kültüründe Umay kelimesi insan ismi olarak sıkça kullanıldığı gibi günümüzde de bu duruma rastlamak mümkündür. Örneğin Karapapak Türklerinde en sevilen bayan isimlerindendir. Bu durum Umay ana inancının bir tezahürüdür. İnsanların ünlü ve etkili kişilerin isimlerini taşımak ve benimsemek istemeleri geçmiş dönemlere dayanır. Alınan isimden onu taşıyacak olana

⁴²⁴ Nevin Akkaya, *Gelenek, İnanç ve Toplum*, Âlem Basım-Yayım, Balıkesir 1995, 16.

⁴²⁵ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul Kabalcı Yayınevi, 2006, 42.

⁴²⁶ İnan, “Umay İlâhesi Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, c.1, 397.

⁴²⁷ Tanyu, *İslamcılıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1980, 32.

⁴²⁸ Ahmet Demircan, “Simav ve Hisarcık'ta Eski Bir Türk Tanrıçası: Sarıkız (Umay)”, Erişim Tarihi: 23.01.2014, <http://www.simav.info/simav-ve-hisarcikta-eski-bir-turk-tanricasi-umaysarikiz/>

⁴²⁹ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 27.

⁴³⁰ Polat, a.g.e, 90.

bir güç geçecekmiş gibi düşünmenin yanında, dini mevkii de bu ismi taşımaya etken olur.⁴³¹

Göktürkler zamanından bir tür koruyucu ruh ya da melek şeklinde bilinen Umay'ın İslami dönemde, küçüklerin hamiliğinden, tamamen tersine bir yorumla, “umacı” şekline dönüşerek Anadolu’da varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.⁴³² Bu tabir, çocuklar yemek yemediklerinde, uyumadıklarında, sakıncalı işler yaptıklarında, annelerin şuuraltı ile Umay’ı yardıma çağırmak suretiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Umay bir kuş olarak tasavvur edildiği de bilinmektedir. Alvarlarda Umay bir kuş şeklidir ve kimin başına gölgesi düşerse onun kağan olacağına inanılır. Yörede başa kuş konması veya pislemesi uğur sayılır. Eski zamanlarda Kırgızlar Umay Ana’yı kartal cinsinde bir kuşa benzetirlerdi. Bu yüzden doğum yaparken kadın zorlanır ise yanına kuş getirirler, çocukların beşiğine kuşun tırnağını veya tüyünü asarlar; gelinlerin başına kuşun tüylerini takarlarmış. Böylece korunulup, talih getireceğine inanılır.⁴³³

Bugün Anadolu’da olduğu gibi Erzurum halkı arasında da kuş pislemesinin uğur getireceğine inanılıp “talih kuşu kondu” ifadesi sıkça kullanılır.

Umay bağlantılı bir inanış da vücut benleriyle ilgilidir. Eski Türk düşüncesinde bazı çocukların vücutlarında bulunan doğum lekeleri, benler de uğurlu ve kutsal sayılıp Umay Ana’nın elinin izi olarak bilinir. Anadolu Türk kültür coğrafyası halk inanmalarında benli kimselerin şanslı olduğuna inanılır. Benli kız çocukların kısmetinin açık olduğu söylenir.⁴³⁴ Söz konusu bu durum Erzurum halkı arasında da yaygındır. Nitekim benli olan insanların şanslı ve dostunun çok olduğuna inanılır.

Türk kültüründe Umay Ana Kültü’nün Anadolu’da Fadime Ana Kültü ile birleştiği söylenebilir. Nitekim Umay Ana da Fatma Ana gibi dişi, kutlu bir güçtür. Her ikisi de halk inanışları arasında yer almaktadır. Her ikisi de anneler, yavrular, doğum ve bereketle ilgilidirler. Her ikisi de çağrıldıklarında yardım etmekte, kendilerinde hikmet aranmakta ve dualarda yer almaktadır.

⁴³¹ Tanyu, “Fatma Anamız ve El İle İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma”, *II. Uluslararası TFKB*, c.IV, Ank., 1982, 491-498; Kalafat, “Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay II”, Erişim Tarihi: 04.03.2014, www.yasarkalafat.info

⁴³² Günay-Güngör, 101.

⁴³³ Kalafat, “Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay II”, Erişim Tarihi: 04.03.2014, www.yasarkalafat.info; Polat, 90.

⁴³⁴ Kalafat, “Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay I”, Erişim Tarihi: 04.03.2014, www.yasarkalafat.info

Umay Ana'nın yaşam alanı gökyüzü, ruhlar âlemidir. Fatma Ana kutlu bir kul olmasına rağmen ölümlü bir fanidir.⁴³⁵

Anadolu halkı arasında Fadime Ana inancı bir hayli yaygındır. Hanımlar, yoğurt mayalarken, turşu kurarken, hamur yoğururken, hasta olan birinin sırtını sıvazlarken “El benim elim değil, Fadime Ana'nın eli” diyerek başlar ve bitirirler. Anadolu’da Fatma Ana'nın külde ekmek pişirdiğine inanılır. Bu sebeple külü yere dökmez ve üzerine basmazlar. Örgü, dantel gibi el işlerine başlayan hanımlara “kolay gelsin, altın taş olsun, elin kuş olsun; Hızır yoldaşın, Fadime Ana komşu olsun”⁴³⁶ denir.

Erzurum halkı arasında da yaygın olan inanışta halk sevdiği birine dua ederken “Ahirette Fadime Anamıza komşu olasın” der. Yemeğe bereket getireceğine, yapılan işlere hız kazandıracağına, işleri kolaylaştıracağına inanılır. Anadolu’da ve Erzurum’da yaygın bir halk inancı da doğum yapan kadının sırtı sıvazlanırken “el benim elim değil Fadime Ana'nın eli” ifadesinin kullanılmasıdır. Böylece Fatma Ana yardıma çağrılarak doğumun kolaylaşacağına inanılır. Bir başka uygulama ise; Fatma Ana eli denilen bir bitkinin doğum esnasında kullanılmasıdır. Doğum sırasında Fatma Ana eli bitkisi bir tas suya konur. Bitki açıldıkça doğumun kolaylaşacağına ve çocuğun su gibi akıp geleceğine inanılır. Bazen de suyu içirilir. Özellikle çölde yetişen bu bitki hacdan dönenler tarafından getirilip hamile kadınlara kıymetli bir hediye olarak verilir. Herhangi bir dileği olan kişiler üç İhlas, bir Fatiha Suresi okuyarak Fatma Ananın ruhuna bağışlar. Yanına bir anahtar koyarak kapının önüne oturur. Oradan geçenlerin konuştuklarına göre dileğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda yorumlarda bulunur.

Fatma Ana eli adında açık 5 parmak şeklinde yapılan nazarlıklar da ayrı bir uygulamadır. Âl-i abâ'yı temsil eden bu elin orta parmağı Hz. Fatma'yı temsil eder. Nazarlık şeklinde hazırlanan bu el Erzurum halkı arasında da çocukların omzuna asılarak onların nazardan korunacaklarına inanılır.

Yapılan bu tespitler Umay'ın zamanla kültleşmiş ve günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş, anne ve yavrusu etrafında etkinliği olan dişi bir ruh veya velidir.

⁴³⁵ Kalafat, “Orta Doğu Örneklemleri İle Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi/İyeler Ruhlar”, *Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs, 2009, 394.

⁴³⁶ Mustafa Uzun, “Fatıma”, mad., *TDVİA*, XII, 225.

Anadolu’da Fadime Ana kültüründe bu inanış devam etmekte, uygulamalar sürdürülmektedir.⁴³⁷

3.11. HİDİRELLEZ

Türk dünyasında önemli bir yeri olan farklı uygulamalar ile kutlanan hıdırellez kışın bittiğini yazın başladığını haber veren, takvime bağlı bir geçiş döneminin törenlerle kutlandığı bir gündür.⁴³⁸

Orta Asya kültürlerinde yer alan yaz ve bahar törenleri, İslamiyet’in kabulünden sonra Kur’an’da, Hızır’a atfedilen ayetlerle desteklenmiştir.⁴³⁹ Resmi ve dini bayramlardan olmamasına rağmen eski zamanlardan beri Hıdırellez Türkler arasında özel bir gün niteliği taşımıştır.

Eski Türklerde, baharın gelişi önemli sayılıp gök gürültüsünden anlaşıldı. “Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Göktürkler senenin beşinci ayında büyük bir bayram yaparlardı. Mayıs ayında yapılan bu bayram da kurbanlar kesilir, at yarışları düzenlenir, şarkılar söylenirdi.”⁴⁴⁰ Bu tarih XII. asırdan sonra Anadolu’da yapılan Hıdırellez törenleri ile yakın zamana rastlamaktadır.

İslamiyet’in kabulünden sonra batıya doğru hareket eden “Türkler, Anadolu’ya geldiklerinde Mayıs ayının ilk haftasında veya başlarında yaptıkları şenlikleri de beraberinde getirmişlerdir. Zamanla “Hıdırellez” adını alan bu şenlikler Türk’ün benliğinde asırlardan beri yaşamaktadır.⁴⁴¹

Türk kültüründe asırlardan beri devam eden bu bahar bayramı geleneğinin temelinde kışın sona erip tabiatın yeniden hayat bulması karşısında yaşanan sevinç yatmaktadır. “Bütün Türk coğrafyası üzerinde Hıdırellez ile ilgili inanç ve uygulamalara bakıldığında; kıştan yaza geçiş ritüeli olarak yaşadığı bilinmektedir.”⁴⁴²

⁴³⁷ Kalafat, “Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay II”, *Erişim Tarihi: 04.03.2014*, www.yasarkalafat.info

⁴³⁸ Metin Özarslan, “Erzurum’da Hıdırellez İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Türkbilig*, Nisan 2000, 203.

⁴³⁹ Mehmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültürü*, Ankara 1985, 43.

⁴⁴⁰ Bahaeddin Ögel, 151-152.

⁴⁴¹ Bilge Seyidoğlu, “hıdırellez” *Milli Kültür Dergisi*, Mayıs 1990, sy.72, 16.

⁴⁴² Sezen, 166.

Halk arsında Hızır bir peygamber olarak bilinir. “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez”, “Hızır eli değmiş” gibi ifadeler kullanılması ve Hızır için umumiyetle “Hızır Aleyhisselam” veya “Hızır Peygamber” denmesi bu inanışın bir neticesidir.

Türk ve İslam mitolojisinde önemli bir yeri bulunan Hızır için farklı kimlikler atfedilmektedir. Bazılarına göre, âb-ı hayat içmiş nebilerden olan Hızır ile İlyas aynı kişilerdir. Hızır, İlyas Peygamberin ikinci adıdır. Bazılarına göre ise Hızır ile İlyas ayrı kişilerdir. Kardeş veya arkadaşlardır. Hızır bir peygamber değil ancak bir velidir.⁴⁴³ İlyas da Hızır gibi darda kalanlara yardım eder. Ancak şöhreti Hızır kadar yaygın değildir. Ayrıca Hızır ile İlyas’ın kıyafetleri de farklıdır. Hızır, al renkli bir külâh, yeşil sarık, çiçeklerden örölmüş bir hırka, kırmızı pabuçlar giyerken, İlyas keçi derisinden uzun bir gömlek giyinir. Hızır aksakallı, elleri beyaz ve yumuşak; İlyas uzun boylu, zayıf, esmer bir ihtiyardır.⁴⁴⁴

Halka göre ise, Hızır bahar mevsiminde canlanan, coşan bir hayatın sembolüdür. Âb-ı hayat içerek ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Özellikle bahar mevsiminde insanlar arasında dolaşan Hızır, darda kalanların sorunlarını çözen, sağlık, bereket, varlık getiren, ayak bastığı yerleri yeşerten veli bir kişidir.⁴⁴⁵

Hıdırellez coşkulu ve umutlu bir gündür. Halkımız bu günü bereketli ve uğurlu sayar. Bu günde; ev-araba sahibi olmak, evlenmek, hastalıklardan korunmak veya kurtulmak gibi birçok dilekte bulunulur. Dileklerin kabulüne yardımcı olmak için oruç tutar, sadaka verir, kurban keserler. Yapılan tüm hazırlıklar Hızır’a rastlamak ve ondan yardım almak içindir. Kurban ve adaklar “Hızır hakkı için” adanır ve yerine getirilir.⁴⁴⁶

Hıdırellez geleneği Anadolu dışında Altay, Azerbaycan, Balkanlar ve Kırım Türkleri arasında da yaygındır. Ayrıca Suriye, Irak, Mısır, Hindistan gibi ölkelerde Türklerden farklı olarak bir ibadet konusu olmuştur. İslamiyet yolu ile Türklere geçen bu efsanevi itikada, Türk halkı tarafından da bazı şeyler katılmış olsa da, darda kalanların imdadına yetişen, insanlara bolluk, bereket, servet, tabiata canlılık kazandırma özelliklerini korumuştur.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Başar, *Erzurum’da “Ruz’u Hızır ve Dam Âlemi”*, *Çeşitli Yönleri İle Erzurum ve Çevresi*, 167.

⁴⁴⁴ İsmail Özmel, “Bizim Hıdırellez”, *Milli Kültür Dergisi*, Mayıs 1990, sy.84, 84.

⁴⁴⁵ Başar, *Çeşitli Yönleri İle Erzurum ve Çevresi*, 167.

⁴⁴⁶ Sezen, 166.

⁴⁴⁷ Ülkütaşır, “Hıdırellez Hakkında Bir Araştırma”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1975, 157; Sezen, 166.

“Hızır” yeşil demektir ve Hızır’ın ayak bastığı yerlerde çimenler bittiği için bu ismi almıştır. Yapılan törenlerden anlaşıldığı gibi; “Hıdırellez, Türk folkloru açısından bir hazinedir. Efsaneler, ümitlerle dolu, şiirlerle süslüdür. Bu çizgi, Balkanlardan Anadolu’ya, Kafkasya’dan Asya içlerine kadar uzanmakta ve baht açma gelenekleri ile devam etmektedir.”⁴⁴⁸

Kışın soğuk, uzun ve sıkıntılı günlerinden kurtulan Erzurumlular Hıdırellez gününü büyük bir coşkuyla kutlardı. Erzurum’da Hıdırellez veya Ruz’u Hızır 6 Mayıs günü kutlanır. Olumsuz hava şartları insanların açık havaya çıkmasına engel olamamaktadır. Çünkü o günü evin içinde geçirmek iyi sayılmaz.

Hıdırellez günü herkes erkenden kalkar kırlara gider veya baca damına çıkardı. Eskiden Erzurum’da evler çatısız olduğundan yağın karlar temizlenirdi. Evlerin içinden gelen sıcaklıkla ilk yeşillik evlerin bacalarında görülürdü. Bu sebeple de Hıdırellez kutlamalarının ilk akla gelen yeri bacalar olurdu.

Hıdırellez günü zengin fakir demeden herkes açık havaya çıkar. Hıdırellez günü şehir halkının gittiği yerlerin başına Abdurrahman Gazi Türbesi, Boğaz ve Köşk gelir. Bunların dışında subaşlarına, ark, dere kenarlarına, kırlara, çayırlara, kilimler, hasırlar serilerek, çadırlar kurularak içilen çaylar eşliğinde baharın gelişi kutlanırdı.

Hanımların önceden evlerinde hazırladıkları baklava, börek, kete, çörek, et, yumurta, çivil peynir ve taze lor gibi yiyecekler teneke semaverlerde yapılan çaylar eşliğinde yenirdi.

Hıdırellez gününe Dadaşlar ayrı bir renk katardı. Davul zurna eşliğinde oynadıkları barlar büyük ilgi toplardı. Ayrıca ok atılır, cirit oynanır, güreşler yapılırdı. Def, def yoksa teneke, tepsi veya tabla çalarak türkü söyleyip eğlenirlerdi. Çocuklarda kendi aralarında eğlenerek 6 Mayıs gününü renklendirirlerdi.

Kadınlar kendi aralarında mani söylerler, ortaya atılan mendil, yazma, eşarpları tecrübeli bir hanım toplar oturduğu minderinin altına koyar. Sonra bunlardan birini rastgele seçer ve sahibi için bir mani söyler.⁴⁴⁹

Okunan manilere bir iki örnek verelim. Bekâr kızlar için söylenen mani:

⁴⁴⁸ İsmail Özmel, 84-85.

⁴⁴⁹ Özarslan, 205.

Ağlama yar ağlama / Elde ne var ağlama/
 Kısmet bağlayan Allah/ Bir gün açar ağlama
 Nişanlılara veya eşleri askerde ya da gurbette olanlar için söylenen mani:
 Ay doğar aya karşı/ Çimenli çaya karşı /
 Mevla'm bizi kavuştur/ Yeni aylara karşı

Erzurum halkına göre, Hızır şubat ayında da şehre uğrar kışın, zor durumda olanların yardımına koşarmış. Bunu bilen genç kızlar kimliklerini açıklamadan, kibleye bakan dokuz komşu kapısını çalar sonra, sopalara at gibi binerek yol ayrımında Hızır'ı bekler kısmet isterlerdi.⁴⁵⁰

Günümüzde Hıdırellez ile ilgili uygulamalar giderek azalmaktadır. Erzurum'da daha çok genç kızlar kadınlar ve delikanlılar tarafından uygulamaya konulmaktadır.

Erzurum halkı arasında Hıdırellez'le ilgili başlıca uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴⁵¹

Erken kalkma: 6 Mayıs günü Hızır'ın bütün evleri dolaşıp bereket getireceğine inanıldığından o gün ev halkı erken kalkar. Hıdırellez sabahını uyuyarak geçirenlerin bu bolluktan nasiplerini alamayacaklarına inanılır. Hatta 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece hiç uyumayıp ibadet edenler bile olur.

Temizlik yapmak: Hıdırellez temizliğine bir hafta önceden başlanır. 6 Mayıs gününe hiçbir iş bırakılmaz. O gün ev işi yapmak iyi sayılmaz.

Şafak vakti akarsuda yıkanmak: 6 Mayıs sabahı akarsudan nur aktığı, bu suya girenlerin vücudunun nurlu olacağına ve yeniden hayat bulacağına inanılır.

Kaplıcada yıkanma: Hıdırellez günü çevrede bulunan Ilıca, Hasankale, Soğuk Çermik, Delice ve Çoban Dede kaplıcalarında (halk dilinde Çermik) yıkanır ve hastalıklara şifa bulacaklarına inanırlar.

Şafak vakti çiğ damlası toplama: Hıdırellez günü şafak vaktinde ot yapraklarının üzerinde biriken çiğ damlalarının bolluk ve bereket getireceği inancıyla toplanır ve yoğurt veya hamur mayasına katılır. Toplanan çiğ, daha doğurgan olmaları için evcil hayvanların üzerine serpilir.

⁴⁵⁰ Başar, "Erzurum'da Ruz-ı Hızır ve Dam Âlemi", *Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi*, 169-170.

⁴⁵¹ Sezen, 169.

Tuzlu çörek: Hıdırellez günü kısmeti açılmamış erkek ve kızlar oruç tutarlar. İftar için özellikle tuzlu yemekler hazırlanır. Yemekler arasında “gugul” veya “gılık” denen tuzlu bir ekmek de hazırlanır. Oruç tutanlar bu tuzlu ekmekle iftar yaparlar. İftardan sonra su içmeden yatan kişinin, rüyasında kendisine su ikram eden kişiyle evleneceğine inanılır. Tuzlu çöreği yiyip yatan kişi uyumadan önce şöyle bir dilekte bulunur:

Yastığı karşıladım uçtan uca
İçinden çıktı üç hoca
Biri hece, biri cüce, biri koca
Kaderim kısmetim neyse
Rüyama girsin bu gece

Kargaya gugul verme: Evlenme çağına gelip de kısmeti çıkmamış genç kız, hıdırellez günü yaptığı “gugul”un yarısını yer yarısını da duvar üstüne bırakarak oradan uzaklaşır ve hiç konuşmadan karganın gelip “gugul”u almasını bekler. Karga “gugul”u hangi evin damına götürüp yemeye başlarsa, kızın o evin gelini olacağına ; “gugul”u alıp uzaklaşırsa kızın kısmetinin uzaktan çıkacağına inanılır.

Güveç açma: Yedi evden toplanmış elbise ve takılar bir güvecin içine konur. Güvecin ağzı bir örtü ile kapatılıp iple bağlanarak kilit vurulur. Kilitli güveci kısmeti açılmayan gençle bir arkadaşı bir gül ağacı altına götürürler. O sırada yanlarına gelen üçüncü şahıs ne yaptıklarını sorar. Kısmeti bağlı olan gencin arkadaşı: “bunun kısmetinin açılması için kilit açacağız. Allah rızası için bu kilidi açar mısınız?” diye rica eder. Üçüncü şahıs “selat ü selam”la kilidi açar ve güveci gül dalının dibine boşaltır.

Kilitli kapı açma: Hıdırellez gelmeden kısmeti kapalı kızlara yedi komşu evinin anahtarı verilir. Kızlar kuşluk vakti “selat ü selam” la ellerindeki anahtarlarla kimseyle konuşmadan kapalı olan yedi evin kapısını açar. Bu sayede kızların kısmetinin açılacağına inanılır.

Komşu kapısı çalma: Hıdırellez günü Hızır’ın gelişini kollayan kızlar kendilerini göstermeden kibleye bakan yedi veya dokuz komşu evinin kapısını çalarlar. Sonra da ata biner gibi sopalara binip yol ayrımında Hızır’ı beklemeye başlarlar. Kapısı çalınan komşular bu durumu bildikleri için “Allah’ım kapımızı çalan komşumuzun kısmetini aç” diye dua ederler.

Ev yapma: Ev sahibi olmak isteyen kişi, Hıdırellez günü çerden çöpten veya çamurdan bir oyuncak ev yaparak dilekte bulunursa kısa zamanda bir ev sahibi olacağına inanılır.

Yedi çeşmeden su içme ve su toplama: Gün doğmadan önce kibleye bakan yedi çeşmeden ayrı ayrı su alınır, toplanan bu su ile evin bütün işi yapılır ve özellikle yemekler bu su ile pişirilir. Bu su ile pişen yemeklerin hastalıklara şifa vereceğine ve bereketli olacağına inanılır.

Kısmetinin açılmasını isteyen gençler Hıdırellez günü sabah namazından önce kibleye bakan yedi çeşmeden su içmesiyle o yıl evleneceğine inanılır.⁴⁵²

⁴⁵² Araştırmamızın son bölümünde yer alan başlıklarla ilgili, kadınlar arasında yaygın olarak sürdürülen inanış ve uygulamalar belirlenirken, İpek Güney, Ezine Güney, Lütiye Bozkurt, Seher Yıldız, Nurten Küçük, Huriye Çevik, Sündüs Özçelik, Hediye Güney, Rabia Özdemir, Güldane Efe, Güllü Polat, Elfızar Atalay, Fadime Polat, Nazlı Yunusoğlu, Penpe Vural, Güllü Polat, Hanife Binatlı, Ayşe Korkmaz isimli kaynak kişilerden elde edilen bilgiler derlenmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Halk inanışları geçmişten günümüze her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her toplumda varlığını sürdürmektedirler. Bazen gelenekler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmış, bazen de bu aktarma görevini, efsaneler, destanlar, menkıbeler ve mitoloji üstlenmiştir. Hak dinin, uygulanan ve bilinen prensipleri dışında kalan halk inanışları toplum tarafından uygun bir şekilde yaşatılmaktadır. Halk hayatını oluşturan gelenek ve inanışlar batıl gibi görünseler de aslında hepsinin bir temeli olduğu saptanmıştır. Halk inanışlarının oluşmasında insanların eski dini inançlarından getirdikleri gelenekler etkili olmuştur. Halk yeni bir dini benimsediğinde eski dinin kalıntılarını, kültürel unsurları bu yeni din içinde uygun bir şekilde devam ettirmişlerdir. Başka bir etken ise psiko-sosyal sebeplerdir. Bunun içerisinde duygusallık, kötü ruhlardan korunma, üstün kişilerden yardım bekleme, olayları kendi lehine çevirme vs. yer almaktadır. Halk inanışlarının ortaya çıkışındaki birçok etkenin Erzurum halkı içinde geçerli olduğu gözlenmiştir.

Tamamen dinî olmayan ve dinin tamamen de dışında kalmayan halk inanışları, hayatın her safhasında yerini almıştır. Halk hayatının düğünlerine, türkülerine, bayramlarına yerleşmiş olan bu inanış ve gelenekler, bazen birlik beraberlik sağlamış, toplumu bir arada tutup bütünlük sağlamıştır. Bunların bazen de ilme ve akla aykırı davranışlarla insanlara zarar verebilecek birtakım uygulamalar olduğu da tespit edilmiştir.

Halk inanışlarının benimsenip yayılmasında, toplumun üzerinde yaşadığı coğrafi şartların, tarihin, kültürün ve sosyal hayatın etkisi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple tezi hazırlarken Erzurum'un coğrafi şartları, tarihi ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilip sosyal hayatı etkileyen olaylar belirlenmeye çalışılmıştır. Yörede yaşayan insanlar, halk inanışlarını dini inançlarının yanında örf, âdet, gelenek, görenek, anane gibi kavramlarla sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olarak sürdürmektedirler.

Çoğu halk inanışının eğitim seviyesine bakılmaksızın dini eğitimi zayıf olan insanlar arasında daha yaygın olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu sebeple halkın, sağlam, tatmin edici, Kur'an ve Sünnete dayalı bir din eğitimi alması gerekir. Buna paralel olarak, halk arasında din adına iş yapan ve görüş beyan eden kişilerin de sağlam bir dini hayata sahip olmaları gerektiği belirtilmiştir.

Halk inanışları kadınlar arasında da yaygın olarak varlığını sürdürmektedir. Toplum içinde kadının bulunduğu konum ve üstlendiği sorumluluklar, halk inanışlarının daha çok kadın etrafında kümelenmesine sebep olmuştur. Yapılan araştırmalar, kadınların olağanüstü olaylara, batıl inançlara, halk inanışlarına inanma eğilimlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Tezde, doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde kadın etrafında kümelenen âdet ve inanışlar derlenmeye çalışılmıştır.

Kadına duyulan saygıyı artıran ve onu annelik makamına yükselten doğum hadisesinde Erzurum'da yaygın olan birçok âdet ve inanış mevcuttur. Doğumla ilgili inanış ve uygulamaların fazla olmasında soyun devamı, akrabalar arasındaki itibarın artması, çocuk sahibi olmayan kişilerin toplum içinde düştükleri zor durum ve psikolojik baskıdan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu duruma engel olmak isteyen kadınlar daha evlenmeden birtakım ihtiyati tedbirlere başvurmuş, evlendikten sonra da çocuk sahibi olamayanlar bazı uygulamalara başvurarak çare aramışlardır.

Hayatın ikinci geçiş dönemi olan evlilik olayı tüm dünyada kadın ve erkeğin hayatını şekillendiren önemli bir süreçtir. Toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir niteliği olan evlenme her toplumda bağlı bulunulan kültür kalıplarına göre gerçekleştirilir. Yaptığımız araştırmada Erzurum ve çevresinde evlenme süreci birçok âdet, tören, gelenek, görenek, inanış ile birlikte zengin bir tablo oluşturmaktadır. Kızı beğenme aşamasından evliliğin neticelenip, yeni çift çocuk sahibi oluncaya kadar birçok inanış ve uygulama yine kadının etrafında kümelenmiştir. Bunun sebebi ise evliliğin, kadının hayatında daha büyük değişikliklere yol açması ve kadından beklentilerin fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde evlilik ile ilgili tören, uygulama ve inanışların dışında Erzurum'da yer alan diğer evlenme türlerini de araştırmaya çalıştık. Sonuçta görücü usulü evlenme dışında kız kaçırma, oturakalma, dezmâl kaçırma, levirat evliliği, beşik kertme, taygeldi evlilik ve kuma gitme gibi evlilik türlerinin de araştırma alanımız olan Erzurum halkı arasında uygulandığı görülmüştür.

Her insanın başına muhakkak gelecek olan ölüm insanlara acı ve keder vermenin yanında onları korkutan ve çaresiz kılan bir olaydır. Bu tedirginlikle yaşayan insan, yaşamındaki olayları, gördüğü bir rüyayı veya eşyanın duruşunu ölüm belirtisi olarak kabul etmiştir. Erzurum halkı ölümden kaçınmak ve ölümü uzaklaştırmak içinde bazı

tedbirlere başvurmuşlardır. Yaptığımız araştırmada son geçiş dönemi olan ölümden doğum ve evliliğin aksine uygulama ve inanışlarda kadın ve erkek arasında çok fazla farklılık görülmemiştir. Çünkü insanlar hayattayken üstlendikleri rollerden sıyrılmış yalnızca insan olma vasfı ile ön plana çıkmıştır. Bu sebeple ölüm, kadına ait inanışların neredeyse olmadığı bir geçiş dönemi olmuştur.

Tezimizde geçiş dönemleri dışında varlığını sürdüren ve kadınlar arasında yaygın bir şekilde devam ettirilen diğer inanış ve uygulamalara da yer verilmiştir. Bunlardan ilki geçmişten günümüze kadar bütün toplumların uyguladıkları ve kuşaktan kuşağa aktardıkları halk hekimliği gelmektedir. Yaptığımız çalışmada Türklerde halk hekimliğinin Şamanizm ile başladığı ve İslam Dini içerisinde de yerini alarak günümüze kadar varlığını sürdürerek uygulama alanını da genişlettiği belirtilmiştir. Erzurum ve çevresinde de halk hekimliği bağlamında bitkisel, hayvansal, madensel ilaçlardan faydalanmanın yanı sıra bazı taşları, hayvanları, suları kutsal sayıp medet ummak gibi uygulamalar da tespit edilmiştir.

Ziyaret yerleri, türbelerde mum yakma, bez ve çaput bağlama, muska yaptırma, cin, peri, büyü, nazar, alkarısı gibi inanışların kadınların daha fazla ilgisini çektiği ve kendi aralarında çeşitli sebeplerle bu tür uygulamalara başvurdıkları veya korunmak için bazı tedbirlere başvurdıkları görülmektedir.

Kadınlar arasında yaygın olarak görünen bir diğer uygulama da Umay inanışı ve Hıdırellez günüdür. Kadınları ve çocukları koruduğuna inanılan Umay inanışı İslam'ın kabulünden sonra Fadime Ana inanışına dönüşmüştür. Günümüzde Fadime Ana adında nazarlıklar yapıldığı ve bu adda bir bitkinin de doğum esnasında kadınlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Hıdırellez gününde de Erzurum halkı arasında varlığını sürdüren birçok inanış ve uygulama vardır. Erzurum'da Hıdırellez çeşitli şenliklerle kutlanır. Ev almak isteyenler, yılı bolluk ve bereket içinde geçirmek isteyenler, kısmet açmak isteyenler Hıdırellez gününde çeşitli inanış ve uygulamalarla bu günü değerlendirmeye çalışırlar.

Genel olarak kadınla ilgili halk inanışları hayatın her döneminde kendini göstermiştir. Bu durum kadının, görevleri ve sorumlulukları itibarı ile her zaman değerli ve önemli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan, *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1961.
- Adsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler* (Seyahatname 2, s.209-214’dan naklen), İstanbul 1971.
- Akbulut, Uğur, Doğu Anadolu’da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı, *Yeni Türkiye Dergisi*, (44) 2000, 140-157.
- Akgündüz, Ahmet, “Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümleri”, *Yeni Ümit Dergisi*, sy.8 (Ocak-Şubat-Mart 1990), 8-14.
- Akkaya, Nevin, *Gelenek, İnanç ve Toplum*, Âlem Basım-Yayım, Balıkesir 1995.
- Albayrak, Erol, *Erciş’te Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2006.
- Alptekin, Ali Berat, “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”, *Milli Folklor Dergisi*, y.22, sy.86,2010, 5-19.
- Alptekin, Mehmet, *Silifke’de Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2007.
- Altıntaş, Ramazan, “İslam Anlayışında Bid’at ve Hurafenin Çerçevesi”, *Dini Araştırmalar*, 6(16), Mayıs-Ağustos, 2003, 111-124.
- Aras, M. Sıtkı, *Bir Şehrin Ruhu Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.
- Aras, M. Sıtkı, *Erzurum’un Manevi Mimarları*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1996.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- Araz, Rıfat, *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.
- Arık, M. Selim, “Hurafe ve Batıl İnançlar Üzerine Bazı Düşünceler”, *Diyanet İlmi Dergi*, 42(2), 125-143.

- Arslan, Mustafa, “Halk Arasındaki Yaygın İnanışların Oluşumuna Etki Eden Tarihsel ve Psiko-Sosyal Faktörler”, *Diyanet İlmi Dergi*, sy.40, Eylül 2004, 105-120.
- Artun, Erman, “Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1998, 85-107.
- Aşgın, Sait, “Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 50(XVII), Temmuz 2001, ss.250-270.
- Atalay, Besim, *DLT Tercümesi I, II, III*, (3. Baskı), TTK Basımevi, Ankara 1992.
- Atılcan, İ. Coşkun, *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, Erzurum Halk Oyunları- Halk Türküleri Derneği Yayınları, Erzurum 1977.
- Aydın, Dünder, “Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethinin Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), Erzurum 1970, 101-114.
- Aydın, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- Aydın, Mehmet, “Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, *II. Milletlerarası TFKB*, c.IV. Ankara 1982.
- Aydın, Mehmet, “Konya’daki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, y.1985, sy.1, ss.19-35.
- Aydın, Mustafa, Dinin Dünyevileşme Sorunu ve Protestanlık, *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, İstanbul 1993/2.
- Balaman, Ali Rıza, *Evlilik Akrabalık Türleri*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Başar, Zeki, Erzurum’da “Ruz’u Hızır ve Dam Âlemi”, Çeşitli Yönleri İle Erzurum ve Çevresi, Erzurum *Ulusal Verem Savaşı Derneği XXI. Kongresi*, 27-30 Haziran, 1968,Erzurum ss. 167-178.
- Başar, Zeki, *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.
- Başar, Zeki, *İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

- Başar, Zeki, *Sıtkı Dursunoğlu Broşürü*, İstanbul. Matbaası, Ankara 1953.
- Başçetinçelik, Ayşe, *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*, Altın Koza Yayınları, 2009.
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, İzmir 2003.
- Bayat, Ali Haydar, “Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalarının Tedavi Yolları ve Kaynakları”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu*, Ankara 23-25 Kasım 1988, 59-82.
- Baykara, Tuncer, “XIX. yüzyılda Anadolu’nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 25, Ekim 1969, 64-72.
- Beygu, A. Şerif, *Erzurum Tarihi*, Anıtları, Kitabeleri, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, Ankara 1971.
- Bilmen, Ö. Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basımevi, İstanbul 1991.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru, (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Bulut, Sebahattin, *Erzurum İl Yıllığı*, 1973, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkleri Sözlüğü*, İstanbul 1968.
- Coşkun, Ogün, “İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, sy:20, 239-266.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi, Ankara 1982.
- Çelebi, İlyas, “Hurafe”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- Çelik, Ali, *İslam’ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları Hicaz Bölgesi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Muammer, *Erzurum Kitabı*, Erzurum Kitaplığı, Ekim 1997.
- Çevik, Bülent, *Konya’da Halk Hekimliği Uygulamalarının Dünü ve Bugünü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.

- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Darkot, Beşim, “Erzurum” maddesi *İslam Ansiklopedisi* C.IV, İstanbul 1955.
- Davarcı, Ayşe, “Türklerde Tabiatüstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, *Bilig*, s.32, Kış 2005, 125-144.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güneş ve Nobel Yayınları, Bursa 1996.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara 1971.
- Doğan, M., *Büyük Türkçe Sözlük*, Coşkun Ofset, İstanbul 1987.
- Doğan, Özlem, *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, Doğu Batı Yayınları, İzmir 1995.
- Doğanay, Hayati, *Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri” Şehr-i Mübarek Erzurum* Ankara 1989.
- Donuk, Abdulkadir, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Aile, “Çeşitli Topluluklarda Aile”*, Aile Yazıları, Ankara 1991.
- Eliade, Mircae, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, Çeviren: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Emeksiz Abdulkadir - Sezin Oktay, “Taş Bebek(Aktaş) Efsane ve Ninnileri Arasında Tematik İlişkiler” *Türk Kültürü İnceleme Dergisi 11*, İstanbul 2004, ss.149-166.
- Erdi, Kemalettin, Yaşayan Hurafeler, TDV Yayınları, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I* (Giriş-Metin-Faksimile), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul 1972.
- Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji(Toplum Bilimi)*, Der Yayınları, İstanbul 1993.
- Eroğlu, Türker, Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, No:1 2005, 749-770.
- Ertun, Erman, *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi 370, İstanbul 2008.
- Erzurum 1998 İl Yıllığı, *Cumhuriyetin 75.Yılında Erzurum* Önder Matbaacılık, Ankara

- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Bütün Yönleri İle Anadolu İnançları*, Koza Yayınları, Eylül 1974.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi (İnanç Söylence Bağlantısı)*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, “Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi”, *İktisadi Fakülteler Mecmuası-3*, 1-34.
- Giovanni, Scognamillo, *İstanbul Gizemleri*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2006.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, inkılap Yayınevi, 11. Basım, İstanbul 2011.
- Gökbel, Ahmet, “Anadolu’da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.1, Sivas 1996, 173-186.
- Güleç, Cengiz, *Anadolu Kültüründe Hastalık Sağlık Kavramlarına Transkültürel Bakış*, Klinik Psikiyatri, 2000.
- Günay Ünver, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Gündüz, Şinasi, Giriş, (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Güngör, Harun, Mustafa Argunşah, *Gagauzlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Hamidullah, Muhammet, “İslam Hukukunda Örf ve Âdet”, (Çev.: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Yıl:1, sy.2, (Temmuz-Aralık-2008), 141-165.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975.
- Ignac Kunos, *Türkçe Ninniler*, Yayına Hazırlayan Nilgün Cıblak Coşkun, Otorite Yayınları, Ankara 2013.
- İlmihal, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.
- İnalcık, Halil, “Erzurum” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1955.
- İnan, Abdulkadir, “*Al Ruhu Hakkında*”, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

- İnan, Abdulkadir, “Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşeleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara 1961, 180-182.
- İnan, Abdulkadir, “*Umay İlâhesi Hakkında*”, *Makaleler ve İncelemeler*, c.I, Ankara 1998.
- İnan, Abdulkadir, *Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor*, İstanbul 1930.
- İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976.
- İnan, Abdulkadir, *Hurafeler ve Menşeleri*, Nur Matbaası, Ankara 1972.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- İnan, Aysun, *Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- İspirli, Serhan Alkan, “Atasözlerimiz, Deyimlerimiz ve Manilerimizde Gelin Kaynana İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (ESOSDER), c. III, Temmuz 2004, İstanbul 1997.
- Kafkasyalı, Ali, “Azerbaycan, İran ve Türkiye Türk Halk Hikâyelerinde Erzurum”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.33, 97-131.
- Kalafat, Yaşar, “Orta Doğu Örneklemeleri İle Türk Kültürlü Halklarda Mitolojik Dişi/İyeler Ruhlar”, *Uluslararası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, Elazığ 29-31 Mayıs 2009.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.
- Kalafat, Yaşar, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları IV*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2007.
- Karaca, Faruk, “Heterodox İnanç ve Davranışları Ölçeği Üzerine Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.15, Erzurum 2001, 145-168.
- Karaoğlu, Hamza, “Kahramanmaraş Nurhak İlçesinde Yaşayan Halk İnançları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.5, Elazığ 2000, 149-156.
- Kestelli, Raif Necdet, *Resimli Türkçe Kamus*, (Haz. Recep Topar vd.), TDK Yayınları, Ankara 2004.

- Kırca, Celal, “Din ve Bilim Açısından Nazar”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1(XXII), 1986, 38-47.
- Kırzioğlu, M.Fahrettin, *Kars Tarihi I*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- Konukçu, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992.
- Koşay, Hamit Zübeyir, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Maarif Matbaası, Ankara 1994.
- Küçük, Abdurrahman, “Erzincan ve Çevresindeki Halk İnanışlarına Toplu Bir Bakış”, *IV. Milletlerarası TFKB*, IV, Ankara 1987, 241-257.
- Küçük, Cevdet, “Erzurum Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, XI(1).
- Merter, Feridun, “1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler”, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi 2, Ankara 1990.
- Meydan Larousse*, “Alkarısı” mad., c.1.
- Nazarın Bilimsel Yönü, *Yankı Dergisi*, 5-30 Haziran 1983, sy.653.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Ocak, Mehmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültürü*, Ankara 1985.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, ME Basımevi, İstanbul 1971.
- Öner, Sevil, Hamza Koç, “Erzurum Kentleşme Sürecinde Kültürel Yapılanması”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29), 2002, 341-351.
- Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi DTCTF Yayınları, Ankara 1971.
- Örnek, Sedat Veyis, *Etnoloji Sözlüğü*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.

- Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Örnek, Sedat Veyis, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, DTCF Yayınları, sy.174, Ankara 1966.
- Özarslan, Metin, “Erzurum’da Hıdırellez İle İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Türkbilig*, Nisan 2000, 203-208.
- Özcan, Uğur, Murat Gökhan Dolgan, “XIX. Yy Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”, *Milli Folklor*, 2013, Yıl 25, sy.98, 147-164.
- Özey, Ramazan, “1897’de Erzurum”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(3), 143-148.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at Adlandırmaları*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001.
- Özmel, İsmail, “Bizim Hıdırellez”, *Milli Kültür Dergisi*, Mayıs 1990, 84.
- Özön, M. Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Ankara 1971.
- Öztürk, Cemil, *Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, Pagem Yayıncılık, Ankara 2005.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ME Basımevi, İstanbul 1946.
- Pirverdioğlu, Ahmet, *Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (3013), 2004.
- Polat, Kemal, “Kırgızistan’da Dini Günler ve Bayramlar”, *Dini Araştırmalar*, 5(14), Eylül-Aralık 2002, 169-182.
- Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.
- Poyraz Tacaoğlu, Tuğçe, “Türkiye’de geliştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II(4), Aralık 2011, 114- 143.
- Sakaoğlu, Necdet, “Mezarlık Cadıları”, *NTV Tarih Dergisi*, Ekim, İstanbul 2009.
- Sakaoğlu, Saim, “Anadolu Folklorunda Göktürk İzleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* Dün/Bugün/Yarın, Eylül 1985.

- Sami, Şemsettin, *Kamus-i Türki*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- Sarıçam, İbrahim, “Hurafeler Karşısında Hz. Muhammed”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara 2003, 191-196.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 2002.
- Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK Yayınları, Ankara 1982.
- Seyidoğlu, Bilge, “Hıdırellez” *Milli Kültür Dergisi*, sy.72, Mayıs 1990, 23-24.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor ve Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1985.
- Sezen, Lütfi, *Erzurum Şehir Folkloru*, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum 2007.
- Sezen, Lütfi, Erzurum’da Sosyal Kültürel Değişmeler, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.9, 1998, 23-30.
- Solmaz, Gürsoy, Orta Çağda Erzurum Kalesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy.12, 1999, 231-249.
- Şar, Sevgi, “İç Anadolu Bölgesinde Kullanılan Halk İlaçları”, *II. Milletler Arası, Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, c. IV, Ankara 1987, 371-380.
- Şar, Sevgi, *Halk Hekimliğinin Dünü Bugünü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.
- Şimşek, Esmâ, “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: Çöceli Gelin”, *Milli Folklor Dergisi*, sy.60, 2003, 78-87.
- Tacitus, *Germanial*, Çeviren: Hamit Dereli, Ankara 1944.
- Tanyol, Cahit, *Örf ve Adalet Sosyolojisi Bakımından Sanat ve Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1960.
- Tanyu, Hikmet, “Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIII, Ankara 1978, 123-142.

- Tanyu, Hikmet, “Fatma Anamız ve El İle İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma”, *II. Uluslararası TFKB*, c.IV, Ankara 1982, 479-495.
- Tanyu, Hikmet, “Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar”, *1975 Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1976, 129-142.
- Tanyu, Hikmet, *İslamcılıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1980.
- Tezcan, Mahmut, “Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneklerinin Antropolojik Çözümlemesi”, *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, II(6), Ekim-Aralık 2003, 41-48.
- Tezcan, Mahmut, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1981.
- Tunçdemir, İlknur, “Günümüzde Türk Medyasında Kadın Sanatçı Kavramı Kadına Karşı Şiddete Son Kampanyası Kapsamında Kadınlarımız ve Türküler Konseri”, *Uluslar Arası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, Ankara 27-28 Nisan 2012.
- Turgay, Nurettin, “Kur’an Çerçevesinde Hurafeler ve Korunma Yolları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII(1), 21-40.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 1000 Temel Eser Dizi, ME Basımevi, İstanbul 1969.
- Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, M. Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Türk Ansiklopedisi*, c.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983.
- Uçkun, Rabia, “Afyon Karahisar’da Nazarla İlgili İnançlar”, *VII. Afyon Karahisar Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 2007, 303-314.
- Uzun, Mustafa, “Fatıma”, maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.12.
- Ülger, Züleyha, *Aydın ve Çevresinde Halk Hekimliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2012.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E Bakanlığı Yayını, Ankara 1971.

- Ülkütaşır, M. Şakir, “Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1977, 309-311.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Hıdırellez Hakkında Bir Araştırma”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1975, 157-170.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Lohusalık Çağı”, *Halk Bilgisi Haberleri*, y.3, sy.29.
- Ünver, Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- Varlı, Mustafa, Bidat, *Hurafe ve Batıl İnançlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi) ,Türk Kültürel Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 1991.
- Yasa, İbrahim, “Taygeldi Ailesi”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVII(II), Ankara 1963, 305-349.
- Yasa, İbrahim, *Türkiye’de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bunlar İle İlgili İdari Meseleler*, TODAİ Yayınları, Ankara 1962.
- Yaşa, Recep, “Selçuklarda Saçı Geleneği”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ağustos 2003, Cilt: 200, 41-43.
- Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Cilt: VIII, Eser Neşriyat, İstanbul 1979,
- Yel Ali Murat, Yusuf Şevki Yavuz, “Hurafe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XVIII.
- Yoloğlu, Güllü, *Türklerin Aile Merasimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Yüce, Abdulhakim, *Dinde Yabancılaşma ve Yozlaşma*, Feza Gazetecilik, İstanbul 2001.
- Yüceer, İsa, “İnanç Problemlerinden Yansımalar”, *Günümüz İnanç Problemi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*, 7-9 Eylül 2001, Erzurum 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Cıblak Coşkun, Nilgün, Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım, s.508, Erişim Tarihi:08/03/2014,
http://www.tukishstudies.net/Makaleler/1579919198_28%c387%c4%b1blokCo%c5%9kunNilg%c3ben-edb-499-513.pdf

Demircan, Ahmet ,“Simav ve Hisarcık’ta Eski Bir Türk Tanrıçası: Sarıkız (Umay)”, Erişim Tarihi: 23.01.2014, <http://www.simav.info/simav-ve-hisarcikta-eski-bir-turk-tanricasiyumaysarikiz/>

Emiroğlu, Selim, “Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi”, s.12, Erişim Tarihi: 01.03.2014, http://www.tukishstudies.net/Makaleler/1788156956_Emiro%ç4%9fluSelim_S-1691-1710.pdf

Ergin, Selma, “Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe Kırklama Geleneği”, Erişim Tarihi: 01.10.2014, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBİLİM/selma_ergin_kirklama.pdf

Kalafat, Yaşar, Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay I”, Erişim Tarihi: 04.03.2014, www.yasarkalafat.info

Kalafat, Yaşar, Kazan ve Çevresi İzleri İle Türk Mitolojisinde Umay II, Erişim Tarihi: 04.03.2014, www.yasarkalafat.info

Kalafat, Yaşar, “Halaç Türklerinde Halk İnanışları”, Erişim Tarihi: 10.02.2014, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBİLİM/kalafathalac.pdf>

Yardımcı, Mehmet, “Halk Bilimi”, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2013, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBİLİM/mehmet_yardimci_halkbilimi.pdf

Yüksel, Musa Şamil, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı, Erişim Tarihi: 08.03.2014, http://www.tukishstudies.net/Makaleler/74088443_92y%beksell_musa%ç5%9famil.pdf

KAYNAK KİŞİLER

Akar, Sevim, 1955 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Akti, Muşika, 1935 Yazıcı Köyü, okuryazar, ev hanımı, evli, altı çocuk annesi.

Alpak, Havva, 1977 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, beş çocuk annesi.

Anık, Hanife, 1965 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Arıcıoğlu, Seher, 1976 Erzurum lisans mezunu, ev hanımı, iki çocuk annesi.

Atalay, Elfizar, 1945 Tortum, okuryazar değil, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Barin, Funda, 1975 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Bayrakci, Fatma, 1932 Oltu, okuryazar değil, ev hanımı, evli, altı çocuk annesi.

Bayrakci, Meryem, 1959 Tortum, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Bebek, Zahide, 1973 Erzurum lisans mezunu, öğretmen, evli, iki çocuk annesi.

Binatlı, Hanife, 1920 Erzurum okuryazar değil, ev hanımı, evli, beş çocuk annesi.

Bora, Dilek, 1974 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Bozkurt, Lütfiye, 1967 İspir, okuryazar, ev hanımı, evli üç çocuk annesi.

Börekçi, Cezminur, 1940 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, iki çocuk annesi.

Çelebi, Nuran, 1955 Aşkale, okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Çevik, Behadiye, 1949 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Çevik, Huriye, 1962 Oltu, okuryazar, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Çevik, Selma, 1983 Erzurum ön lisans mezunu, Laborant, bekâr.

Dağ, Şehriban, 1960 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Delice, Çiğdem, 1976 Erzurum lise mezunu, memur, bekâr.

Dinler, Sevil, 1980 Erzurum yüksek lisans mezunu, öğretim görevlisi, evli, bir çocuk annesi.

Durgun, Asiye, 1965 Horasan, okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Efe, Güldane, 1939 Erzurum okuryazar değil, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Efe, Pınar, 1977 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, evli, iki çocuk annesi.

Güllülü, Fikriye, 1952 Erzurum okuryazar, ev hanımı, iki çocuk annesi.

Güney, Ezine, 1940 Tortum, okuryazar değil, ev hanımı, evli, iki çocuk annesi.

Güney, Hediye, 1930 tortum, okuryazar değil, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Güney, İpek, 1951 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, sekiz çocuk annesi.

Güney, Medine, 1983 Erzurum lisans mezunu, mühendis, evli, iki çocuk annesi.

Güney, Mevlüde, 1983 Ilıca, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Güngörmüş, Ayşenur, 1967 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, evli, çocuğu yok.

İpek, Nazan, 1953 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, evli, çocuğu yok.

Kalınay, Asuman, 1978 Pasinler, lisans mezunu, mühendis, bekâr.

Kaya, Neslihan, 1973 Tortum, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, çocuğu yok.

Kaya, Nesrin, 1987 Erzurum ön lisans mezunu, memur, bekâr.

Kaya, Nene, 1960 Ovacık, okuryazar, ev hanımı, evli, beş çocuk annesi.

Keklik, Engin, 1965 Hasankale, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Kilinboz, Asiye, 1973 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Korkmaz, Ayşe, 1972 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Kurtuluş, Fatma, 1946 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, beş çocuk annesi.

Kurtuluş, Gülçin, 1978 Erzurum lisans mezunu, Öğretmen, evli, iki çocuk annesi.

Küçük, Nurten, 1976 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Nardemir, Mihriban, 1958, Erzurum lisans mezunu, mühendis, evli, iki çocuk annesi.

Özçelik, Sündüs, 1970 İspir, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Özdemir, Rabia, 1935 Yurtköy, okuryazar değil, ev hanımı, evli, beş çocuk annesi.

Özdemir, Sultan, 1968 Uzundere, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, iki çocuk annesi.

Özer, Esra, 1980 Erzurum lisans mezunu, öğretmen, evli, bir çocuk annesi.

Polat, Elif, 1981 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Polat, Fadime, 1952 Aşkale, okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Polat, Fadime, 1953 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, beş çocuk annesi.

Polat, Güllü, 1928 Aşkale, okuryazar değil, ev hanımı, evli, altı çocuk annesi.

Polat, Rahime, 1977 Aşkale, lise mezunu, Ev Hanımı, evli, üç çocuk annesi.

Vural, Necla, 1955 Pasinler, okuryazar, ev hanımı, iki çocuk annesi.

Vural, Penpe, 1940 Tortum, okuryazar değil, ev hanımı, beş çocuk annesi.

Vural, Sevgi, 1965, Tortum, okuryazar, ev hanımı, dokuz çocuk annesi.

Yalçın, Ayşe, 1959 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, çocuğu yok.

Yalçın, Gönül, 1946 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, yedi çocuk annesi.

Yerlikaya, Gamze, 1977 Erzurum ön lisans mezunu, memur, evli, iki çocuk annesi.

Yıldız, Neslihan, 1982 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, bekâr.

Yıldız, Neslihan, 1982 Erzurum lise mezunu, ev hanımı, evli, bir çocuk annesi.

Yıldız, Seher, 1949 Erzurum okuryazar, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Yunusoğlu, Arzu, 1968 Erzurum ortaokul mezunu, ev hanımı, bekâr.

Yunusoğlu, Bahriye, 1940 Erzurum okuryazar değil, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Yunusoğlu, Miraç, 1981 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, üç çocuk annesi.

Yunusoğlu, Nazlı, 1942 Erzurum ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, dört çocuk annesi.

Yunusoğlu, Nuray, 1969 Tortum, ilkokul mezunu, ev hanımı, evli, iki çocuk annesi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Saliha GÜNEY AÇAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 03/09/1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erzurum İlahiyat Fak. Din Kült. ve Ah. Bil. Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	Erzurum Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	demet-guney@hotmail.com
Tarih	13.01.2015